

■ Sergiu NISTOR¹

Importanța pentru România a Convenției-cadru a Consiliului Europei privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate

CONVENȚIA DE LA FARO, 2005

■ **Rezumat:** În 2005 Consiliul Europei a promovat un nou instrument al dreptului european: Convenția - cadru privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate, cunoscută pe scurt drept Convenția de la Faro (după localitatea unde a fost deschisă spre semnare). Lucrurile fundamentale pe care le supune atenției Convenția de la Faro sunt definirea extinsă a patrimoniului cultural drept resursă a unei comunități patrimoniale, precum și relaționarea patrimoniului cultural cu obiectivele dezvoltării umane și calității vieții. Astăzi este acceptată o "relativizare" a valorilor patrimoniale, în sensul în care de la Alois RIEGL încoace considerăm că patrimoniul se naște din relația cu societatea și colectivitățile, pe măsură ce acestea își modifică percepția asupra operelor trecutului. O a doua particularitate este schimbarea perspectivelor din care sunt privite monumentele istorice, ce constituie prin dimensiune și istoric coloana vertebrală a patrimoniului construit. Nu vorbim de o substituție ori devalorizare, ci de o multiplicare și diversificare a valorilor, provenind dintr-o schimbare de paradigmă: rolul patrimoniului cultural nu mai este exclusiv acela de a ilustra pentru erudiți evoluția artelor și succesiunea marilor evenimente ori personalități istorice ci mai degrabă acela de a contribui la dezvoltarea umană și creșterea calității vieții colectivităților. În detrimentul monopolului claselor privilegiate și respectiv a experților, beneficiarii și respectiv principalii contributori în definirea patrimoniului cultural au devenit colectivitățile. Autorul analizează din aceste perspective mecanismele protejării monumentelor istorice din România și adecvarea lor noilor concepte.

■ **Cuvinte cheie:** Consiliul Europei, Convenția de la Faro, Lista Monumentelor Istorice din România (LMI), metodologia de clasare, descentralizare-regionalizare

Cuvânt înainte

■ România a ratificat toate convențiile Consiliului Europei în domeniul patrimoniului cultural [Convenția Culturală Europeană, prin Legea 77/1991, Convenția privind protejarea patrimoniului arhitectural european – Convenția de la Granada (1985) prin Legea 157/1997, Convenția

The Importance for Romania of
the Framework Convention of
the Council of Europe on the
Value of Cultural Heritage for
Society

FARO CONVENTION, 2005

■ **Abstract:** In 2005, the Council of Europe promoted a new instrument of European law, i.e. the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, known in short as the Faro Convention (according to the name of the town where it was opened for signing). The fundamental aspects on which the Faro Convention draws the attention are the extended definition of the cultural heritage as resource of heritage community and the link between the cultural heritage and the objectives of human development as well as life quality. A "relativisation" of the heritage values is currently accepted within the meaning (introduced by Alois RIEGL) that the heritage is considered to be born from its relationship with society and the communities, as they change their perception on the works of the past. A second characteristic of the changing in perception of contemporary society on its cultural heritage is the changing in the perspectives from which historic buildings are the spinal column of built heritage through their size and history are viewed. It is not about a substitution or declassification, but about a multiplication and diversification of values, due to a double change of paradigm: the role of cultural heritage is no longer the exclusive illustration of the evolution of arts and of the succession of great events or historic personalities for scholars, but rather the contribution to human development and to the increase in life quality for communities. The communities have become the beneficiaries and the main contributors in defining the cultural heritage to the detriment of the monopoly of the privileged classes and of experts. The author analyses the mechanisms of historic building protection in Romania from these perspectives, as well as their adequacy to the new concepts.

1 dr., arhitect, conferențiar la Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București, România

1 Architect, PhD, associate professor at the University of Architecture and Urbanism "Ion Mincu", Bucharest, Romania.

■ **Keywords:** Council of Europe, Faro Convention, List of Historic Buildings in Romania (LMI), listing methodology, decentralisation-regionalisation

Introduction

■ Romania ratified all the conventions of the Council of Europe in the area of cultural heritage [European Cultural Convention, by Law 77/1991, Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe – Granada Convention (1985), by Law 157/1997, Convention for the Protection of the Architectural Heritage, as revised – La Valetta Convention (1992), by Law 150/1997, European Landscape Convention – Florence Convention (2000), by Law 451/2002].

In 2005, the Council of Europe promoted a new instrument of European law, i.e. the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, known in short as Faro Convention (according to the name of the town where it was opened for signing). The fundamental aspects on which the Faro Convention draws the attention are the extended definition of the cultural heritage as resource for a heritage community and the link between the cultural heritage and the objectives of human development as well as life quality.

This Convention is still under analysis in order to decide on its signing and ratification. The following thoughts and short analyses of the situation of the built heritage in Romania are intended to serve – hopefully – to clarifying the options of the political decision-makers on the accession to the Faro Convention.

Protection of the cultural heritage: why, by whom and for whom

■ The cultural heritage is defined as a sum of artefacts that are subject to a protection regime. The protection regime is currently more than a preservation (preservation and conservation, governed by the classical principles in the field²), as it also includes the education of the public (Photo 1) and the economic and social development of heritage (Photos 2 and 3). The heritage protection regime in its contemporary meaning also includes the management of the link between heritage values and components and the community that benefits from these, the communication between institutions and authorities concerned, respectively between the latter and the citizens, and even the international cooperation generated by the existence of the heritage. The Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society is the document consecrating – at least at European level – this new vision and proposes a new perspective on cultural heritage, from a focus on the object of heritage to an orien-

■ **Foto 1.** Cursuri de formare in meseriile patrimoniului la Ecole d'Avignon (Franța) © Sergiu NISTOR
 ■ **Photo 1.** Training courses specialised on the conservation and rehabilitation of heritage, at L'Ecole d'Avignon (France) © Sergiu NISTOR

privind protejarea patrimoniului arheologic, revizuită – Convenția de la La Valetta (1992) prin Legea 150/1997, Convenția europeană a peisajului – Convenția de la Florența (2000) prin Legea 451/2002].

În 2005, Consiliul Europei a promovat un nou instrument al dreptului european: Convenția-cadru privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate, cunoscută pe scurt drept Convenția de la Faro (după localitatea unde a fost deschisă spre semnare). Lucrurile fundamentale pe care Convenția de la Faro le supune atenției sunt definirea extinsă a patrimoniului cultural drept resursă a unei comunități patrimoniale, precum și relaționarea patrimoniului cultural cu obiectivele dezvoltării umane și calității vieții.

Această convenție se află încă în curs de analiză în vederea deciderii asupra semnării și ratificării sale. Mai jos se găsesc câteva reflecții și scurte analize asupra situației în care se găsește patrimoniul construit din România, ce au rolul de a servi - poate - la clarificarea opțiunilor decidenților politici cu privire la aderarea la Convenția de la Faro.

2 For this subject see: *CO.RE Patrimoniul construit – Caietele ICOMOS 2* (2011).

■ Foto 2. Alba Iulia, Traseul celor trei fortificații pus la dispoziție publicului pentru promenadă © Sergiu NISTOR

■ Photo 2. The Route of the Three Fortresses in Alba Iulia, made available to the public for promenades © Sergiu NISTOR

Protejarea patrimoniului cultural: de ce, de cine și pentru cine

■ Patrimoniul cultural se definește ca sumă de artefacte asupra cărora a fost instituit un regim de protecție. Astăzi, regimul de protecție reprezintă mai mult decât o preservare (conservare și restaurare, guvernată de principiile clasice ale domeniului²), el incluzând atât formarea și educarea publicului (foto 1) cât și punerea în valoare economică și socială a patrimoniului (foto 2, 3). Regimul de protecție al patrimoniului în înțelesurile sale contemporane cuprinde și managementul relației dintre valorile și componentele acestuia și comunitatea care se bucură de valorile patrimoniale, comunicarea dintre instituțiile și autoritățile implicate și dintre acestea și cetățeni, și chiar colaborarea internațională suscitată de existența patrimoniului. Convenția-cadru a Consiliului Europei privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate sete documentul care consacră – cel puțin pe plan european – această nouă viziune și propune o nouă perspectivă asupra patrimoniului cultural, de la o focalizare spre obiectul patrimonial la o orientare mai degrabă spre valorile umane și sociale³ care-l transformă pe acesta astăzi într-o resursă a dezvoltării umane și a creșterii calității vieții.

2 A se vedea pentru acest subiect „CO.RE. Patrimoniul construit – Caietele ICOMOS”, nr. 2/2011.

3 În preambul, Convenția de la Faro arată că părțile semnatare recunosc nevoia de a pune oamenii și valorile lor în centrul unui concept largit și interdisciplinar de patrimoniu cultural („Recognising the need to put people and human values at the centre of an enlarged and cross-disciplinary concept of cultural heritage”) (N.A.)

tation rather on human and social values³ that currently transforms the heritage in a resource for human development and increase in life quality.

It should be noted from the very beginning that accepting the principle set up by the Faro Convention on the “cultural heritage as resource” inevitably implies the existence and definition of the “heritage community”, as well as the clarification of its role within the protection regime of the cultural heritage. The Faro Convention gives the “heritage community” a central role in defining one’s own heritage and provides for a joint responsibility for its management. At a first sight, it seems that the Council of Europe, through the text of the Faro Convention, transfers, after a 20-year period, the tasks established by the Granada Convention (1985). Actually, the Faro Convention does not question, but rather completes and supplements the “classical” concept, mechanisms and instruments used for the protection of cultural heritage,

3 In its Preamble, the Faro Convention shows that the signatory parties recognise “the need to put people and human values at the centre of an enlarged and cross-disciplinary concept of cultural heritage”.

■ **Foto 3.** Alba Iulia, Traseul celor trei fortificații pus la dispoziție publicului pentru promenadă © Sergiu NISTOR

■ **Photo 3.** The Route of the Three Fortresses in Alba Iulia, made available to the public for promenades © Sergiu NISTOR

especially the architectural one. According to Article 6 of the Faro Convention, its provisions must be read in corroboration with the other international law instruments, and the Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada Convention, 1985) is expressly mentioned in the eighth paragraph of the Preamble to the Faro Convention.

Consequently, when talking about the social dimension of cultural heritage and about the role of the communities in defining and managing it, the Faro Convention should not be interpreted as cancelling the definitions, the procedures and the instruments in the area of architectural heritage protection, which are precisely identified in the Granada Convention⁴, or as promot-

⁴ "Identification of properties to be protected: Article 2 – For the purpose of precise identification of the monuments, groups of buildings and sites to be protected, each Party undertakes to maintain inventories and in the event of threats to the properties concerned, to prepare appropriate documentation at the earliest opportunity.

Statutory protection procedures: Article 3 – Each Party undertakes: 1. to take statutory measures to protect the architectural heritage;

Trebuie observat de la început că acceptarea principiului instituit de Convenția de la Faro privind „patrimoniul cultural ca *resursă*” implică inevitabil existența și definirea „comunității patrimoniale”, precum și precizarea rolului ei în cadrul regimului de protecție al patrimoniului cultural. Convenția de la Faro conferă „comunității patrimoniale” un rol central în definirea propriului patrimoniu și o responsabilitate partajată în gestionarea acestuia. La prima vedere, se pare că prin textul Convenției de la Faro, Consiliul Europei transferă, la 20 de ani distanță, atribuțiile pe care Convenția de la Granada (1985) le stabilea statelor. În fapt, Convenția de la Faro nu pune în cauză, ci completează și suplimentează conceptul, mecanismele și instrumentele „clasice” cu care operează protejarea patrimoniului cultural, cu precădere cel arhitectural. Conform articolului 6 al Convenției de la Faro, prevederile acesteia trebuie citite în coroborare cu celelalte instrumente ale dreptului internațional, iar Convenția Consiliului Europei privind protejarea patrimoniului arhitectural al Europei (Convenția de la Granada, 1985) este menționată expres în al optulea paragraf al preambulului Convenției de la Faro.

Prin urmare, Convenția de la Faro, vorbind despre dimensiunea socială a patrimoniului cultural și despre rolul comunităților în definirea și gestionarea sa, nu trebuie interpretată ca anulând definițiile, procedurile și instrumentele din domeniul protejării patrimoniului arhitectural, precis identificate în Convenția de la Granada⁴, nici ca promovând o ab-

⁴ „Identificarea bunurilor de protejat: Articolul 2 – În scopul identificării cu precizie a monumentelor, ansamblurilor arhitecturale și a siturilor susceptibile de a fi protejate,

dicare a Statului de la responsabilitățile și competențele sale, așa cum au fost ele prevăzute, printre altele, în celelalte convenții internaționale, inclusiv Convenția UNESCO a Patrimoniului Mondial Cultural și Natural (Convenția de la Paris, 1972).

În planul instrumentelor juridice internaționale, Convenția de la Faro desăvârșește un proces de continuă extindere a câmpului patrimonial, având drept ultimă consecință o extindere și redefinire a responsabilităților pe care le presupune protejarea patrimoniului (și ea evoluând conceptual și administrativ).

În prezent se acceptă o „relativizare” a valorilor patrimoniale, în sensul în care de la Alois RIEGL încoace considerăm că patrimoniul se naște din relația cu societatea și colectivitățile, pe măsură ce acestea își modifică percepția asupra operelor trecutului. Prima caracteristică a acestui proces este că omul contemporan a descoperit materializări ale valorilor societății în care trăiește în tot mai multe opere ale trecutului și în tipologii arhitecturale ori categorii constructive până mai ieri considerate „nepatrimonializante”. Evoluțiile tehnologice și dramele istoriei secolului al XX-lea au generat valorizări precum cele care au dat naștere patrimoniului industrial (foto 4) ori patrimonializării arhitecturii militare rămase ca tristă moștenire a ultimului război mondial sau a războiului rece (foto 5). Decolonizarea a prilejuit apariția „patrimoniului partajat”, iar „renovarea” ori, mai degrabă, distrugerea centrelor istorice ale orașelor a condus la instituirea sectoarelor urbane protejate.

O a doua particularitate a schimbării de percepție a societății contemporane asupra patrimoniului său cultural stă în schimbarea perspectivei din care sunt privite monumentele istorice ce constituie prin dimensiune și istoric coloana vertebrală a patrimoniului construit. Aceasta nu înseamnă că palatele, catedralele sau siturile istorice înscrise pe primele liste ale monumentelor istorice sunt astăzi subiectul declasării, ci doar că valorilor lor artistice, istorice, arheologice avute în vedere la sfârșitul secolului al XIX-lea li s-au adăugat noi valori și, în consecință, noi strategii de protejare. Acestea țin de perceperea complexă a istoriei și a mediului construit și social de către omul secolului XX-XXI. Nu vorbim de o substituție ori devalorizare, ci de o multiplicare și diversificare a valorilor, provenind dintr-o dublă schimbare de paradigmă. Pe de o parte, rolul patrimoniului cultural nu mai este exclusiv acela de a ilustra pentru erudiți evoluția artelor și succesiunea marilor evenimente ori personalități istorice⁵, ci mai degrabă acela de a contribui la dezvoltarea umană și la creșterea calității vieții colectivităților⁶ (foto 6). Pe de altă parte, în de-

ing an abdication of the State from its responsibilities and competences, as provided, among others, in the other international conventions, including the UNESCO Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (Paris Convention, 1972).

In the area of international legal instruments, the Faro Convention completes a process of continuous extension of the heritage area, with an extension and redefining of the responsibilities implied by heritage protection (which also develops conceptually and administratively) as latest consequence.

A “relativisation” of the heritage values is currently accepted within the meaning (introduced by/starting with Alois RIEGL) that the heritage is considered to be born from its relationship with society and the communities, as they change their perception on the works of the past. The first characteristic of this process is that contemporary people discovered materialisations of the values of the society where they live in more and more works of the past and in archaeological typologies or constructive categories, which were considered “non-heritageable” until recently. The technological progress and the historical tragedies of the 20th century generated developments that led to the creation of industrial heritage (Photo 4) or to turning military architecture left as sad inheritance of the last World War or of the Cold War into heritage (Photo 5). The decolonisation led to the emergence of the “common heritage”, and the “redevelopment” or rather destruction of the historic centres of towns led to the establishment of protected urban areas.

A second characteristic of the changing in perception of contemporary society on its cultural heritage is a change in the perspectives from which historic buildings are viewed, which are the spinal column of built heritage through their size and history. This does not mean that the palaces, cathedrals or historic sites listed on the first lists of historic buildings are currently subject to declassification, but only those new values and, consequently, new protection strategies are added to what was considered as their artistic, historic and archaeological value at the end of the 19th century. This is due to the complex perception of the people in the 20th and 21st centuries on history and on the built and social environment. It is not about a substitution or declassification, but about a multiplication and diversification of values, due to a double change of paradigm. On the one hand, the role of cultural heritage is no longer the exclusive illustration of the evolution of arts and of the succession of great events or historic

fiecare parte se angajează să continue inventarierea acestora, iar în cazul în care bunurile respective ar fi amenințate, să întocmească, în cel mai scurt termen, o documentație corespunzătoare.

Proceduri legale de protecție: Articolul 3 – Fiecare parte se angajează: 1. să instituie un regim legal de protecție a patrimoniului arhitectural; 2. să asigure, în cadrul acestui regim și potrivit modalităților specifice fiecărui stat sau fiecărei regiuni, protejarea monumentelor, a ansamblurilor arhitecturale și a siturilor.” (Convenția pentru protecția patrimoniului arhitectural european, Consiliul European, 1985, ratificată de Parlamentul României prin Legea 157/1997).

5 „Heritage discourse and action were strongly expert-dominated. Very small self-defining cadres of well-educated individuals, often from relatively privileged personal backgrounds, had existed in most countries for many years. They identified and selected the «best» of the nation’s heritage for attention through interpretation, conservation and presentation, working sometimes through private channels, sometimes through legislation and state action. Initially largely self-resourced, many of these «gentleman experts» were by the 1960s working for government departments and agencies – state funded but with little thought of democracy in their operational policies. The ordinary populace were invited, if not positively instructed, to admire these experts’ choices, while anyone from outside the charmed circle of expertise was looked on with deep suspicion.” FOJUT, Noel, *The philosophical, political and pragmatic roots of the convention*, „Heritage and Beyond”, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, p. 14.

6 Definiția dată scopului conservării și punerii în valoare a patrimoniului cultural și respectiv a acestuia din urmă în articolul 1 litera c și, respectiv, articolul 2 litera a

2. within the framework of such measures and by means specific to each State or region, to make provision for the protection of monuments, groups of buildings and sites.” (Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Council of Europe, 1985, ratified by the Parliament of Romania by Law 157/1997).

personalities for scholars⁵, but rather the contribution to human development and to the increase in life quality for communities⁶ (Photo 6). On the other hand, the communities have become the beneficiaries and the main contributors in defining the cultural heritage to the detriment of the monopoly of the privileged classes and of experts⁷. Robert PALMER, Director of Culture and Cultural and Natural Heritage within the Council of Europe pointed out that “Heritage is not simply about the past; it is vitally about the present and future. A heritage that is disjoined from on-going life has limited value. Heritage involves continual creation and transformation. We can make heritage by adding new ideas to old ideas. Heritage is never merely something to be conserved or protected, but rather to be modified and enhanced. Heritage atrophies in the absence of public involvement and public support. This is why heritage processes

5 “Heritage discourse and action were strongly expert-dominated. Very small self-defining cadres of well-educated individuals, often from relatively privileged personal backgrounds, had existed in most countries for many years. They identified and selected the ‘best’ of the nation’s heritage for attention through interpretation, conservation and presentation, working sometimes through private channels, sometimes through legislation and state action. Initially largely self-resourced, many of these ‘gentleman experts’ were by the 1960s working for government departments and agencies – state funded but with little thought of democracy in their operational policies. The ordinary populace were invited, if not positively instructed, to admire these experts’ choices, while anyone from outside the charmed circle of expertise was looked on with deep suspicion.” Noel FOJUT, “The philosophical, political and pragmatic roots of the convention”, in *Heritage and Beyond*, 14. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009.

6 The definition given to the purpose of preservation and development of the cultural heritage in Article 1. character c and, respectively, Article 2. character a from the Framework Convention of the Council of Europe on the Value of Cultural Heritage for Society – Faro Convention (2005) are exemplary in this respect:

“Article 1.c. – The Parties emphasise that the conservation of cultural heritage and its sustainable use have human development and quality of life as their goal;

Article 2.a. – cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time.”

7 “Decisions about what to preserve, what to develop and what to destroy provoke questions concerning value to whom, and at what cost? Of what value in economic terms as a generator of income? Of what value in social terms to build cohesive societies or heal divided ones? Of value to whose cultural identity and which collective purpose? What should be done about our decaying heritage? What should we do with our overflowing archives and museum storerooms? How many more historic and commemorative sites can be supported? Can we accept the preoccupation for restoring places and spaces when the cultures that inhabit them are dying out; minority languages are being lost, stories and music are no longer being passed down from generation to generation?”, Robert PALMER, Preface to *Heritage and Beyond*, (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009), 7-8.

■ Foto 4. Arles (Franța), atelierele SNCF, transformate în spațiul expozițional © Sergiu NISTOR
 ■ Photo 4. Photography Workshops of SNCF, transformed into exhibition halls, Arles (France) © Sergiu NISTOR

trimentul monopolului claselor privilegiate și, respectiv, al experților, beneficiarii și principalii contributori în definirea patrimoniului cultural au devenit colectivitățile⁷. Robert PALMER, director al Diviziei Cultură și Patrimoniu Cultural și Natural din cadrul Consiliului Europei arată că „Patrimoniul nu este doar despre trecut; este în mod vital despre prezent și viitor. Un patrimoniu despărțit de viața contemporană are doar o valoare limitată. Patrimoniul implică o continuă creație și transformare. Putem genera patrimoniu prin adăugarea de noi idei celor vechi. Patrimoniul nu este doar ce trebuie protejat și conservat, ci și ceva ce trebuie modificat și pus în valoare. Patrimoniul se atrofiază în absența implicării și sprijinului publicului. De aceea, procesele din domeniul patrimoniului trebuie să se desprindă de exclusivitatea preocupărilor experților instituțiilor guvernamentale și a managerilor instituțiilor publice și să includă publicul care trăiește în orașele și satele noastre. Acest proces este totodată social și creativ, și este marcat de valorile indivizilor, instituțiilor și societăților.”⁸

din Convenția-cadru a Consiliului Europei privind rolul patrimoniului cultural pentru societate – Convenția de la Faro (2005) sunt exemplare în această privință:

„Art. 1.c. – (Statele părți) subliniază faptul că scopul conservării și utilizării durabile a patrimoniului cultural este direcționat către dezvoltarea umană și creșterea calității vieții;

Art. 2.a. – patrimoniul cultural reprezintă o categorie de resurse moștenite din trecut și pe care oamenii le identifică, independent de regimul lor de proprietate, ca pe reflecții și expresii ale evoluției constante a valorilor, credințelor, cunoștințelor și tradițiilor. El include toate componentele mediului rezultate din interacțiunea dintre oameni și locuri în decursul timpului.”

7 Decisions about what to preserve, what to develop and what to destroy provoke questions concerning value to whom, and at what cost? Of what value in economic terms as a generator of income? Of what value in social terms to build cohesive societies or heal divided ones? Of value to whose cultural identity and which collective purpose? What should be done about our decaying heritage? What should we do with our overflowing archives and museum storerooms? How many more historic and commemorative sites can be supported? Can we accept the preoccupation for restoring places and spaces when the cultures that inhabit them are dying out; minority languages are being lost, stories and music are no longer being passed down from generation to generation?”, PALMER, Robert, *Prefață*, în „Heritage and Beyond”, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009, p. 7-8.

8 „Heritage is not simply about the past; it is vitally about the present and future. A heritage that is disjoined from ongoing life has limited value. Heritage involves continual creation and transformation. We can make heritage by adding new ideas to

■ **Foto 5.** Jilava, acces în Fortul 13 al fortificațiilor Bucureștiului, transformate în penitenciar
© Sergiu NISTOR

■ **Photo 5.** Access to the 13 Fort of București Fortress, Jilava, transformed into a penitentiary
© Sergiu NISTOR

(foto 7) Dacă astăzi aceste schimbări sunt cvasiunanim acceptate în lumea celor preocupați de patrimoniul cultural, strategiile, deciziile care-l privesc, „tratamentul” și instrumentarul aferent acestuia rămân în bună măsură tributare accepțiunii sale clasice. În cele ce urmează, vom încerca să privim din această perspectivă mecanismele protejării monumentelor din România.

old ideas. Heritage is never merely something to be conserved or protected, but rather to be modified and enhanced. Heritage atrophies in the absence of public involvement and public support. This is why heritage processes must move beyond the preoccupations of the experts in government ministries and the managers of public institutions, and include the different publics who inhabit our cities, towns and villages. Such a process is social and creative, and is underpinned by the values of individuals, institutions and societies.” PALMER, Robert, *Prefață*, în „*Heritage and Beyond*”, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009, p. 8.

must move beyond the preoccupations of the experts in government ministries and the managers of public institutions, and include the different publics who inhabit our cities, towns and villages. Such a process is social and creative, and is underpinned by the values of individuals, institutions and societies.”⁸ (Photo 7) Although these changes are almost unanimously accepted at present among the people concerned with cultural heritage, the strategies and the decisions related to it, the “treatment” and the instruments concerned are still largely tributary to their classical meaning. We shall try hereinafter to look at the mechanisms for the protection of historic buildings in Romania from this perspective.

Mechanisms for the protection of the built heritage in Romania facing the challenges of the new millennium

■ We are currently accepting that the cultural heritage is rather the materialisation of values than the illustrator of the theories of art history or the depository of historical information. This is because in relation with these two latter functions, the substance of the cultural heritage has lost its monopoly and even its primordial character in favour of instruments generated by technical progress, and especially by information technology. However – and without minimising the importance of the historical and architectural value, which remain the “hard core” of the assessment – the criteria for the classification in the list of historic buildings remain tributary to the classical vision on the historic building: its social values or the convergence with the values of the natural or intangible heritage are only rarely and marginally taken into consideration. Besides, with the inclusion of industrial heritage elements (Photo 8) in the List of Historic Buildings in Romania (LMI)⁹, it was found that the indicators used for measuring the criterion of historic value could hardly be used in this situation.

New categories, such as “cultural landscape”, as well as new methodological approaches, such as “urban historic landscape” (Photo 9), were defined in the area of the built heritage, which give theoretical consistence to the definition in Article 2 of the Framework Convention of the Council of Europe on the Value of Cultural Heritage for Society, i.e. “cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. The urban historic landscape includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time.” However, the “constantly evolving values, beliefs, knowl-

⁸ Robert PALMER, *Preface to Heritage and Beyond*, (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009), 8.

⁹ Lista Monumentelor Istorice în România (LMI), meaning List of Historic Buildings in Romania [ed. note]

edge and traditions” are not the object of a procedure for the improvement of inventory and listing mechanisms and instruments, in the case of the LMI. The evolution of the social concepts and perception, the extension of the heritage stock towards new areas or expressions does not find its correspondent either in the assessment for classification listing or in the procedures for changing the classification group or for updating the list structure. The LMI contains 4 classes (I – archaeological monuments, II – architectural structures, including ensembles and sites, III – arts and public monuments, IV – memorial houses), suggesting (but also keeping sufficient ambiguity) the substance and/or the major values of the historic buildings. However, the current structure does not cover either the value diversity of the historic buildings or its potential specific aggregation states. With its current structure, the LMI suggests that archaeological monuments (Photo 10) would not have other values than the scientific ones explored by archaeologists (hence the serious methodological confusions speculated in the case of Roşia Montană) while monuments of classes III and IV (Photo 11) would have (almost) exclusively artistic or memorial value. This “purism” of heritage species consecrated by LMI is benign only as long as the legal principle established by the text of Article 3 of Law 422/2001 on the protection of historic buildings, according to which these “are cultural and historic evidence that is significant from an architectural, archaeological, historic, artistic, ethnographic, religious, social, scientific or technical point of view”, is applied in the current management of historic buildings (from listing, maintenance, conservation to declassification). Consequently, any real estate (land, building or building part, underground, above ground or underwater), listed or – through the listing procedure – proposed for listing on the LMI, must be a testimony (namely contain an information or message concretely and be able to transmit them) among the range of values of architectural, archaeological, historic, artistic, ethnographic, religious, social, scientific or technical nature. The urban planning value is added to these in the case of ensembles and sites, and the value related to the cultural landscape is added in the case of sites *Per a contrario*, in the declassification procedure, the background study should demonstrate either the absence of all 9 categories of values mentioned in Article 3 of Law 422/2001, or their insignificant presence. There are opinions expressed by architects, urban planners, archaeologists or managers stating that certain positions in the LMI are not justified and consequently there are a high number of historic buildings among them that need to be declassified. Without generalising the accuracy of the assessments that led to the setting up of the List (published in the Official Journal only in 2004 based on the lists of CNMASI¹⁰ from

■ Foto 6. Braşov, centrul istoric © Sergiu NISTOR

■ Photo 6. Historic Centre of Braşov © Sergiu NISTOR

Mecanismele protejării patrimoniului construit din România în faţa provocărilor noului mileniu

■ Astăzi acceptăm că patrimoniul cultural este substanțializarea unor valori mai degrabă decât ilustratorul teoriilor de istoria artei ori depozitarul unei informații istorice. Aceasta pentru că în raport cu cele două din urmă funcții, substanța patrimoniului cultural și-a pierdut în ultima perioadă monopolul și chiar primordialitatea în favoarea instrumentelor generate de progresul tehnic, cu precădere a tehnologiei informației. Cu toate acestea – și fără a minimiza importanța valorii istorice și arhitecturale, ce rămân „nucleele dure” ale evaluării – criteriile de clasare în lista monumentelor istorice rămân tributare viziunii clasice asupra monumentului istoric: valorile lor sociale sau convergența cu valorile patrimoniului natural ori ale celui intangibil nu sunt decât rar și doar marginal luate în considerare. De altfel, odată cu includerea unor obiective de patrimoniu industrial (foto 8) în Lista Monumentelor Istorice din România (LMI), s-a constatat că indicatorii folosiți pentru comensurarea criteriului valorii istorice sunt greu utilizabili în această situație.

În domeniul patrimoniului construit au fost definte noi categorii: „peisajul cultural”, precum și abordări metodologice noi: „peisajul istoric urban” (foto 9), ce dau consistență teoretică definiției din articolul 2 al Convenției-cadru a Consiliului Europei privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate: „patrimoniul cultural reprezintă o categorie de resurse moștenite din trecut și pe care oamenii le identifică, independent de regimul lor de proprietate, ca pe reflecții și expresii ale evoluției constante a valorilor, credințelor, cunoștințelor și tradițiilor. Peisajul istoric urban include toate componentele mediului rezultate din interacțiunea dintre oameni și locuri în decursul timpului”. Cu toate acestea, „evoluția constantă a valorilor, credințelor, cunoștințelor și tradițiilor” nu constituie, în cazul LMI, obiectul unei proceduri de perfecționare a mecanismelor și instrumentelor de evidență și clasare. Evoluția conceptelor și percepției sociale, extinderea stocului patrimonial către noi domenii sau expresii nu își găsește corespondentul nici în evaluarea pentru clasare și nici în pro-

¹⁰ Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, meaning National Commission of Historic Monuments, Ensembles and Sites. [ed. note]

■ Foto 7. Lyon (Franța), opera transformată de arh. Jean NOUVEL © Sergiu NISTOR

■ Photo 7. Opéra Nouvel in Lyon (France), re-designed by architect Jean NOUVEL © Sergiu NISTOR

cedurile de schimbare a grupei de clasare ori a unori actualizări ale structurii listei. LMI cuprinde 4 clase (I – monumente arheologice, II – structuri arhitecturale, inclusiv ansambluri și situri, III – monumente de artă și de for public, IV – case memoriale), sugerând prin aceasta (dar și cu o suficientă doză de ambiguitate) substanța și/sau valorile majore ale monumentelor istorice. Cu toate acestea, structura actuală nu este acoperitoare nici pentru diversitatea valorică a monumentelor istorice și nici pentru posibilele sale stări specifice de agregare. În structura actuală, LMI sugerează că monumentele arheologice (foto 10) nu ar avea și alte valori față de cele științifice explorate de arheologi (de unde și gravele confuzii metodologice speculate în cazul Roșia Montană) în timp ce monumentele de clasa III și, respectiv, IV (foto 11) ar prezenta (cvasi) exclusiv valoare artistică sau memorială. Acest „purism” al speciilor patrimoniale consacrat de LMI este benign doar atât timp cât în gestiunea curentă a monumentelor (de la clasare, întreținere, restaurare și până la declasare) este aplicat principiul legal instituit de textul articolului 3 din Legea 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, potrivit căruia

1992 and republished in 2010), it should be said that if there are suspicions related to subjectivity in the setting up of the list, they cannot be fixed through superficiality and subjectivity in the opposite sense. This could only lead to a decrease in the credibility of the LMI, to a turning back to the period of the unpublished list of CNMASI, with easily foreseen consequences for the protection and the preservation state of the historic buildings.

Moreover, it should be noted that the religious, social, scientific and technical values are not taken into consideration in the listing methodology established by OMCC¹¹ no. 2260/2008 at all. This is proved by the fact that the historic building inventory and listing system has remained focused mainly on the traditional criteria of age and artistic/architectural value, i.e. their “intrinsic value”¹², as specialists call it, from the moment of the first drafting of listing rules (OMCC 2682/2003) and up to present. Not even the ethnographic value was considered as such, but only as parameter for the assessment of the rarity/singularity criterion, hence an acute absence of landmarks in the classification of the vernacular heritage. The memorial-symbolic value, as the fourth assessment criterion for classification purposes and one of the fundamental dimensions for the social value of the historic buildings, is not clearly made operational in the text of the OMCC 2260/2008, as it does not even have a list of grades, let alone assessment parameters. Consequently, a revision of the LMI (necessary in view of its republishing in 2015) should start from a readjustment of the system of criteria, grades and parameters in compliance with the legal text and favouring an expansion of the filter of value analysis in order to cover the values that are under represented in the current classification methodology.

Similarly, in the case of the current management or scheduling of a preservation/conservation intervention, the historic building, irrespective of the class in the LMI in which it is listed, should be investigated and treated starting from the supposition that beyond a dominant value of archaeological, scientific, historic, artistic, architectural or other nature, it may also contain or generate other complementary values. It must be shown in these cases too that the technical, ethnographic and social values or the memorial-symbolic criterion are rarely or inappropriately taken into consideration when justifying the conservation solutions.

A second deficiency of the LMI comes from the application of a classification in groups of importance. Article 8 paragraph (1) of Law 422/2001 provides for a classification in two groups of historic buildings, i.e. A and B, depending on their universal or national importance and local repre-

¹¹ Order of the Ministry of Culture and Religious Affairs. [ed. note]

¹² Noel FOJUT, “The philosophical, political and pragmatic roots of the convention”, in *Heritage and Beyond* (Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009), 17.

■ **Foto 8.** Fabrica de ceramică, Turda © Sergiu NISTOR
 ■ **Photo 8.** Ceramic Factory, Turda © Sergiu NISTOR

sentativeness, respectively. This distinction determines financing, approval and management issues that are critical from the point of view of the heritage philosophy expressed in Law 422/2001. The distinction between national and local importance in the listing methodology is actually translated through a purely quantitative assessment, following the principle that the historic building graded below a certain limit for not meeting the minimum criteria for universal or national importance is consequently locally representative and listed in group B. There are two errors in this approach: the former, generated by the confusion between the intrinsic merit of the historic building and its representativeness related to the territory on which it was built and the latter, which is the idea that historic buildings with inferior grades in terms of age or architectural value or rarity are representative only locally, while older age is mandatorily translated by national representativeness. There are many methodological inconsistencies, namely historic buildings listed in group B in spite of their high grades in terms of age, or whose im-

acestea „constituie mărturii cultural-istorice semnificative din punct de vedere arhitectural, arheologic, istoric, artistic, etnografic, religios, social, științific sau tehnic”. Prin urmare, oricare imobil (teren și construcție, ori parte de construcție, subterană, supraterană sau subacvatică), aflat sau propus – prin procedura de clasare – pentru a se afla în LMI trebuie să constituie o mărturie (adică să conțină concret o informație sau mesaj și să le poată transmite) din spectrul de valori: arhitecturală, arheologică, istorică, artistică, etnografică, religioasă, socială, științifică sau tehnică. Acestea se adaugă, în cazul ansamblurilor și siturilor, valoarea urbanistică, iar în cazul siturilor cea aferentă peisajului cultural *Per a contrario*, în procedura de declasare, studiul de fundamentare ar trebui să demonstreze fie absența tuturor celor 9 categorii de valori menționate de articolul 3 din Legea 422/2001, fie prezența lor nesemnificativă. Există opinii exprimate de către arhitecți, urbanisti, arheologi sau administratori precum că anumite poziții din LMI nu se justifică și prin urmare suficiente monumente istorice din aceasta trebuie declassate. Fără a absolutiza corectitudinea evaluărilor care au dus la constituirea Listei (publicată în Monitorul Oficial abia în 2004 în baza listelor CNMASI⁹ din 1992 și republicată în 2010), trebuie spus că dacă există suspiciuni de subiectivitate în cazul întocmirii sale, atunci acestea nu se pot repara cu o superficialitate și subiectivitate în sens invers. Aceasta nu ar duce decât la o decredibilizare a LMI, o în-

9 Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice [notă ed.]

■ Foto 9. Bistrița, centrul istoric © Sergiu NISTOR
 ■ Photo 9. Historic Centre of Bistrița © Sergiu NISTOR

toarcere la perioada listei nepublicate a CNMASI, cu consecințe ușor de prevăzut pentru protejarea și starea de conservare a monumentelor.

Este de asemenea de remarcat faptul că în metodologia de clasare instituită de OMCC¹⁰ nr. 2260/2008 nu sunt deloc luate în considerare valorile religioasă, socială, științifică și tehnică. Dovadă că de la momentul primei elaborări a normelor de clasare (OMCC 2682/2003) și până astăzi sistemul de evidență și clasare a monumentelor a rămas cu precădere focalizat pe criteriile tradiționale: vechime și valoare artistică/arhitecturală, adică pe ceea ce specialiștii numesc „valoarea intrinsecă”¹¹ a monumentului. Nici chiar valoarea etnografică nu este avută în vedere ca atare, ci doar ca un parametru pentru evaluarea criteriului rarității/unicității, de unde și o acută lipsă de repere în clasarea patrimoniului vernacular. Valoarea memorial-simbolică, ca cel de-al 4-lea criteriu de evaluare în vederea clasării, și una din dimensiunile fundamentale pentru valoarea socială a monumentelor istorice, este, în textul OMCC 2260/2008, neclar operaționalizată, neavând nici măcar o listă de calificative, darămite parametri de evaluare. Prin urmare, o revizuire a LMI (necesară în vederea republicării sale în 2015) ar trebui să plece de la o re-adekvare a sistemului de criterii, calificative și parametri, în conformitate cu textul legal și în favoarea lărgirii filtrului de analiză valorică, pentru a cuprinde și valorile sub-reprezentate în actuala metodologie de clasare.

¹⁰ Ordin emis de Ministerul Culturii și Cultelor [notă ed.]

¹¹ FOJUT, Noel, *The philosophical, political and pragmatic roots of the convention*, în *Heritage and Beyond*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2009, p. 17.

portance for the history of architecture in Romania qualify them for group A (for example, General Lahovary House, which is the first building in Neo-Romanian style, designed by Ion MINCU, LMI code B-II-m-B-18611 in 2010). The current methodology rather generates an undeserved frustration of the local representatives and of the public interested in heritage, because it likens the local representativeness to a lower intrinsic value of the building stock.

An analysis of the various systems for the classification of the built heritage in the European countries shows that most of them use a unique protection level and a single designation authority – at national level (Greece, The Netherlands, Norway) or at regional level (Belgium), although some of them (France, Luxemburg, Turkey, Great Britain) differentiate two or more value categories, which however does not imply decentralisation. On the other hand, countries such as the Czech Republic and Slovakia classify historic buildings in two value categories and the tasks are decentralised to regional authorities. Switzerland classifies historic buildings even in three categories depending on their national, regional (containing several cantons) or local

representativeness, this system being the closest to the Romanian methodology in terms of use of the representativeness. Ireland, Hungary and Portugal allow the local authorities of the public administration to declare protected buildings based on their representativeness for the local culture, while Spain recognises this right for both regions and municipalities together with and equal to the right of the State. The Netherlands only allows decentralisation of the approval competences to municipalities if they set up expert consultative commissions, and Portugal, although it allows the local authorities to establish the protection regime for the heritage with local importance, keeps the intervention approval responsibility at central level.

In the case of Romania, it should be noted that dividing the historic buildings from the LMI in the two groups, which in theory should have facilitated an administrative and financial involvement of the local authorities of the public administration in the protection of the historic buildings, achieved its purpose only partially. The only concrete achievement is the approval of the Local Commissions for the Historic Buildings for the interventions on the historic buildings in group B, and which is not actually a decentralisation, but only a deconcentration of the tasks of the Ministry of Culture at regional and county level. No real taking up of the tasks in the area of management (administration, financing, monitoring) by town halls and county councils was performed for historic buildings in group B. This has three causes, i.e. a legislative conflict between the legal provisions of the law on the protection of the historic buildings and of the law on local public finances, as the former allows and the latter forbids the allocation of funds for the protection of local group B historic buildings by the Local Council, a shortage of specialized staff and of proficiency in the area of preservation, conservation and enhancement of the local heritage, and an absence of cooperation between the central level, on the one hand, and the regional and local levels, on the other hand, in the area of the built heritage.

Conclusions

■ We showed that the application of the Faro Convention in Romania must be conceived as a completion and extension of the obligations assumed by Romania by acceding to the La Valetta and Granada Conventions. The Faro Convention supplements the tasks of the States in the area of the legislative, administrative, fiscal and methodological design of the protection systems for the architectural or archaeological heritage, which were already provided for in the Conventions of the Council of Europe from 1985 and 1992, by the following tasks:

1. detailing the social role of heritage, regarded as a resource related to a community that shares its cultural or economic values, as well as establishing the concept of *common*

La fel, în cazul gestiunii curente sau al programării unei intervenții de conservare/restaurare, monumentul istoric, chiar dacă se află înscris sub una sau alta dintre clasele listei LMI, trebuie investigat și tratat plecând de la presupunerea că dincolo de o valoare dominantă, de sorginte arheologică, științifică, istorică, artistică, arhitecturală etc., poate cuprinde sau genera și alte valori, complementare. și în aceste cazuri trebuie arătat că în practică valorile tehnice, etnografice și sociale ori criteriul memorial-simbolic sunt rareori ori necorespunzător luate în considerare în fundamentarea soluțiilor de restaurare.

O a doua carență a listei LMI provine din aplicarea clasării pe grupe de importanță. Articolul 8 alin. (1) din Legea 422/2001 prevede clasarea în două grupe de monumente, A, respectiv B, în funcție de importanța lor universală ori națională, respectiv de reprezentativitatea locală. Din această distincție decurg aspecte de finanțare, avizare și gestiune fundamentale din punct de vedere al filozofiei patrimoniale exprimate de Legea 422/2001. În fapt, în cadrul metodologiei de clasare distincția dintre semnificația națională și cea locală este tradusă într-o evaluare pur cantitativă, pe principiul că monumentul istoric cu calificative sub o anumită limită, neîntrunind baremul importanței universale ori naționale este pe cale de consecință reprezentativ pe plan local și clasat în grupa B. Sunt două erori în această abordare: prima, generată de confuzia dintre meritul intrinsec al monumentului și reprezentativitatea sa în raport cu teritoriul pe care a fost edificat, și a doua, ideea că monumentele care întrunesc calificative inferioare din perspectiva vechimii ori a valorilor arhitecturale sau a rarității sunt reprezentative doar pe plan local, în timp ce o vechime superioară, de exemplu se traduce neapărat în reprezentativitate națională. Există suficiente inconsecvențe metodologice, monumente istorice clasate în grupa B care întrunesc calificative superioare din perspectiva vechimii sau care, prin importanța pentru istoria arhitecturii din România, ar trebui să fie clasate în grupa A (de exemplu Casa G-ral Lahovary, prima construcție în stil neo-românesc a lui Ion MINCU, cod LMI 2010 B-II-m-B-18611). Actuala metodologie produce mai degrabă o nemeritată frustrare responsabililor locali și publicului interesat de patrimoniu, pentru că asimilează reprezentativitatea locală cu valoarea intrinsecă mai redusă a fondului construit.

O analiză a diverselor sisteme de clasificare a patrimoniului construit din țările europene ne arată că o mare parte din acestea practică un singur nivel de protecție, cu o singură autoritate de desemnare – la nivel național (Grecia, Olanda, Norvegia) sau regional (Belgia), chiar dacă unele (Franța, Luxemburg, Turcia, Marea Britanie) deosebesc două sau mai multe categorii valorice, fără ca acest lucru să presupună descentralizări. Pe de altă parte țări ca Cehia, Slovacia clasează monumentele în 2 categorii valorice cu descentralizarea atribuțiilor către autorități regionale. Elveția clasează monumentele chiar în 3 categorii în funcție de reprezentativitatea lor națională, regională (cuprinzând mai multe cantoane) sau locală, fiind, din perspectiva folosirii reprezentativității, cea mai apropiată de metodologia din România. Irlanda, Ungaria, Portugalia permit autorităților administrației publice locale să declare construcții protejate în virtutea reprezentativității lor pentru cultura locală, în timp ce Spania recunoaște acest drept atât regiunilor cât și municipalităților, alături și egal cu cel al Statului. Olanda condiționează descentralizarea competențelor de avizare către municipalități de constituirea de către acestea a unor comisii consultative de expertiză, iar Portugalia, deși acceptă instituirea de către autoritățile locale a regimului de protecție pentru patrimoniul de importanță locală, menține la nivel central responsabilitatea avizării intervențiilor.

Pentru situația României, trebuie să observăm că împărțirea monumentelor istorice din LMI pe cele două grupe, ce teoretic trebuia să faciliteze o implicare administrativă și financiară în protejarea monumentelor

■ Foto 10. Sarmizegetusa Ulpia Traiana, vestigiile capitalei romane a Daciei © Sergiu NISTOR

■ Photo 10. The vestiges of the Roman capital of Dacia, Sarmizegetusa Ulpia Traiana © Sergiu NISTOR

istorice din partea autorităților administrației publice locale, nu și-a atins decât parțial scopul. Singura realizare concretă este avizarea de către Comisiile Zonale ale Monumentelor Istorice a intervențiilor la monumentele de grupa B, și care nu reprezintă de fapt o descentralizare, ci doar o deconcentrare regională și județeană a atribuțiilor Ministerului Culturii. În domeniul gestiunii (administrare, finanțare, monitorizare) nu s-a realizat pentru monumentele istorice de grupa B o reală preluare a atribuțiilor de către primării sau consilii județene. Acest lucru are trei cauze: un conflict legislativ între prevederile legii protejării monumentelor istorice și cea a finanțelor publice locale, prima permițând, iar a doua interzicând alocarea de fonduri de către consiliul local pentru protejarea monumentelor de grupa B din localitate, o criză de personal de specialitate și competență în domeniul conservării, restaurării și punerii în valoare a patrimoniului local, și o lipsă de colaborare dintre nivelul central și cel regional și local în domeniul patrimoniului construit.

Concluzii

■ Am arătat că aplicarea Convenției de la Faro în România trebuie concepută ca o completare și extindere a obligațiilor pe care țara noastră și le-a asumat în virtutea aderării la Convenția de la La Valetta și la Convenția de la Granada. Îndatoririle statelor în domeniul configurării legislative, administrative, fiscale și metodologice a sistemelor de protecție a patrimoniului arhitectural ori arheologic, deja prevăzute prin Convențiile Consiliului European din 1985 și 1992, se întregesc suplimentar prin Convenția de la Faro cu:

1. precizarea rolului social al patrimoniului, privit ca resursă în raport cu o comunitate ce-i împărtășește valorile culturale ori economice, precum și instituirea conceptului de *Patrimoniu cultural european comun*¹², ca un set de valori culturale concordante cu drepturile fundamentale ale omului, principiile statului de drept, democrației și coeziunii sociale, împreună cu elementele patrimoniului cultural ce le materializează;

*cultural heritage of Europe*¹³, as a set of cultural values concordant with the fundamental human rights, the principles of the constitutional state, democracy and social cohesion, together with the elements of cultural heritage that materialise them;

2. taking the challenge of building a multipolar relationship between the cultural heritage, on the one hand, and the central authority for heritage protection, the local public administrations and the various social strata and communities, on the other hand. This relationship is based on the fundamental and unrestricted right¹⁴ of the people and communities to benefit from the cultural heritage – as part of the right to culture and cultural identity¹⁵ – and on the joint responsibility to contribute to the protection and development of this heritage.

Besides, the Faro Convention mentions explicitly (in Article 4 Rights and responsibilities relating to cultural heritage) that “everyone, alone or collectively, has the right to benefit from the cultural heritage and to contribute towards its enrichment”, and that “everyone, alone or collectively, has the responsibility to respect the cultural heritage of others as much as their own heritage, and consequently the common heritage of Europe”.

We can ascertain that nothing in the values or vision of the Faro Convention is in contradiction or foreign to the values of the Romanian cultural heritage or incompatible with the constitutional, legal or administrative system of Romania.

Secondly, it must be noted that by ratifying the Granada and La Valetta Conventions, Romania undertook to make the conservation, promotion and enhancement of the architectural heritage a major feature of cultural, environmental and planning policies¹⁶, which it established legally by Government Order 43/2000 on the protection of archaeological heritage and by declaring certain archaeological sites as areas of national importance, and by Law 422/2001 on the protection of the historic buildings, as subsequently amended, republished. Consequently, the fact that the protection of the cultural heritage is a component of the policies meant to enhance the life quality (Article 8 of the Faro Convention takes up most of the provisions of Article 10 of the Granada Con-

¹³ In Article 3 of the Convention. (A. N.)

¹⁴ Article 4.1.c of the Convention stipulates that the “exercise of the right to cultural heritage may be subject only to those restrictions which are necessary in a democratic society for the protection of the public interest and the rights and freedoms of others”. (A. N.)

¹⁵ The preamble of the Convention reads: “recognising that every person has a right to engage with the cultural heritage of their choice, while respecting the rights and freedoms of others, as an aspect of the right freely to participate in cultural life enshrined in the United Nations Universal Declaration of Human Rights (1948) and guaranteed by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)”. (A. N.)

¹⁶ Article 10.3 of the Granada Convention. (A. N.)

¹² În articolul 3 al Convenției (N.A.)

■ **Foto 11.** Susurul, Caracal, Parcul Poroieanu (Poporului) © Sergiu NISTOR
■ **Photo 11.** The fountain in the Park named after Costantin Poroieanu, Caracal © Sergiu NISTOR

vention, adding the social perspective of the objectives of the policies of integrated development) is already accepted in Romania. Concomitantly, by the same ratification of the mentioned Conventions, Romania undertook to pay appropriate attention to the partnership between authorities and civil society¹⁷, which relationship is a fundamental component of the vision of the Faro Convention. However, it should be underlined that there is a significant difference between the Granada Convention and the Faro Convention with regard to the relationship between authorities and society, as follows: in the text of the Granada Convention, this relationship is meant to increase the efficiency of the action of the public authorities and is generated upon the initiative and somehow under the supervision of the public institutions, while in the text of the Faro Convention, the relationship between the main stakeholders (authorities, associations, citizens)

¹⁷ Granada Convention (1985), Article 14: "With a view to widening the impact of public authority measures for the identification, protection, restoration, maintenance, management and promotion of the architectural heritage, each Party undertakes: 1. to establish in the various stages of the decision-making process, appropriate machinery for the supply of information, consultation and co-operation between the State, the regional and local authorities, cultural institutions and associations, and the public; and Article 15, respectively: Each Party undertakes: 1. to develop public awareness of the value of conserving the architectural heritage, both as an element of cultural identity and as a source of inspiration and creativity for present and future generations. (A. N.)

2. provocarea construirii unei relații multipolare între patrimoniul cultural, pe de o parte, și autoritatea centrală de protecție a patrimoniului, administrațiile publice locale și diversele straturi sociale și colectivități, pe de altă parte. Această relație este bazată pe dreptul fundamental și nerestricționabil¹³ al persoanelor și colectivităților de a se bucura de patrimoniul cultural – ca parte a dreptului la cultură și identitate culturală¹⁴ – și de responsabilitatea comună în a contribui la protejarea și punerea în valoare a acestuia.

De altfel, Convenția de la Faro precizează explicit (în articolul 4 Drep-turi și responsabilități privind patrimoniul cultural) că „fiecare persoană, în mod individual sau colectiv, are dreptul de a se bucura de patrimoniul cultural și de a contribui la îmbogățirea acestuia”, precum și că „fiecare persoană, în mod individual sau colectiv, are obligația de a respecta patrimoniul cultural al celorlalți în aceeași măsură în care își respectă propriul patrimoniu și, pe cale de consecință, patrimoniul european comun”.

Constatăm că nimic din valorile ori din viziunea Convenției de la Faro nu este în contradicție și nici străin valorilor patrimoniului cultural românesc ori incompatibil cu sistemul constituțional, legal sau administrativ al României.

În al doilea rând, trebuie remarcat că odată cu ratificarea Convenției de la Granada și a celei de la La Valetta, România s-a angajat să facă „din conservarea, animarea și punerea în valoare a patrimoniului arhitectural un element major al politicilor în materie de cultură, de mediu și de amenajare a teritoriului”¹⁵ și a instituit-o legislativ prin Ordonanța Guvernului (OG) 43/2000 privind protejarea patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de importanță națională și prin Legea 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, cu modificările ulterioare, republicată. Prin urmare, este deja acceptat în România faptul că protejarea patrimoniului cultural reprezintă o componentă a politicilor menite să îmbunătățească calitatea vieții (articolul 8 al Convenției de la Faro reia în bună măsură prevederile articolului 10 al Convenției de la Granada, adăugând perspectiva socială a obiectivelor politicilor de dezvoltare integrată). În același timp, tot prin ratificarea convențiilor menționate, România s-a angajat să acorde o atenție cuvenită parteneriatului dintre autorități și societatea civilă¹⁶, relație care este o componentă fundamentală a viziunii Convenției de la Faro. Trebuie totuși subliniat că există o diferență importantă între Convenția de la Granada și Convenția de la Faro în ceea ce privește relația dintre autorități și societate: în textul Convenției de la Granada, aceasta este menită să sporească eficiența

¹³ Art. 4 alin. 1 lit. c al Convenției prevede: „Exercitarea dreptului la patrimoniu cultural poate constitui obiectul restricțiilor necesare în societățile democratice doar în măsura în care se referă la protejarea interesului public și la respectarea drepturilor și libertăților celorlalți”. (N.A.)

¹⁴ În preambulul Convenției este specificat: „Recunoscând dreptul fiecărei persoane de a se raporta liber la patrimoniul cultural, respectând totodată drepturile și libertățile celorlalți, ca aspect al dreptului de a participa liber la viața culturală, prevăzut de Organizația Națiunilor Unite în Declarația universală a drepturilor omului (1948) și garantată de Convenția internațională cu privire la drepturile economice, sociale și culturale (1966)” (N.A.)

¹⁵ Art. 10 alin. 3 al Convenției de la Granada (N.A.)

¹⁶ Convenția de la Granada (1985), Art. 14: „În vederea sprijinirii acțiunii autorităților publice, în direcția cunoașterii, protecției, restaurării, întreținerii, gestiunii și promovării patrimoniului arhitectural, fiecare parte se angajează: 1. să instituie, în diversele stadii ale proceselor de decizie, structuri de informare, de consultare și de colaborare între stat, colectivități locale, instituții și asociații culturale și public”; și, respectiv, Art. 15: „Fiecare parte se angajează: 1. să pună în valoare, în opinia publică, conservarea patrimoniului arhitectural, atât ca element al identității culturale, cât și ca sursă de inspirație și de creativitate pentru generațiile prezente și viitoare”. (N.A.)

acțiunii autorităților publice și este generată la inițiativa și oarecum sub tutela instituțiilor publice, în timp ce în Convenția de la Faro relația dintre actorii patrimoniali (autorități, asociații, cetățeni) este una deplin partenerială. Desigur – și logic – că în atingerea scopurilor Convenției de la Faro statul, colectivitățile și cetățenii sunt chemați să acționeze în conformitate cu competențele proprii. Acest lucru este explicit exprimat¹⁷, rămânându-le autorităților rolul de a asigura cadrul de exercitare sinergic al acestor competențe, și nu de a și le subordona sau, chiar mai mult, a le delimita sau îngrădi.

Din punct de vedere tehnic, implementarea Convenției de la Faro presupune aplicarea unor măsuri de descentralizare, menite să dea conținut și să sporească „suprafața de contact” dintre administrație și actorii sociali ai patrimoniului cultural. Așa cum a arătat procesul de descentralizare a atribuțiilor din domeniul patrimoniului inițiat în Franța, pentru a fi eficient, el trebuie condus în paralel cu o strategie generală de descentralizare a atribuțiilor și competențelor statului. Anunțata regionalizare poate fi un bun prilej pentru a implica pe fond autoritățile publice locale în protejarea și punerea în valoare a patrimoniului. Iminența acestui proces face oportună întrebarea: putem accepta definirea patrimoniului cultural local de către reprezentanții comunităților patrimoniale, mai precis de consiliile locale și/sau județene (ori regionale)? În mod corespunzător, este utilă o regândire a metodologiei de inventariere și clasare a monumentelor istorice, din perspectiva deschisă de Convenția de la Faro.

Cu acest prilej, trebuie reflectat asupra raportului dintre competențele profesionale de care pot dispune autoritățile administrației publice locale și corespondența dintre acestea și atribuțiile administrative pe care le pot prelua. Un procent de 75% din monumentele istorice sunt clasate în grupa B și fac obiectul responsabilității administrațiilor publice locale. Din păcate, în afară de sprijinul financiar alocat cultelor din care pot fi desprinse sume pentru întreținerea bisericilor, ori de situația școlilor, liceelor sau instituțiilor aflate în administrarea consiliilor locale, celelalte monumente reprezentative pentru patrimoniul local nu pot beneficia de fonduri pentru conservare și restaurare de la bugetul local. Nu în ultimul rând, trebuie regândite parteneriatele ce se pot conjuga în domeniul protejării patrimoniului cultural nu doar între autoritățile publice de specialitate cu atribuții, ci și între acestea și colectivitățile patrimoniale, așa cum au fost ele definite de Convenția de la Faro.

Bibliografie/Bibliography

- *** *Heritage and Beyond*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009.
- NISTOR, Sergiu, *Protecția patrimoniului cultural în România, culegere de acte normative*, București, Editura Universitară Ion Mincu, 2002.
- Idem, *Recomandarea UNESCO asupra peisajului istoric urban – un nou (?) instrument internațional în protejarea integrată a patrimoniului construit*, BCMI 1-2/2011, București, Institutul Național al Patrimoniului, 2012.
- PICKARD, Robert, *Policy and Law in Heritage Conservation*, London, Spon Press, 2001.
- RIEGL, Alois, *Cultura modernă a monumentelor, esența și geneza sa*, București, INPRESS, 1999.

17 Art. 1 lit d al Convenției de la Faro prevede că „părțile se angajează să ia măsurile necesare pentru a aplica prevederile Convenției cu privire la (...) obținerea unei sinergii sporite între competențele tuturor actorilor implicați: public, instituții și entități private”. (N.A.)

is completely of partnership type. Certainly – and logically – the State, the communities and the citizens are called to act in compliance with their own competences in order to meet the purposes of the Faro Convention. This is explicitly expressed¹⁸, and the authorities only have the role to ensure a synergic framework for the exercise of these competences, and not to subordinate them or, even worse, to delimit or restrict them.

From a technical point of view, the implementation of the Faro Convention implies the application of decentralisation measures meant to give content and expand the “contact area” between the administration and the social stakeholders of the cultural heritage. As shown by the task decentralisation process in the area of heritage initiated in France, in order to be efficient, this process must be carried out in parallel with a general decentralisation strategy for all the tasks and competences of the State. The already announced regionalisation can be a good opportunity to substantially involve the local public authorities in heritage protection and development. The imminence of this process makes the following question opportune: can we accept that the local cultural heritage be defined by the representatives of the heritage communities, namely the local and/or county (or regional) councils? Accordingly, it is useful to rethink the methodology for the inventory and listing of historic buildings, from the perspective opened by the Faro Convention.

On this occasion, one must be reflect on the relationship between the professional competences that the authorities of the local public administration can have and the correspondence between them and the administrative tasks they can take up. A percentage of 75% of the historic buildings is classified in group B and is subject to the responsibility of the local public administrations. Unfortunately, beside the amounts obtained for the maintenance of the churches from the financial support allocated for the religious cults, or the situation of the schools, high schools or institutions that are under the administration of the local councils, the other buildings that are representative for the local heritage cannot benefit from funds for preservation and conservation from the local budget. Last but not least, the partnerships must be rethought so as to be conjugated in the area of the cultural heritage not only between the responsible specialised public authorities, but also between these authorities and the heritage communities as defined in the Faro Convention.

18 Article 1.d. of the Faro Convention stipulates that “the Parties take the necessary steps to apply the provisions of this Convention concerning (...) greater synergy of competencies among all the public, institutional and private actors concerned”. (A. N.)

The Conservation of the Aita Mare Communal Hall

■ **Abstract:** The topic of my thesis written within the framework of the Postgraduate Course in Historic Building Conservation organised by the Transylvania Trust Foundation and the Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca was the Aita Mare Communal Hall, in a village situated in the Baraolt Region, a historical region of Transylvania called in Hungarian Erdővidék. The thesis presented the evolution history of the building and of its environment; I included a detailed description of the present situation, and following an inventory of the identified values and formulated demands, I elaborated three intervention suggestions of different levels: preservation, complete conservation and enlargement. The present study is a summary of my thesis.

■ **Keywords:** conservation, Communal Hall, multifunctionality, changes in form and function, eclecticism, neoclassical elements, symmetry, value inventory, preventive historic building conservation, preservation, enlargement

Introduction

■ After Baraolt, Aita Mare, the more than 800 years old village is the most significant settlement in the Baraolt Region, both economically and culturally. Throughout history, the village served as the seat (*sedes*) of the district court. At the beginning of the 20th century it developed as an urban centre, with its most important and characteristic element being the Communal Hall. Undoubtedly, the building's most valuable part is the Great Hall, which encompasses one of the most beautiful eclectic painted ceilings of Covasna County; yet one needs a fertile imagination to be able to enjoy it in its present condition. Since the turn of the millennium, several experts were engaged in the conservation of the building, requesting mainly preservation or emergency intervention works. In 2010 a documentation was completed, due to which the building was included on the List of Historic Buildings in Romania (LMI 2010 CV-II-m-B-21020).

The building, large-sized and richly ornamented compared to the size of the

■ HLAVATHY Zsófia¹

A nagyajtai községháza felújítása

■ **Kivonat:** A Transsylvania Trust Alapítvány és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem által szervezett Épített örökség felújításra szakosított posztgraduális képzésre készített szakdolgozatom témájául az Erdővidéken található nagyajtai községházat választottam. Dolgozatomban tanulmányoztam az épület és környezete alakulásának történetét, részletes leírást készítettem a jelenlegi állapotról, majd leltározva az azonosított értékeket és megfogalmazott igényeket, három különböző szintű beavatkozási javaslatot készítettem: állagmegóvás, teljes helyreállítás, illetve bővítés. Az alábbiakban ennek a dolgozatnak a rövidített változata olvasható.

■ **Kulcsszavak:** felújítás, községháza, multifunkcionalitás, formai és funkcionális változások, eklektika, neoklasszicista elemek, szimmetria, értékleltár, preventív műemlékvédelem, állagmegóvás, helyreállítás-bővítés

Bevezetés

■ A több mint 800 éves község, Nagyajta, Barót mellett Erdővidék legjelentősebb települése gazdasági és művelődési szempontból egyaránt. A történelem folyamán széki, kerületi, illetve járási székhelyként is működő településen a XX. század elején kialakult egy városias központ, melynek legfontosabb és egyben meghatározó eleme a községháza. Tagadhatatlanul az épület legértékesebb kincse a nagyterem, melyben Kovászna megye egyik legszebb eklektikus mennyezetfestése található, és bizony komoly képzelőerőre van szükség ahhoz, hogy az ember ezt élvezhesse a mai állapotában. Az ezredforduló óta többen is foglalkoztak az épület helyreállításával, ezek főleg állagmegóvási, gyorsbeavatkozási munkálatokat írtak elő. 2010-ben elkészült egy olyan dokumentáció, amelynek alapján az épület felkerült a romániai műemlékek országos listájára (LMI 2010 CV-II-m-B-21020).

A település méreteihez és mai fejlettségi szintjéhez képest igencsak nagyméretű és díszes épület egy letűnt kor dicsfényét idézi, melynek „felelevenítése” pozitív példa és egyben erős húzóerő lehetne nemcsak a település, de az egész környék számára. Az anyagi lehetőségeket felleltározva, több felújítási javaslatot állítottam össze, melyek az elkészített értékleltárat figyelembe véve, de szem előtt tartva a XXI. századi község igényeit is, megoldást jelenthetnek a veszélyeztetett épület számára.

¹ Architect at Openwork Ltd., Sfântu Gheorghe, Romania

¹ Építész az Openwork Kft.-nél, Sepsiszentgyörgy, Románia.

Rövid földrajzi és történeti áttekintés

■ Erdővidék Háromszék északnyugati részén található, magas hegyek által övezett medencében.²

Nagyajta hosszú időn keresztül a történelmi Miklósvárfiúszék, majd Miklósvár járás központja volt. A település az Alsórákosi-szorosnak tartó Olt jobb partjának teraszán fekszik. Regionális, földrajzi fekvése nagyon előnyös – közúti csomópont volt – a vásárok megrendezésére igencsak alkalmas. Bár neve már az 1332-es pápai tizedjegyzékben is szerepel, vásárok rendezésére csak a XVIII. század végén kap engedélyt.³

A mostani falukép városias jellegű központjával (az egykori Piac térrrel), kúriáival és a XV. században épült várfal övezte templomával vonja magára a figyelmet. Településszerkezete az utak szélét és a patakok folyását kétsorosban benépesítő szalagtelkes típusba sorolható.

Az 1867-es kiegyezést követő gazdasági fellendülés következményeként a közigazgatási központokban megindul az építkezés, és impozáns középületek emelkednek. A századfordulóra ezen építési hullám eléri az ország kisebb közigazgatási egységeit is. Ezen program keretében 1904 és 1908 között elkészül a nagyajtai községháza. Legközelebb található analógiája az ugyanebben az időben épült nagybaconi községháza.

A kezdetektől az épületet több funkció ellátására tervezték: a község és a hozzátartozó települések adminisztrációs irodáinak, több funkciót is ellátó előadóteremnek és egy szolgálati lakásnak adott otthont (Nagyajtan ezt a jegyző foglalta el). A községháza már rendeltetéséből adódóan is reprezentatív, impozáns épület, egy 38x49 méteres téglalapba írható egy-szintes, szimmetrikus alaprajzú, a nagyterem két oldalán kisebb tereket magába foglaló szárnyakkal.

A központilag elhelyezett nagyterembe a Piac térről lehetett bejutni (1. ábra), ez most egy parkosított tér. Eredetileg tanácsteremként szolgált, olyan gyűlések megrendezésére, melyek nyitottak voltak a nagyközönség számára. Ugyanakkor a termet bálók szervezésére, illetve más, a vidéki élethez kötődő, fontos események helyszínéül is használták.

2 CSEREY Zoltán, BINDER Pál: Településeink múltja. Miklósvár fiúszék története. *Háromszék*, 1992. január 10.

3 DEMETER László: *Barangolás Háromszéken*. Sepsiszentgyörgy, 2007, Kovászna Megyei Művelődési Központ. 171.

Piața Aita-Mare — Piac tér Nagyajta

■ **1. kép:** Nagyajta Piac tér. 1927-es keltezésű képeslap a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből

■ **Photo 1.** Aita Mare, Market Square; postcard from 1927 from the collection of the Szekler National Museum, Sfântu Gheorghe

settlement and its present degree of development, calls upon the glory of a vanished era, the “revival” of which could set a positive example and a powerful drive not only for the village, but also for the entire region. Taking into consideration the financial possibilities, we compiled several conservation proposals, which could mean solutions for the endangered building, simultaneously respecting the identified values and the demands of the 21st century village.

Short geographic and historic overview

■ The Baraolt Region (Erdővidék) lies in the north-western part of the Covasna County, in a basin surrounded by high mountains.²

For a long period Aita Mare was the centre of the historic seat called Miklósvárfiúszék, later Miklósvár (Micloșoara). The village lies on a terrace, on the right side of the river Olt, heading towards the Racoș Defile. Its regional and geographic location is very advantageous – it used to be a junction – thus it was highly suitable for organising fairs. Although it was already mentioned in the papal tithe register of 1332, it was allowed to organise fairs only starting from the 18th century.³

The present aspect of the village is marked by its urban-like centre (the former Market Square), its mansions and the church built in the 15th century, surrounded by a fortification. The layout of the village is determined by two ranges of long, narrow plots situated along the roads and the course of the streamlets.

As a result of the economic recovery following the Austro-Hungarian Compromise of 1867, constructions were started in the administrative centres, and impressive public buildings were erected. By the turn of the century, this endeavour for building touched upon the smaller units of the country as well. The Aita Mare Communal Hall was built between 1904 and 1908, within the framework of this programme. Its closest analogue is the Communal Hall in Bățanii Mari, built in the same era.

From the very beginning the building was conceived as to serve several functions: it comprised the administrative offices of the village and of the adjoining settlements, an auditorium with several functions and an official residence (occupied by the local notary). The Communal Hall is a representative, impressive, one-storey building, due also to its intended purpose, having a symmetric, rectangular layout of 38x49 m, with wings encompassing smaller premises on the two sides of the Great Hall.

The Great Hall, situated in the centre of the building, can be accessed from the Market Square (Figure 1), which at present is converted into a park. Originally, the hall was a council-room for gatherings open to the public. Nevertheless, the hall was also used for balls and other important events of rural life.

2 CSEREY Zoltán, BINDER Pál: *Településeink Múltja: Miklósvár fiúszék története*. Sepsiszentgyörgy, Háromszék napilap 1992. 01. 10.

3 DEMETER László: *Barangolás Háromszéken*. Sepsiszentgyörgy, 2007, Kovászna Megyei Művelődési Központ, 171.

The left wing facing the street included the administrative offices serving the population's needs, which could be accessed through two entrances placed symmetrically. The secondary, western entrance at the back side led to a columned, open passage, from where the offices could be accessed. The notary's apartment was installed in the right wing, and on its back side another open passage, offices and presumably a storeroom were placed symmetrically. The above-mentioned open passages could be accessed from the Great Hall as well, thus the building's lines of circulation were connected. A survey from 1939 confirms this layout.⁴

During the 1960s, the building was enlarged along the Great Hall, annexing a two-storied part (Photo 2), which includes the stage and the dressing rooms. Thus, the auditorium served also as a theatre, and later as a cinema hall. This modification transformed the volume and elevations of the building. The two-storied construction has much less architectural value than the rest of the building. In the same period the open passages of the north-western elevation were glazed.

In fact the original destination of the building did not change throughout its

Az utca felőli bal szárnyban voltak a lakosságot kiszolgáló adminisztratív irodák, melyeket két, szimmetrikusan elhelyezett bejáraton lehetett megközelíteni. A másodlagos, hátsó vagy nyugati bejárat egy oszlopos, nyitott folyosóra vezetett, melyről a mellékhelyiségekbe juthattunk. A jobb oldali szárnyban kapott helyet a jegyző lakása, melynek hátsó oldalán szimmetrikusan szintén egy nyitott folyosó, mellékhelyiség és valószínűleg egy raktár volt. Az említett két nyitott folyosót a nagyteremből is megközelíthettük, így kötve össze az épület fluxusait. Erről az állapotról tanúskodik egy 1939-ben készült felmérés is.⁴

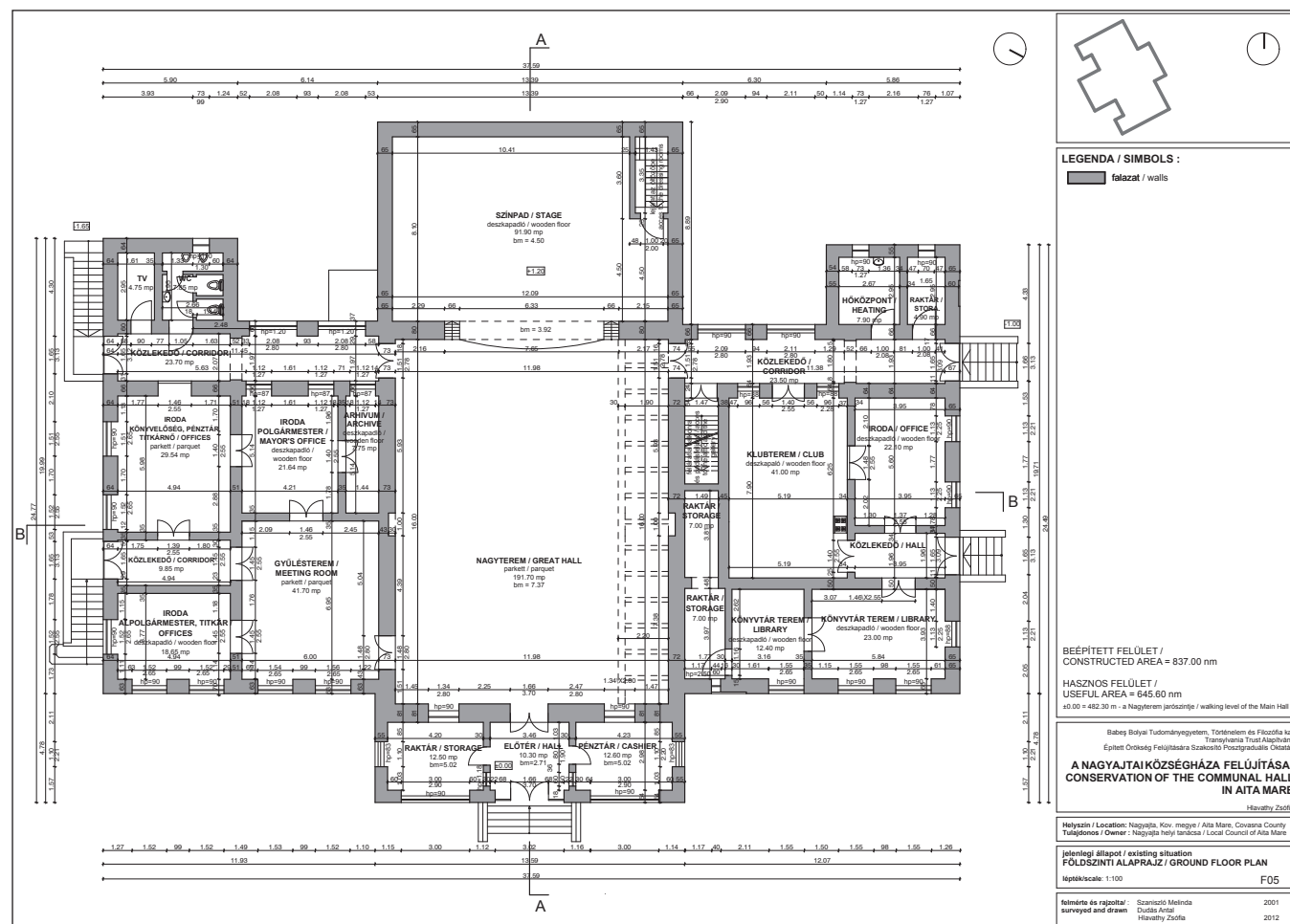
Az 1960-as években az épületet kibővítették a nagyterem hosszában, egy kétszintes épületrészt csatolva hozzá (2. kép), mely a színpadot és az öltözőket foglalta magába. Ezáltal a díszterem színházi előadóterem szerepét is betölti, és később filmszínházként is működik. Ez az átalakítás megváltoztatta az épület tömegét és homlokzatait. A kétszintes épületrész építészeti értéke jóval alulmarad az épület többi részével szemben. Ugyanekkor az északnyugati homlokzat nyitott folyosóit beüvegezték.

Az idők során alapjában véve nem változott az épület eredeti funkciója. Napjainkban is a polgármesteri hivatal, a községi kultúrház, illetve a jegyző lakásának helyén kialakított községi könyvtár található benne. A polgármesteri hivatal a bal oldali szárnyban, a kultúrház a középső részen, míg a községi könyvtár a jobb oldali szárnyban helyezkedik el (1. ábra).

4 Inventory of Public Welfare, Aita Mare, Covasna County.

4 Közjavak leltára, Nagyajta, Kovászna megye.

■ **1. ábra:** Jelenlegi állapot. Földszinti alaprajz. © DUDÁS Antal, SZANISZLÓ Melinda és HLA VATHY Zsófia
 ■ **Figure 1.** The present state. Ground level layout. © Antal DUDÁS, Melinda SZANISZLÓ and Zsófia HLA VATHY

Jelenlegi állapot és értékleltár

■ Bár az épület általános műszaki állapota jelenleg kielégítő, a karbantartás hiánya, illetve a szakszerűtlen beavatkozások miatt egyre csak romlik. A külső és belső károsodások fő okozója a víz: az esővíz, mely nincs, vagy rosszul van elvezetve, illetve egy tönkrement pócegödör az épület közvetlen közelében. Azonban még a víznél is nagyobb veszélyt jelentenek azok a szakszerűtlen beavatkozások, melyek az épület funkcionális gondjaival foglalkoznak, figyelmen kívül hagyva annak elsődleges örökségértékeit. Megvizsgálva az épületet építészeti, tartószerkezeti és művészettörténeti szempontból, hamar azonosíthatjuk azon értékeket, melyek megmentése prioritást kell hogy élvezzen minden más szemponttal szemben.

Tömegformálás (3., 4. és 5. kép). A földszinttel és részleges pincszinttel rendelkező épület egy középső téglalap alakú magból és két L alakú oldalsó szárnyból áll, melyek szimmetrikusan helyezkednek el az épület középtengelyéhez képest. A tömegformálás alapelve a szimmetria. Nemcsak a két szárny szimmetrikus a nagyteremhez képest, de azoknak homlokzata, a bejáratok helye, ablakok elrendezése, illetve a díszítőelemek is több képzeletbeli szimmetriatengely alapján helyezkednek el. Fontos megemlítenünk az 1960-ban épített színpad illeszkedését az épülethez, mindenképp megjegyzendő, hogy ez a toldás, tömegformálás szempontjából, teljesen beleolvad az eredeti épület tömegébe.

history. At present the local authority, the Cultural House and the communal library (in the former apartment of the notary) are installed within the building. The mayor's office is in the left wing, the Cultural House in the central part, while the communal library is in the right wing. (Figure 1)

Present state and value inventory

■ Although today the general technical condition of the building is satisfactory, it deteriorates gradually due to the lack of maintenance and to dilettante interventions. The main cause of the external and internal damages is water: the rainwater, which is not conducted well or is not conducted at all, and a damaged cesspool in the immediate vicinity of the building. However, non-expert interventions represent an even higher danger to the building than water, as they entirely neglect the primary heritage values of the building, and are preoccupied only with its functional problems. If we examine the building from the point of view of its architecture, load-bearing structure and art history, we rapidly identify those

■ **2. kép:** A nagyterem bejárata. © AMBRUS Zsolt, 2012
■ **Photo 2.** The entrance to the Great Hall. © Zsolt AMBRUS, 2012

■ **3. kép:** Az utcai szárny bejáratai. © AMBRUS Zsolt, 2012
■ **Photo 3.** The entrances to the wing accessible from the street. © Zsolt AMBRUS, 2012

■ **4. kép:** Az északi szárny bejáratai. © AMBRUS Zsolt, 2012
■ **Photo 4.** The entrances to the northern wing. © Zsolt AMBRUS, 2012

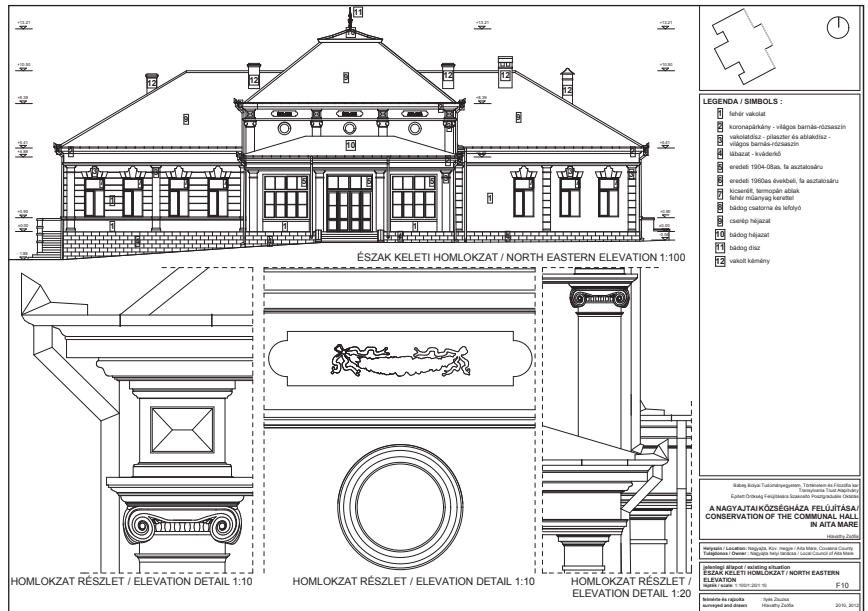

■ **5. kép:** A nagyterem. © AMBRUS Zsolt, 2012
■ **Photo 5.** The Great Hall. © Zsolt AMBRUS, 2012

■ **6. kép:** A nagyterem mennyezeti díszének részlete. © AMBRUS Zsolt, 2012

■ **Photo 6.** Detail from the ceiling ornamentation of the Great Hall. © Zsolt AMBRUS, 2012

■ **2. ábra:** Jelenlegi állapot. Keleti homlokzat és részletek. © AMBRUS Zsolt, ILYÉS Zsuzsa és HLAVATHY Zsófia

■ **Figure 2.** The present state. Eastern elevation and details. © Zsolt AMBRUS, Zsuzsa ILYÉS and Zsófia HLAVATHY

values, the saving of which has to be a priority against any other consideration.

Volume (Photos 3, 4 and 5). The building with a ground floor and partial cellar level consists of a central, rectangular nucleus, and two, L-shaped side-wings, which are symmetric to the building's central axis. The main volumetric principle is symmetry. Not only the two wings are symmetric to each other compared to the Great Hall, but their elevations, the entrances, the windows and the ornaments are also placed according to several imaginary symmetry axes. It is important to mention the way in which the stage built in 1960 is connected to the building, as structurally this addition is entirely in harmony with the volume of the original building.

The roof above the two wings and stage is a hipped roof, its roof covering consisting of tiles. The roof above the Great Hall has a double slope, with its roof covering consisting of tin and tiles. The professional tinwork is worth mentioning; by today only one of the tin ornaments is left.

The *elevations* of the eclectic building have neoclassical elements. The ornamentation of projection on the main elevation, which is mostly concealed by the entrance presumably built subsequently, is the most impressive element of the building (Figure 2). The elevations of the enlargements built in the 1960s are negative elements regarding the way in which the elevations were conceived, as from an architectural point of view these are much less valuable than the rest of the building.

The most imposing part of the building is the *Great Hall* with a surface of 12x16 m (Photo 5), with a floor to ceiling height of 7.40 m and a unique interior ornamentation. This hall is the nucleus of the building. The harmonious, consistent interior ornamentation covers not only the walls, but the ceiling as well, and shows the neoclas-

A két oldalszárny és a színpad tetőidoma kontyolt tető, héjazata cserép. A nagyterem fölötti fedélszék két hajlásszögű tetősíkból áll, héjazata bádóg és cserép. Figyelemre méltó a mívés bádógosmunka, melyből mára csak az egyik maradt fenn.

Az eklektikus épület *homlokzatait* neoklasszicista elemekkel oldották meg. A főhomlokzaton megjelenő rizalit díszítése a legimpozánsabb az egész épületen, de ezt nagyrészt eltakarja a feltehetőleg utólagosan épített bejárati épületrész (2. ábra). A homlokzat-kialakítások szempontjából negatív elemként említhető az 1960-as évekbeli toldás homlokzata, mely építészeti szempontból igencsak elüt az épület többi részétől.

A legimpozánsabb a 12x16 méter alapterületű *nagyterem* (6. kép), melynek szabad belmagassága 7,40, m és egyedi belső dekorációval rendelkezik, ez képezi az épület centrális magját. A harmonikus belső díszítés nemcsak a falakat, hanem a mennyezetet is befedi, és a századfordulói eklektika neoklasszicista stílusjegyeit viseli. A díszítés LŐRINCZ Viktor munkája, melyet 1908-ban fejezett be (8. kép).

A belső vertikális falfelületek gazdag arhitektonikus díszítésűek. A vakolat kiképzésű pilaszterek között arkáddíszek helyezkednek el, melyek fölött párkányszerű tagolás „csökkenti” a belmagasságot, és egyben kiemeli a festett kör alakú díszeket.

A mennyezet, mely teljes egészében festett, az épület legértékesebb része. Eklektikus stílusú, geometrikus formákban virág- és gyümölcsgirlandok, allegorikus ábrázolások, klasszicista női alakok figyelhetők meg.⁵ A nagyterem említésre méltó eleme az északkeleti, hosszanti falán végigfutó hajlított ívű, famellvéddel ellátott karzat. Sajnos a karzat építési ideje nem ismert, de az a tény, hogy felbontja az erősen szimmetrikus felépítésű épület legfontosabb termékének egyensúlyozottságát, és metszi a falak díszítését, illetve az előtér felé nyíló ablakot. A karzat feljárata rejtett, másodlagos részen van, ami egy későbbi beavatkozás eredményére utal. Ugyanakkor a használt anyagok és formavilág az építkezéshez közelebbi idősakra mutatnak, tehát ha a karzat nem is szerepelt az eredeti tervben, az ma már szerves részévé vált a teremnek.

Tartószerkezeti szempontból a legfontosabb elem a nagyterem födéme (16x12 m), mely borított gerendafödém. A 36x38 cm-es keresztmetszetű gerendák méterenként a keresztirányú tartófalakon 50 cm-es felfekvéssel

5 KISS Lóránd: *A nagyterem festett mennyezetének kutatása*. 2001.

helyezkednek el, középen vonórudakkal felfüggesztve egy 16 m hosszú, 27x60 cm-es mestergerenda jellegű mérnöki függesztőműre.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a nagyajtai község háza egyike a századforduló legjelentősebb épületeinek a környéken, ugyanakkor egy neoklasszicista elemekkel díszített eklektikus épület, és a korra jellemző több funkciót betöltő község háza kiemelkedő példája. Tehát első és legfontosabb értéke szellemi érték, mely túlmutat a község határain. Ugyancsak értéknek tekinthető a formavilága és beilleszkedése a faluképbe, amelynek megőrzését feltétlenül szem előtt kell tartanunk.

Építészeti szempontból a már fentebb is említett szellemi érték mellett megemlíthető a környezettel való kapcsolata és a bejáratok előtt kialakult terek, a homlokzatok kialakítása és díszítése, a belső terek és kapcsolataik (a nyitott folyosók, illetve a nagy alapterületű és belmagasságú irodák), a pinceszint boltosztos földeme, a nagyterem grandiózus volta, valamint annak gazdag faldíszei.

Tartószerkezeti szempontból figyelmet érdemel a nagyterem földemének megoldása, ugyanakkor az eklektikus tetőszerkezet szép példája a korabeli megoldásoknak.

Művészettörténeti szempontból elsősorban a nagyterem díszítése tekinthető értéknek, de a néhány megmaradt korabeli bútor és kályha megmentése sem elhanyagolandó.

Hiányosságok és igények (3. ábra)

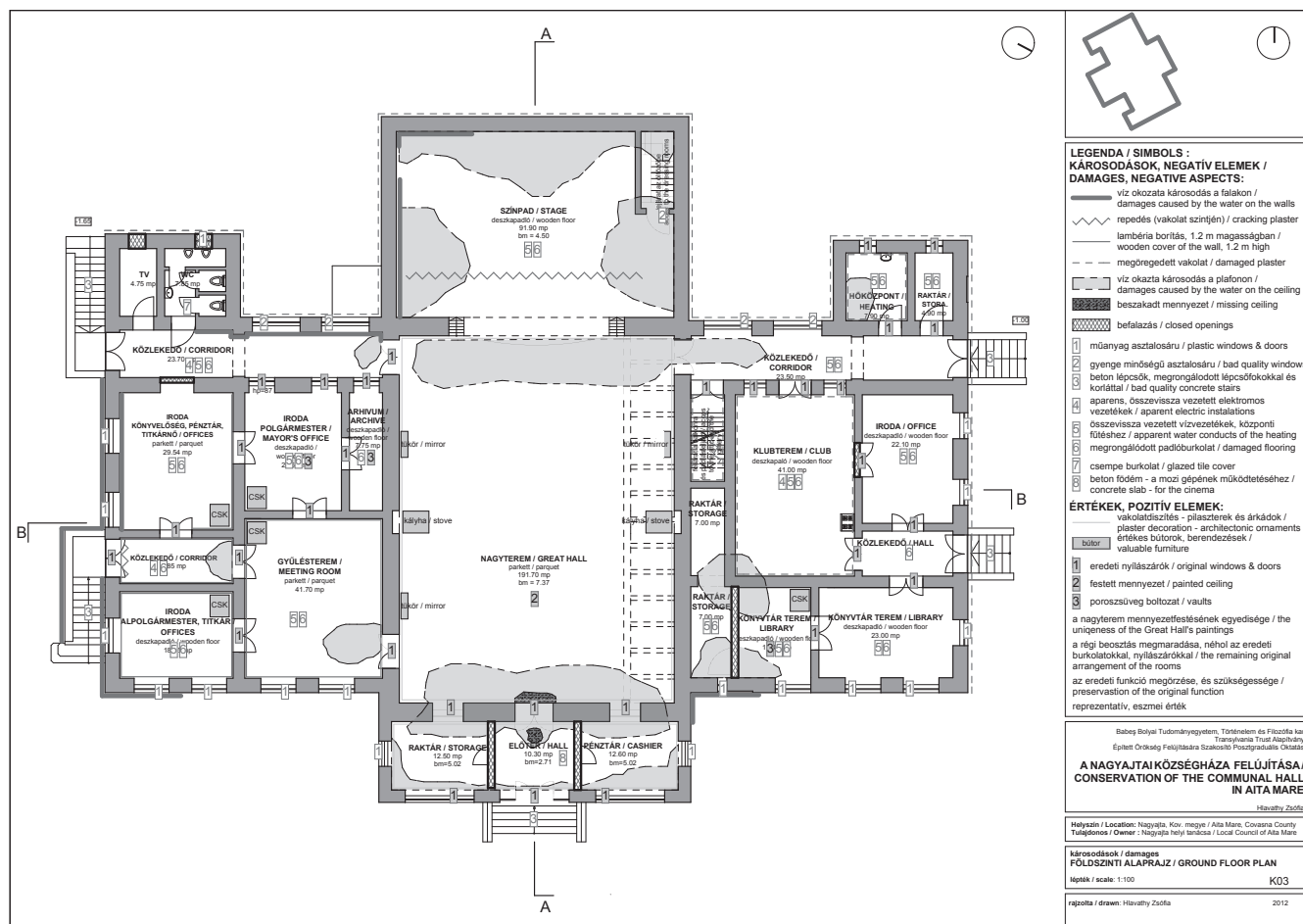
■ Az épületen szemrevételezéssel is könnyen azonosíthatók a tartószerkezeti, épületfizikai, illetve biológiai károsodások, melyeknek legfőbb okozója a már említett nedvesedés és a megfelelő karbantartás hiánya. Ugyanakkor

sical stylistic features, Eclecticism dominating at the turn of the century. The ornamentation is the work of Viktor LŐRINCZ, who achieved it in 1908. (Photos 8)

The interior vertical wall surfaces have rich architectonic ornamentation. Between the plastered pilasters we find ornamental arcades, above which a cornice-like division “decreases” the floor to ceiling height, and highlights the painted, circle shaped ornaments.

The ceiling, entirely covered with paintings, is the most valuable element of the building. Eclectic in style, it represents garlands of flowers and fruits, allegoric representations and classicist female figures arranged within geometric forms.⁵ An element of the Great Hall worth mentioning is the gallery with a curved arch, traversing the north-eastern wall, and provided with a wooden parapet. Unfortunately, we do not dispose of any data regarding the date of the gallery's construction; however, the fact that it disrupts the balance of the most important hall with a strongly symmetric structure, that it is placed over the ornamentation of the walls and the window opening towards the entrance-hall, and that its stairs are in a hidden, secondary place, suggest that it is the result of a subsequent intervention.

5 KISS, Lóránd, *A Nagyterem festett mennyezetének kutatása*, 2001.

■ 3. ábra: Károsodások. Földszinti alaprajz. © HLA VATHY Zsófia
■ Figure 3. Decays. Ground level layout. © Zsófia HLA VATHY

Nevertheless, the used materials and forms indicate a period not distant from the original building period, thus, even if the gallery was not part of the original plan, by today it became an organic part of the building.

From the point of view of *load-bearing structuring*, the most important element is the boarded timber beams slab of the Great Hall (16x12 m). The beams with a cross-section of 36x38 cm are placed perpendicularly to the supporting walls at a distance of 1 m from each other, with a bearing of 50 cm, suspended at the centre by tension bars to a crossbeam-like, 16 cm long hanging truss of 27x60 cm.

To sum up, the Aita Mare Communal Hall is one of the most important buildings from the turn of the century in this region, at the same time it is an outstanding example of eclectic buildings decorated with neoclassical elements and of multifunctional communal halls typical for that era. Therefore, the very first and most important value is its immaterial value, which goes beyond the village's limits.

Its design and its conformity with the general aspect of the village also represent value, and we should keep in view its preservation.

From an architectural point of view, besides the above-mentioned immaterial value, the following aspects have to be mentioned too: the relationship with the environment and the areas in front of the entrances, the architecture and ornamentation of the elevations, the interior spaces and the connections between them (the open passages and the offices with large area and extended from-floor-to-ceiling height), the vaulted floor of the cellar level, the grandness of the Great Hall and its rich decoration.

From a load-bearing structural point of view, first it is the structure of the Great Hall's floor, which is worth to mention, but the entire eclectic roof structure is a beautiful example of the solutions conceived in that era.

From the point of view of art history, it is again the ornamentation of the Great Hall, which represents value, but the rescue of the few remained pieces of furniture and stoves should not be neglected either.

Insufficiencies and demands

(Figure 3)

■ The load-bearing structural, physical and biological decays of the building can be easily identified through a simple survey. The main causes of these decays are the already mentioned humidity and the lack of adequate maintenance. On the other hand, examining the maintenance works carried out during the last twenty years, one can state that most of them caused more damages than benefits. Such interventions were for example the installation of a central heating system with a low capacity, the conduits and heaters which spoil the aspect of the interior spaces, the conservation works carried out on the elevations using cement based mortar, the installation of oversized rain-pipes, the substitution of the original timber joineries with plastic ones etc.

Today the Communal Hall, which was multifunctional originally as well, embraces

sajnálatos módon az elmúlt húsz év karbantartási munkálatait leltározva meg kell állapítanunk, hogy azok többségükben több kárral jártak, mint haszonnal. Például egy kiskapacitású hőközpont kialakítása, melynek csövei és fűtőtestei rontják a belső terek képét, a homlokzatokon cement alapú habarccsal történt helyreállítási munkálatok, aluméretezett csatornák elhelyezése, az eredeti faasztalos áru műanyagra való cseréje stb.

Az eredetileg is multifunkcionális községházában több tevékenység tömörült, és még több helyet szeretne kapni, a változó igények eredményeként. Ezt a helyzetet még inkább rontja, hogy a különböző funkciók elhelyezkedése az épületben napjainkra már véletlenszerű, és mindez komoly diszfunkcionalitáshoz vezetett.

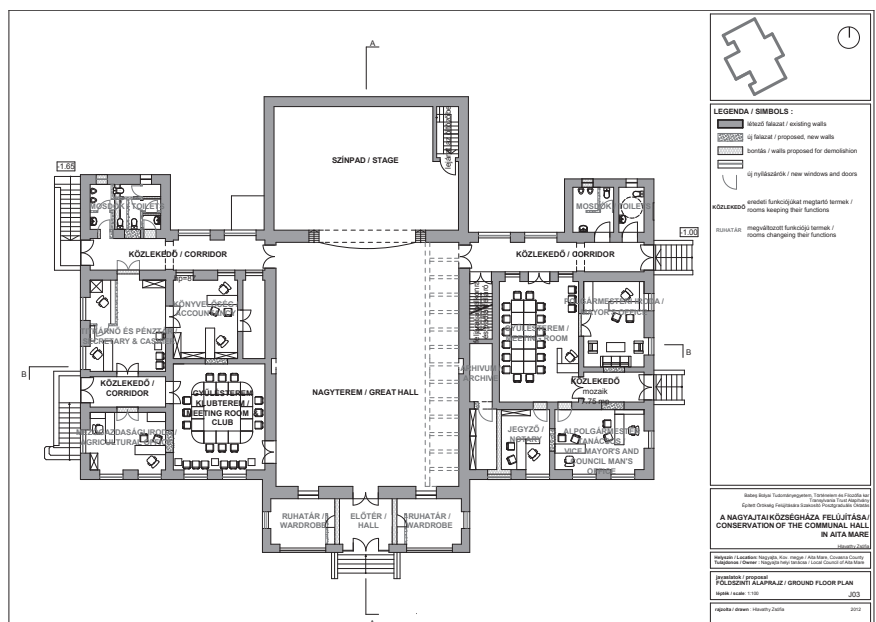
Javaslatok

■ Egy épület helyreállítása a műemléki szempontokon túl, tulajdonosától és annak anyagi lehetőségeitől függ. Ez határozza meg, hogy mennyi munkálatot tudunk elvégezni a megmentendő műemléken, és ezért válik nagyon fontossá az előkutatásokon alapuló szükséges beavatkozások megfelelő rangsorolása.

A nagyajtai községháza helyreállítására is több, különböző szintű beavatkozási javaslat készült. Az első, minimális beruházással, az épület állagmegóvását célozza. A többi javaslat, figyelembe véve a funkcionális problémákat, a múltbéli igénytelen beavatkozásokat, illetve más tartószerkezeti és épületfizikai károsodásokat, a teljes felújítás lehetőségeit mutatja be, az eredeti tömegforma, illetve a bővítés esetleges pozitív vagy negatív következményeit tárgyalva.

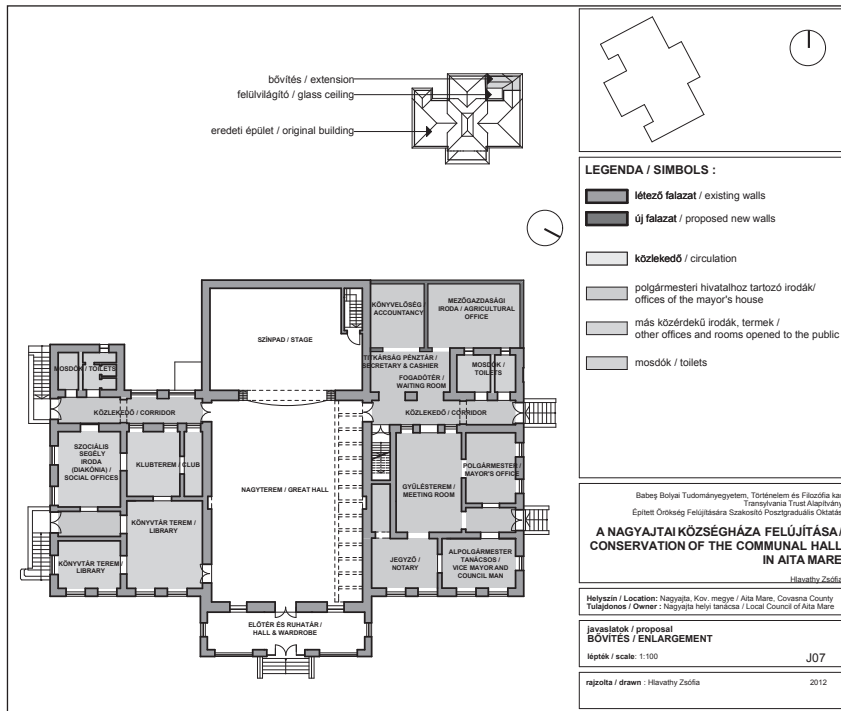
Állagmegóvási munkálatok

Az épületdiagnosztikai vizsgálatok és a károsodások felmérése után a következő állagmegóvási munkálatok a legfontosabbak, ezek tulajdonképpen a preventív műemlékvédelem fogalmát merítenék ki: a tetőtér letakarítása, a nagyterem födémének terheléscsökkentése érdekében; a héjazat kijavitása és a beázások megszüntetése; a hiányos lefolyók és a megsérült csatornák kitakarítása és kiegészítése; illetve az esővíz megfelelő elvezetése az épület környékéről.

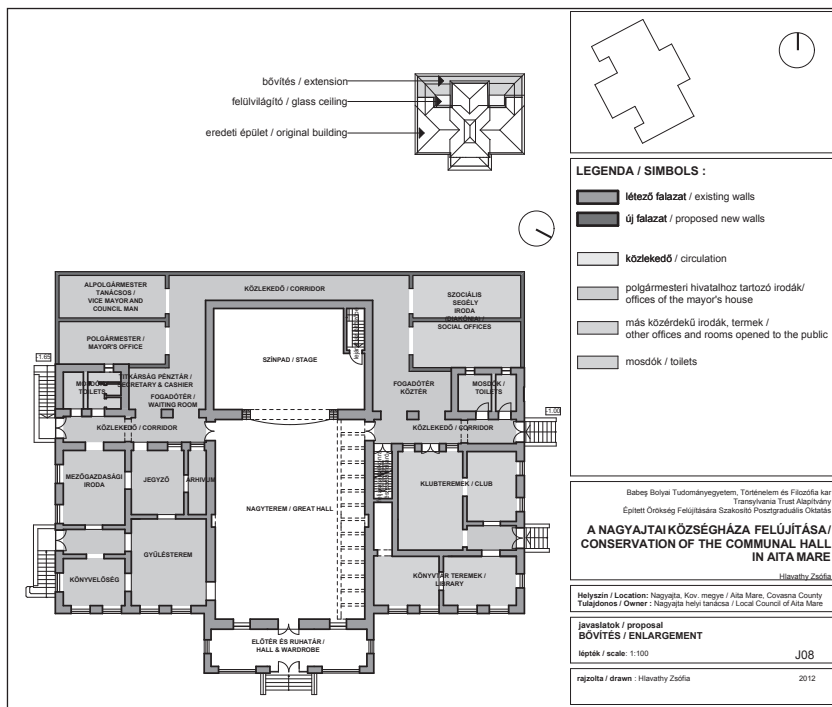

■ 4. ábra: Bővítés nélküli javaslat. © HLA VATHY Zsófia

■ Figure 4. Suggestion without enlargement. © Zsófia HLA VATHY

■ 5. ábra: Javaslat az északi szárny bővítésével. © HLA VATHY Zsófia
■ Figure 5. Suggestion with the enlargement of the northern wing. © Zsófia HLA VATHY

■ 6. ábra: Javaslat mindkét oldalsó szárny bővítésével. © HLA VATHY Zsófia
■ Figure 6. Suggestion with the enlargement of both side wings. © Zsófia HLA VATHY

A teljes helyreállítás

Egy olyan épület esetében, amelynek tulajdonosa már az első találkozásokkor arról panaszkodik, hogy nincs elég hely, nagyon hamar arra a következtetésre juthatunk, hogy az épületet bővíteni kellene. Ez minden műemlék, sőt történeti épület esetében nehéz feladat, törekednünk kell arra, hogy a problémákat megoldjuk úgy, hogy ne módosítsuk az épület eredeti tömegét. A bővítést mégsem kell feltétlenül kizárni, a szóban forgó XX. század eleji épületen könnyen megoldhatónak tűnnek ezek a beavatkozások (mintha

even more activities, which as a result of the changing needs, demand space. This situation is further worsened by the fact that by today the assignment of the different functions within the building is accidental, and this led to serious problems of dysfunction.

Suggestions

■ The conservation of a building, besides considerations related to historic building protection, depends on its owner and their financial means. This is what determines how much work we can carry out on the historic building to be rescued, and this is why the adequate ranking of necessary interventions based on preliminary research becomes extremely important.

Regarding the Aita Mare Communal Hall, several intervention proposals of different levels were elaborated. The first proposal demanding minimal investment aims at the building's preservation. The other proposals take into account issues related to functionality, the undemanded interventions effected in the past and other load-bearing structural and physical decays, present the possibilities of comprehensive conservation, reflecting on the original structure, respectively on the possible positive or negative consequences of an enlargement.

Preservation works

Following building diagnosis and the survey of deteriorations, the following preservation works are the most important (in fact these amount to preventive historic building protection): the cleaning of the roof in order to decrease the loads on the floor above the Great Hall, the amendment of the roof covering and the stoppage of leaks, the cleaning and completion of deficient water gangs and damaged drains, and the proper drainage of rainwater.

Complete conservation

If the owner of a building complains of not having enough space already at our first meeting, one can soon conclude that the building should be enlarged. This is a difficult task in case of any historic building, as we have to make every effort to solve the problems, while not affecting the original proportions of the building. Yet enlargement should not be excluded by all means, and it seems that this building dating from the beginning of the 20th century can be easily extended (as if originally it had been conceived so to make possible a subsequent enlargement according to the needs – a good example to this intention is the extension from the 1960s, which, from a structural point of view, adapts well into the original structure).

Three proposals were elaborated (Figures 4, 5 and 6), one without enlargement and two including enlargements; in all the three cases, besides conservation works, adequate functionality gains an equal importance.

In all cases, the first step would be the solving of the structural problems (the conservation of the roof structure and of the

Great Hall's slab) and of the problems related to building services engineering (the re-installation of the heating system, the hiding of electric wires and the liquidation of the cesspool). The renovation of the exterior and interior coatings would follow the same principle, these works being: on the basis of the studies and assessments the execution of spaces evoking the original state, the removal of subsequent partition walls and walled-up windows, the conservation of the original joineries and the replacement of the plastic ones, the conservation of the paintings on the Great Hall's ceiling etc. The differences between the three proposals consist in solutions regarding functionality and the principles of architectural layout.

In the first case (Figure 13), in order to assign a proper space for each function, all those functions that are not connected to the operation of the Great Hall or of the mayor's office are eliminated from the Communal Hall. The latter has a group of offices, which are frequented by a higher number of inhabitants, and there is another group, which is supposed to receive fewer visitors. Thus it is obvious that the offices important for the public (the cash desk and the counting room, respectively the agricultural office) should be placed in the wing accessible from the street. The other group of offices (the mayor's office, the office of the deputy mayor and of the notary, the council-room) would be placed in the other wing. The kitchen and the room destined for preparations important for the Great Hall, and the fitting room suitable also as a dressing room, used also by the community choir, would be installed in the premises below the stage. The vaulted rooms of the cellar would serve as exhibition areas.

The plot holds an old, decayed storehouse at the northern corner of the building. In the place of this building a new construction would be erected, which would host all the other displaced functions (Diaconal aid service, library, heating system, TV station).

The primary advantage of this solution obviously is that it preserves unaltered the original forms, moving the necessary new functions into a new building. It has a disadvantage though, namely that although it restructures the functions, it does not offer a solution for all the related problems: both office groups belong to the local authority, thus their direct connection inside the building would be important. This proposal allows the connection only through the Great Hall. Therefore a second proposal should be considered too, as the latter aims at compacting in one wing the premises belonging to the local authority.

The second solution (Figure 14) is based on the principle that all the offices of the local authority requiring a larger space should be installed in the same wing. For this purpose, the enlargement of the northern wing, less visible from the busier street front, would be desirable. Keeping both entrances, the western entrance would become the main entrance for visitors, leading them into the corridor, respectively into the reception hall illuminated from the top. The offices of the authority would be placed around this reception hall. The eastern, secondary entrance leads directly to the coun-

tyg tervezték volna, hogy majd később az igényeknek megfelelően terjeszkedjék – erre jó példa az 1960-as évekbeli toldás, mely a tömegformálás szempontjából teljesen beilleszkedik az eredeti épület tömegébe).

Három formai javaslat készült (4.,5.,6. ábra), egy bővítés nélküli és két bővítéssel módosított. Mindhárom esetben a felújítási munkálatok mellett azonos fontosságúvá válik a megfelelő funkcionális működőképesség.

Minden esetben az épület tartószerkezeti (a tetőszerkezet és a nagyterem födémének helyreállítása) és épületgépészeti problémáinak (fűtési rendszer újraszervezése, az elektromos vezetékek elrejtése, a pócegödör felszámolása) megoldása lenne az első lépés. A külső és belső burkolatok felújítása is azonos elven alapulna: az elkészített tanulmányok és szakvélemények alapján megfelelő anyagokkal az eredeti állapotot idéző terek kialakítása, a későbbi válaszfalak és befalazott nyílások kibontása, az eredeti nyílászárók restaurálása és a műanyag nyílászárók cseréje, a nagyterem mennyezetfestésének restaurálása stb. A funkcionális megoldások, illetve a tömegformálási elvek különböztetik meg a három megoldást.

Az első esetben (4. ábra), hogy minden funkció megfelelő teret kaphasson, a községházából ki kell iktatni minden olyan funkciót, ami nem a nagyterem, illetve a polgármesteri hivatal működésével kapcsolatos. A hivatalnak van egy irodacsoportja, melyet a község lakói nagyobb számban látogatnak, és van egy olyan irodacsoport, mely kisebb számú látogatót kell hogy fogadjon. Így egyértelmű, hogy a nagyközönség számára fontos irodák az utca felőli szárnyba kerüljenek (a pénztár és a hozzá tartozó könyvelőség, illetve a mezőgazdasági iroda). A másik irodacsoport pedig a másik szárnyban kap helyet (polgármesteri irodája, alpolgármester és jegyző irodája, tanácssterem). A nagyterem számára fontos konyha és előkészítő, illetve a községi kórus számára a próbaterem, amely szükség esetén öltöző is lehet, a színpad alatti termekbe kerül. A pince boltozott termei kiállítótérként szolgálnak.

A telken, az épület északi sarkánál egy romos állapotú régi raktáregyület áll. Ennek az épületnek a helyére kerülne egy olyan új épület, amelyben az összes kiszorított funkció megfelelő helyet kapna (diakóniai segélyszolgálat, könyvtár, hőközpont, TV állomás).

Ennek a megoldásnak egyértelműen az a nagy előnye, hogy hűen megőrzi az eredeti formavilágot, a szükséges új funkciókat egy új épületbe költöztetve. Hátránya azonban, hogy bár újraszervezi a funkcionális elrendezést, nem oldja meg annak minden problémáját: mindkét irodacsoport a polgármesteri hivatalhoz tartozik, melyeknek fontos az épületen belüli közvetlen kapcsolata. Ebben a megoldásban mindez csak a nagytermen keresztül történik meg. Így adódik a második megoldás, amely arra törekszik, hogy egy szárnyba tömörítse a polgármesteri hivatalhoz tartozó tereket.

A második a megoldás (5. ábra) alapkonceptiója, hogy a több teret igénylő polgármesteri hivatal összes irodája egy szárnyba tömörüljön. Ebből a célból indokolt a forgalmasabb utcai oldalról kevésbé észlelhető északi szárny bővítése. Megtartva mindkét bejáratot, a látogatók számára a nyugati bejárat válik főbejáratá, a közlekedőbe és a felülről világított fogadótérbe nyílna. E köré a fogadótér köré csoportosulnak az intézmény irodái. A keleti bejárat másodlagos bejáratként egyenesen a gyűlésteremhez vezet. Ebben a javaslatban az utca felőli szárnyba kerülnek a további közérdekű irodák és termek.

Ennek a megoldásnak az előnye, hogy a polgármesteri hivatalhoz tartozó termeket egyetlen épületrészbe szervezi, direkttebb, könnyebb kapcsolatot hozva létre köztük. Az új bővítésnél legfontosabb talán a tetőidom kialakítása, mely folytatja az északi szárny gerincmagasságát és szélességét. A bővítés alaprajzilag is idomul a létező épülethez, folytatva északi és nyugati homlokzatainak síkját. Ugyanakkor az új szárnyban létrejön egy olyan belső tér (az üveggel fedett fogadótér), mely a huszonegyedik század technológiájának és építészetének jele, ujjlenyomata lehet a tör-

téneti épületen. Ezen javaslatnak a hátránya, hogy megbontja az eredeti szimmetriát. Bár ez csak a tömegegyüttest és a legkevésbé észlelt, hátsó, nyugati homlokzatot érinti, mindenképp a javaslat ellen szól.

A harmadik megoldás (6. ábra) a második javaslat negatív jellemvonásait próbálja kiküszöbölni. A bővítés alapkonceptiója ebben az esetben a két oldalsó szárny szimmetrikus növelése. Ugyanakkor ez a megoldás összeköti a két szárnyat, egy övet képezve a nagyterem nyugati bővítése köré.

A javaslat előnye tehát, hogy megtartja a tömegformálásban a szimmetria szabályait, de mindezek mellett egyéb pozitívumokkal is jár a funkciókat tekintve: a reprezentatívabb jellegű polgármesteri hivatal újra az utcafront felőli szárnyban kap helyet, a két szárnyat összekötő folyosó mentesíti a nagytermet az ilyen jellegű forgalomtól, illetve nagyobb méretű előterekkel szolgál, melyek növelik az épület reprezentatív jellegét. Ebben az esetben is a tetőidomok, illetve a homlokzatok kialakítása követi az eredeti épület formavilágát, folytatva az oldalsó szárnyak gerincmagasságát és szélességét, illetve a homlokzatok síkját, a nyugati homlokzat esetében pedig a bővítés egy alacsonyabb övként simul az épülethez. Ennek a megoldásnak a hátránya, hogy talán túlszárnyalja egy községháza méreteit, így felmerülnek a faluképbe való beilleszkedés problémái. Ugyanakkor a bővítések révén, bár megmarad a tömegformálás alapelve, a szimmetria, de az épület elveszíti eredeti arányait, csak keleti homlokzata marad „érintetlen”.

Végszóként

■ Azt gondolnánk, hogy amikor nincs konkrét megrendelés, nincsenek anyagi határok, egy elméleti felújítás sokkal egyszerűbb, és csak egyetlen helyes javaslat létezik. Éppen ez a tervezési szabadság az, ami még több kaput nyit előttünk, és a javaslatok előnyeit és hátrányait tanulmányozva több új megoldás születik. Az általam vázolt mindhárom javaslat egy megrendelés esetén megállhatja a helyét, a nehézséget az okozná, hogy dönteni kellene, melyik lenne optimális a nagyajtai községháza esetében.

Bibliográfia/Bibliography

- CSEREY Zoltán, BINDER Pál: Településeink múltja. Miklósvár fiúszék története. *Háromszék*, 1992. január 10.
- DEMETER László: *Barangolás Háromszéken*. Sepsiszentgyörgy, 2007, Kovászna Megyei Művelődési Központ. 171.
- DOMAHIDI Ildikó, BODOR Csaba, HLA VATHY Izabella, HLA VATHY Károly: *Gyorsbeavatkozási terv a nagyterem földemének megerősítéséhez*. Nagyajtai Községháza. 2006.
- DOMAHIDI Ildikó, BODOR Csaba, HLA VATHY Izabella, HLA VATHY Károly: *Helyreállítási terv*. Nagyajtai Községháza. 2008.
- FEKETE Márta, HLA VATHY Izabella, HLA VATHY Károly: *A Nagyajtai Községházának az országos védettségű műemlékek listájára való felvételéhez összeállított dokumentáció*. 2010.
- GERŐ László: *Magyar Műemléki ABC*. Budapest, 1984, Műszaki Könyvkiadó.
- Dr. HANKÓ Vilmos: *Székelyföld*. Budapest, 2003, Laude kiadó.
- KISS Lóránd: *A nagyterem festett mennyezetének kutatása*. 2001.
- ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. kötet.
- Dr. SZABÓ Bálint – SZANISZLÓ Melinda: *Tartószerkezeti szakvélemény*. 2001.

A felmérési rajzokat DUDÁS Antal és SZANISZLÓ Melinda 2001-ben, illetve AMBRUS Zsolt, HLA VATHY Zsófia és ILLYÉS Zsuzsa 2010-ben és 2012-ben készítették).

cil hall. According to this proposal, the other public offices and premises would be placed in the wing opening to the street.

The advantage of this solution is that it groups the premises belonging to the local authority into the same part of the building, thus creating a more direct and easy connection between them. Regarding the new enlargement, the most important aspect is the layout of the new roof shape, which continues the ridge and width of the roof of the northern wing. The enlargement fits even to the layout of the existing building, continuing the plane of its northern and western elevations. Nevertheless, the new wing would include an interior space (the reception hall covered with glass), which could be a mark of the technology and architecture of the 21st century on the historic building. The disadvantage of this suggestion is that it breaks the original symmetry. Although this refers only to the structure and the less visible western back elevation, this fact is however against the suggestion.

The third solution (Figure 15) tries to eliminate the negative features of the second solution. In this case, the main idea is the symmetric enlargement of both wings. At the same time, this would result in the connection of the two wings, creating a belt around the western enlargement of the Great Hall.

Thus, the advantage of the proposal is that it preserves the rules of symmetry regarding the volume and offers several other benefits regarding functions: the mayor's office, which is a more representative space, would be placed again in the wing of the street line, the passage connecting the two wings would exempt the Great Hall from the related traffic, and it would also serve with larger foregrounds, which would enhance the representative feature of the building. In this case too, the way in which the roof shapes and the elevations are conceived, follow the style of the original building, continuing the ridge and width of the roof of the side wings and the plane of the elevations, while in the case of the western wing, the enlargement would fit to the building as a lower belt. The disadvantage of this solution is that perhaps it surpasses the dimensions of a Communal Hall, thus issues of how the complex would fit into the village's architectural aspect might arise. Nevertheless, while the enlargements do not affect the principle of the original structure, namely the symmetry, the building would lose its original proportions, and only its eastern wing would remain "untouched".

Closing remarks

■ One would think that in the lack of an actual order and without the limitations of barriers, a theoretical conservation is quite simple, and only one proper solution exists. Yet, it is precisely this freedom of design that opens more gates, and while studying the advantages and disadvantages of the proposals, new solutions are born. We do think that all three solutions could be acceptable, and in the case of an actual order, we could hardly decide which would be the best for the Aita Mare Communal Hall.

■ Imola KIRIZSÁN¹

On Historic Roof Structures in Europe

LAUNCH OF A NEW COLUMN

Despre șarpantele istorice din Europa

LANSAREA UNEI NOI RUBRICI

Az európai történeti fedélszerkezetekről

EGY ÚJ ROVAT MARGÓJÁRA

■ The area of roof structure research is sporadically present in Europe, without however any large comparative studies. Some fields are treated in parallel by several European research centres, while other are completely ignored, and multidisciplinary studies in their real meaning are completely absent. Most of the studies performed at European level approach the roof structures from the perspective of the art historian or of the “building archaeologist”, of the technologist or of the wooden scientist. In Romania, the study of roof structures is almost completely overlooked by the specialists in the field of the built heritage, and it strictly limits itself to the minimum necessary representation and only at the level of cross section. The people who still deal with this field are mainly structure building engineers. Archaeologists also have gained a more and more important role as dendrochronological research emerged and spread.

The shape and evolution in time of the roof structures are also supported by the dating based on the annual rings, mainly in countries

■ Tematica cercetării șarpantelor cunoaște o răspândire sporadică la nivel european, însă fără studii comparative de amploare. Unele domenii sunt tratate în paralel de mai multe centre de cercetare europene, altele sunt total ignorate, iar studiile pluridisciplinare în adevăratul sens al cuvântului lipsesc în totalitate. La nivel european, cele mai multe studii abordează șarpantele prin prisma istoricului de artă sau a „arheologului de clădire”, a tehnologului sau a specialistului de material lemnos. La nivel național, studiul șarpantelor este aproape în totalitate omis de specialiștii din domeniul patrimoniului construit, fiind redus strict la reprezentarea minim necesară, doar la nivel de secțiuni de clădire. Cei care se ocupă totuși de acest domeniu au specializarea preponderentă de ingineri constructori, iar o dată cu debutul și răspândirea cercetărilor dendrocronologice, și arheologii din acest domeniu au un rol din ce în ce mai accentuat.

Forma șarpantelor și evoluția lor în timp sunt susținute și de da-

■ A történeti fedélszerkezetek kutatása Európa-szerte elszórtan ugyan, de egyre elterjedtebb tendenciát mutat, mellőzve az átfogó, összehasonlító kutatásokat. Egyes területeket párhuzamosan több európai kutatóközpont is taglal, másokat teljes mértékben mellőznek, a szó szoros értelmében vett multidiszciplináris kutatás pedig teljesen hiányzik. Európai szinten a legtöbb tanulmány művészettörténészek, „épületarcheológusok” szemszögéből, vagy pedig technológusok, faanyagszakértők nézőpontjából készül. Országos szinten a fedélszerkezetek tanulmányozása elhanyagolt szakterület, az épített örökséggel foglalkozó szakemberek érdeklődése az épületet ábrázoló metszeteken való megjelenítésig silányul. Azok, akik mégis a fedélszerkezetek kutatásával foglalkoznak, végzettségüket tekintve építőmérnökök, a dendrokronológia térnyerésével pedig a régészek szerepe is hangsúlyossá válik ezen a szakterületen.

A fedélszerkezetek megjelenési formáját és ezek időbeni alakulását tudományosan egyre inkább

¹ Engineer, PhD, adjunct professor at the Technical University of Cluj-Napoca, Romania.

¹ dr. inginer, cadru didactic asociat la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, România.

¹ építőmérnök, dr., a Kolozsvári Műszaki Egyetem óraadó tanára, Románia

such as England, France, Belgium, Germany, the Czech Republic, Poland, Austria, with interest for various periods, but mainly for the Middle Ages. The emergence and spreading of dendrochronology lead to a redefinition of the typologies, the evolution and the chronologies of the historic roof structures. Roof structures are certainly easy to classify according to the period when they were built when the exact date of the wood cutting is known, which also provides support for comparative research on the roof structures built in the same period and on the configuration of structures.

The engineering study of historic buildings in general and of the roofs of these buildings in particular is an activity too seldom approached in the specialized literature. The constructive conformation of certain load-bearing structure sub-units, whose role is to cover larger and larger spans, through wooden bars ingeniously assembled, meant to support the sub-unit protecting the buildings against bad weather, is an area that rightfully deserves extensive research.

The lack of sufficient studies and the slow starting of processing the dendrochronological data referring to the historic roof structures question the perspectives for dating the historic roof structures of Romania any time soon. For this reason, the newly launched column will focus on dating and absolute chronologies of the evolution of historic roof structures in Transylvania, and the authors with technical specialization will certainly debate on the mechanical behaviour of these roof structures, considering the evolution and the improved efficiency of the load-bearing structure, and also mentioning the structural role of each element within historic roof structure sub-units of different characters.

The roof structure is often considered a “black box”² storing a huge

tarea pe baza inelelor anuale, în special în țări cum ar fi Anglia, Franța, Belgia, Germania, Cehia, Polonia, Austria, cu o preocupare pentru perioade distincte, dar cu precădere pentru Evul Mediu. Apariția și răspândirea dendrochronologiei conduce la reformularea tipologiilor, evoluției și cronologiilor șarpantelor istorice. Desigur, șarpantele sunt ușor de ordonat după perioada de construire atunci când se deține data exactă a tăierii lemnului, asigurându-se și suport de cercetare comparativă pentru structurile de acoperiș construite în aceeași perioadă și pentru modul de configurare a structurilor.

Studiul ingineresc al construcțiilor istorice, în general, și al acoperișurilor acestor clădiri, în mod particular, reprezintă o activitate care este abordată într-o măsură prea mică în literatura de specialitate. Concepția de alcătuire a unor subansambluri de structură portantă, care au rolul de a acoperi deschideri din ce în ce mai mari, prin bare de lemn ingenios asamblate, cu menirea de a susține subansamblul de protecție a clădirilor la intemperii, este un domeniu care merită pe bună dreptate cercetări de amploare.

Lipsa studiilor suficiente și debutul lent al prelucrării datelor dendrochronologice referitoare la șarpantele istorice pun sub semnul întrebării perspectivele datării șarpantelor istorice din România într-o perioadă apropiată. Astfel, în rubrica nou lansată *șarpante istorice* se va pune accent pe datare și cronologii absolute ale evoluției șarpantelor istorice din Transilvania, iar folosindu-se și specializarea tehnică a autorilor, se va dezbate desigur și comportarea mecanică a acestor șarpante, prin prisma evoluției și a eficientizării structurii portante, marcând și rolul structural al fiecărui element în parte, într-un subansamblu de șarpantă istorică de diferite caractere.

Deseori, șarpanta este considerată o „cutie neagră”² care înma-

alătămasztja a fa évgyűrűkön alapuló keletkezése. Olyan országokban, mint Anglia, Franciaország, Németország, Lengyelország, Ausztria, Csehország stb., egyre fontosabb szerepet szentelnek a különböző periódusból származó, de többségében középkori eredetű fedélszerkezetek kormeghatározásának. A dendrokronológia megjelenésével és térhódításával gyakorlatilag újrafogalmazódik a történeti fedélszerkezetek fejlődéstörténete, különböző periódusban azonosítható tipológiák és ezek időbeni sorrendje. Természetesen pontos építési periódus ismeretében (a dendrokronológia módszerével meghatározható a fedélszerkezetbe beépített fa kivágásának éve) egyszerű a fedélszerkezetek időbeni fejlődését nyomon követni, egyértelmű háttérrel biztosítva az azonos periódusban épített tetők összevetésének és szerkezeti kialakításuk tanulmányozásának.

A történeti épületek mérnöki szemléletű tanulmányozására általában, valamint ezen belül a történeti fedélszerkezetekére, kevés teret szentel a szakirodalom. A tetők szerkezeti kialakításának tanulmányozása méltán érdemelne átfogóbb kutatást, ugyanis a tetőszerkezet mindamellett, hogy az épületek felső védelmét biztosító héjazatot hordja, a leleményesen egymásba illesztett faelemekből összeácsolva egyre nagyobb fesztávot képes áthidalni.

A dendrokronológia lassú térhódítása hazánkban – kevés ilyen jellegű tanulmány látott napvilágot – megkérdőjelezi a hazai fedélszerkezetek datálásának esélyeit a közeljövőben. Ennek szellemében az újonnan indított rovat külön hangsúlyt fektet a fedélszerkezetek korának meghatározására, és az erdélyi fedélszerkezetek fejlődésének/kibontakozásának tanulmányozására. A szerzők végzettségét tekintve megfelelő helyet szánunk a fedélszerkezetek mechanikai viselkedésének a tartószerkezetek fejlődése és hatékonysága szempontjából, jelölve a tetők

2 “Charpentés d’Europe”, in *Carnets du Patrimoine*, ed. Patrick HOFFSUMMER, IPW, 2009.

2 Patrick HOFFSUMMER (ed.), *Charpentés d’Europe. Carnets du Patrimoine*, IPW, 2009.

quantity of technical, historical, aesthetic, technological and material information about the building as such, its builder, the technical progress at the time of building and the location. We have the duty to make the content of this information known to the specialists and to all the people who come in contact with the historic roof structures.

For this purpose, the *Historic Roof Structures* column has, among other and without limiting to, minimum three different targets, i.e. raising appreciation of the roof structures among specialists and making an inventory of the historic roof structures (1), focusing on the mechanical interpretation of these load-bearing sub-units of empirical-intuitive concept (2), and publishing new results in the field of dendrochronology applied to the dating of the historic roof structures (3).

1. The detailed survey of the roof structures reveals a significant quantity of information, from shape, conformation, structural design, constructive typologies, technological considerations (concerning the processing of elements, their transport and handling), to the completion and history of the whole building. Although most of the studies performed at European level are limited to the study of the Medieval roof structures, these columns will also pay special attention to the so-called eclectic roof structures, which start to be designed after the emergence of engineering calculations and seek solutions for better efficiency of wood consumption. Although the studies selected will mainly deal with descriptions of historic roof structures in Romania, which are unknown to the large public, as well as to the specialists in the field, some outcomes and state of the art reports from different regions of Europe dealing with roof structures will also be published.

2. The studies and researches in the area of historic roof structures re-emerged in parallel with the increase of the interest for the

gazinează o cantitate enormă de informații tehnice, istorice, estetice, tehnologice și materiale despre construcția în sine, constructorul ei, evoluția tehnicii la data construirii și despre amplasament. Avem datoria de a aduce la cunoștința specialiștilor, a tuturor celor care vin în contact cu șarpantele istorice, conținutul acestor informații.

În acest sens, rubrica intitulată *șarpante istorice* vizează, fără a avea caracter limitativ, printre altele, minim trei ținte distincte: urmărește trezirea aprecierii șarpantelor în rândul specialiștilor și efectuează inventarierea șarpantelor istorice (1), axându-se pe interpretarea mecanică a acestor subansambluri de structură portantă, concepute intuitiv-empiric (2), respectiv publică rezultate noi din ramura dendrocronologiei aplicate la datarea structurilor de acoperiș istorice (3).

1. Prin relevarea detaliată a șarpantelor se colectează o cantitate considerabilă de informații, de la formă, modul de alcătuire, concepție structurală, tipologii constructive, considerente tehnologice (privind prelucrarea elementelor, transportul și manipularea acestora), până la completarea și istoria întregii clădiri. Chiar dacă la nivel european majoritatea studiilor se rezumă la studiul șarpantelor medievale, în aceste rânduri se va acorda o atenție distinctă și șarpantelor așa-numite eclecticice sau cu caracter eclectic care se concep deja după apariția calculelor inginerești și urmăresc soluții de eficientizare a consumului de material lemnos. Deși studiile selectate vor trata cu precădere descrieri de șarpante istorice din țară, necunoscute de publicul larg, dar nici de specialiștii domeniului, se vor publica și rezultate și rapoarte de ultimă oră din diferitele regiuni ale Europei reprezentând structurile de acoperiș.

2. În prezent, studiile și cercetările pe tematica șarpantelor istorice au reapărut paralel cu creșterea interesului generațiilor mai tinere față de patrimoniul construit, dar

alkotó különböző elemek szerepét az eltérő jellegű fedélszerkezetek egységén belül.

A fedélszerkezetek méltán tekinthetők az épületek „fekete dobozának”², ugyanis jelentős mennyiségű információt halmoznak fel az épületekről műszaki, történeti, technológia és esztétikai vonatkozásokban egyaránt. Információt hordoznak az építőről, a technika fejlődési szintjéről az adott építési periódusban, és nem utolsósorban a környezetéről. Kötelességünknek tartjuk a felhalmozott ismeretek közkincsé tételét mindazok számára, akik valamilyen módon kapcsolatba kerülnek a tetőszerkezetekkel.

Ennek szellemében az újonnan indított rovat, a teljességre törekvés szellemében, három fő célt irányzott elő: a szakemberek érdeklődésének felkeltését a tetőszerkezetek iránt (1), ezek inventáriumának elkészítését, mechanikai viselkedésük tanulmányozását, hangsúlyozva empirikus-intuitív jellegüket (2), valamint közzétenni a dendrokronológiának mint a fedélszerkezet-kutatás egyik lehetséges területének új eredményeit (3).

1. A fedélszerkezetek részletes felmérésekor jelentős mennyiségű információt gyűjthetünk össze a tetőformáktól a kialakítási módokatokig, a tipológiáktól, technológiai megoldásoktól (fa megmunkálása, szállítása és a szerkezetbe történő beépítése) az egész épület fejlődésének kiegészítéséig. Annak ellenére, hogy európai szinten a tanulmányozott fedélszerkezetek zöme középkori eredetű, különös hangsúlyt szeretnénk fektetni az ún. eklektikus vagy eklektikus jellegű fedélszerkezetek ismertetésére, melyek – részben – már a mérnöki számításokon alapulnak, és követik a fa hatékony felhasználását. A kiválasztott cikkek többsége erdélyi példákat ismertet, de a rovat szer-

2 HOFFSUMMER Patrick (szerk.): *Charpentes d'Europe. Camets du Patrimoine*. 2009, IPW.

built heritage of younger generations, and also under the influence of the quick progress of the use of computers for surveys, modelling and calculations of roof structures through different software³. The mechanical behaviour of the roof structures of different types will be largely debated in the columns of this column – from modelling criteria to trials and tests *in situ* and in laboratory conditions.

3. The topic of roof structure dating is more and more widely approached, but it is also controverted in the specialized literature on roof structures, where the dendrochronological method is an applied tool, but which needs to be supplemented with archive research and seen in the context of the history of the whole building. Beside or supplementing dendrochronology, the study and classification of a roof structure in a certain period need to be extended to other research types.

Classifying a roof structure in a certain style cannot be directly related to the exact year of building – styles may emerge in a fluctuant manner in various areas in Europe or within a more restricted area –, but rather to the recognition of the general characteristics⁴. Moreover,

și sub influența evoluției rapide a calculatorului, în ceea ce privește relevarea, modelarea și calculul șarpantelor prin diferite programe de calcul³. Comportarea mecanică a șarpantelor de diferite tipuri va fi larg dezbătută în coloanele rubricii – de la criteriile de modelare la încercări și testări *in situ*, respectiv în condiții de laborator.

3. Problematika datării șarpantei este un subiect cu o abordare din ce în ce mai răspândită, dar și controversat în literatura de specialitate despre șarpante, unde metoda dendrocronologiei este o unealtă aplicată, dar care trebuie completată cu cercetare de arhivă și privită în contextul istoricului întregii clădiri. În afara dendrocronologiei sau în completarea acesteia, studierea și încadrarea unei structuri de acoperiș într-o perioadă dată trebuie extinse și cu alte tipuri de cercetări.

Încadrarea unei structuri de acoperiș într-un stil oarecare nu poate fi legată direct de anul exact al construirii – stilurile pot apărea fluctuant în diferite zone la nivelul Europei sau în cadrul unei zone mai restrânse –, ci de recunoașterea caracteristicilor generale⁴. De asemenea, se întâmplă rareori ca

kesztői fontosnak vélik az Európa különböző régióiban honos szerkezetek tárgyalását is.

2. A történeti fedélszerkezetek témakörében végzett jelenlegi vizsgálatok, kutatások fellendülése egybeesett a fiatal generáció örökség iránti érdeklődésének növekedésével, a személyi számítógépek és a statikai számítási programok gyors térnyerésével és alkalmazásával a szerkesztésben és modellezésben³. A különböző jellegű fedélszerkezetek mechanikai viselkedésének tanulmányozása, a modellezési feltételek, tesztelésük (helyszínen és laboratóriumi körülmények között) igen hangsúlyos helyett kapnak jelen rovat hasábjain.

3. A fedélszerkezetek datálása egyre közkeletűbb témakörre válik, ugyanakkor egyik legvitatottabb tárgya a fedélszerkezetek szakirodalmának, amelyben a dendrokronológiai kormeghatározást, mint lehetséges eszközt, kötelező módon alá kell hogy támaszsa a levéltári kutatás és az épület egészének építési periodizációs kutatása.

Egy fedélszerkezetnek adott stílusba történő besorolása nem egyértelműen csak az építési dá-

3 At the PhD School of the Technical University in Cluj-Napoca, under the supervision of professor Bálint SZABÓ PhD engineer, three new PhD theses were launched dealing with historic roof structures from the perspective of their mechanical behaviour. On the other hand, different theses dealing with the modelling of historic roof structures can be found within various post-university studies; see Justin HETTINGA's paper entitled *Structural Analysis of the Roof of St. Anne's Church*, supervised by professor Pavel KUKLIK within Erasmus Mundus – Advanced Masters in Structural Analysis of Monuments and Historic Constructions, and Lia MAGNUS' paper, *Historic Timber Roof Structures Construction Technology and Structural Behaviour*, supervised by professors Luc SCHUEREMANS and Bálint SZABÓ, within the ERASMUS project between the Catholic University of Leuven, Faculty of Engineering, Department of Civil Engineering and the Faculty of Architecture and Urban Planning of Cluj-Napoca.

4 Cecil A. HEWETT, *English Historic Carpentry*, (Bedford: Linden, 1997).

3 La școala doctorală de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, sub îndrumarea prof. dr. ing. Bálint SZABÓ, s-au lansat alte trei teze de doctorat tratând șarpantele istorice prin prisma comportării mecanice. Pe de altă parte, la diferite studii postuniversitare se regăsesc disertații pe tematica modelării șarpantelor istorice; a se vedea lucrarea lui Justin HETTINGA, intitulată *Structural Analysis of the Roof of St. Anne's Church*, sub îndrumarea profesorului Pavel KUKLIK în cadrul Erasmus Mundus – Advanced Masters in Structural Analysis of Monuments and Historic Constructions, respectiv lucrarea lui Lia MAGNUS, *Historic Timber Roof Structures Construction Technology and Structural Behaviour*, sub îndrumarea profesorilor Luc SCHUEREMANS și Bálint SZABÓ, în cadrul proiectului ERASMUS între Universitatea Catolică din Leuven (Catholic University of Leuven), Facultatea de Inginerie, Departamentul de Inginerie Civilă și Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca.

4 Cecil A. HEWETT, *English Historic Carpentry*, Linden, Bedford, 1997.

3 A Kolozsvári Műszaki Egyetemen három újabb, a történeti fedélszerkezetek mechanikai viselkedését tárgyaló doktori értekezés látott napvilágot, dr. SZABÓ Bálint professzor vezetésével. Ugyanakkor különböző posztgraduális oktatások terén megtalálhatók olyan disszertációk is, amelyeknek tárgyai is felölelik a történeti fedélszerkezetek modellezésére összpontosító témakört. Ily módon megemlítendő HETTINGA Justin *Structural Analysis of the Roof of St. Anne's Church* című munkája, KUKLIK Pavel irányításával az Erasmus Mundus – Advanced Masters in Structural Analysis of Monuments and Historic Constructions program keretén belül, illetve MAGNUS Lia *Historic Timber Roof Structures Construction Technology and Structural Behaviour* szakdolgozata, SCHUEREMANS Luc és SZABÓ Bálint vezetése alatt, a Leuveni Katolikus Egyetem Építőmérnöki karának Építőmérnöki szaka és a Kolozsvári Műszaki Egyetem Építészeti és városrendezési karának közreműködésével létrejött ERASMUS projekten belül.

it seldom happens that a roof structure be marked with the year or the century of the building or bear an inscription indicating the approximate date of the building⁵. Certain constructive elements may bear details indicating the artistic style to which they belong. The assembly marks – the so-called marks made by the carpenter on the wood elements in order to put them in the right place – cannot be used for establishing the exact age of the roof structures either⁶. (These markings have remained almost the same through centuries – as the same tools have been used to inlay them – chisel, axe and saw). Another useful indication for dating could be the way of processing and the precision of assemblage and processing of the elements and of the joints between them. It could be taken into consideration that certain roof structures from the Middle Ages are different from later structures through more careful processing of the wood and execution of joints. Unfortunately, this is not a consistent rule either, as meticulously executed and more rudimentary roof structures may occur concomitantly, depending on the human factor. A transition period is identified between the 13th and the 15th centuries from low quality carpentry works, performed on the knees, to higher quality works, when the log is already put on the buck⁷. The most certain way of drawing a conclusion on the dating of roof structures is their link or relation with the buildings they are covering or the similitude with other roof structures.

Dating is a largely debated topic in the introduction of BINDING's book too⁸, where it is said that roof structure *dating* based on execution

o șarpantă să fie inscripționată cu anul sau cu secolul construcției sau să poarte o inscripție care să ateste aproximativ data construcției⁵. Anumite elemente constructive pot avea unele detalii care să indice stilul artistic de care aparțin. Nici semnele de asamblare – așa-numitele semne cu care își marchează dulgherul elementele din lemn pentru a le monta în locul fiecăruia – nu se pot aplica în stabilirea exactă a vârstei șarpantelor⁶. (Aceste marcaje au rămas de-a lungul secolelor aproape aceleași – fiind folosite aceleași unelte la încrustarea lor – dalta, barda și fierăștrăul). Modul de prelucrare și precizia cu care se assemblează, se prelucrează elementele și legăturile între ele ar putea fi un alt semnalment util pentru datare. Se poate avea în vedere faptul că unele șarpante din Evul Mediu se diferențiază de cele de mai târziu printr-o prelucrare mult mai îngrijită a lemnului, dar și a executării îmbinărilor. Din păcate, nici aceasta nu reprezintă o regulă constantă, concomitent putând apărea șarpante executate minuțios și altele mai rudimentare, depinzând de factorul uman. Din secolul al XI-II-lea până în secolul al XV-lea se identifică tranziția de la prelucrări dulgherești de calitate inferioară, executate în genunchi, la altele, de calitate superioară, când bușteanul este deja pus pe capră⁷. Cel mai sigur mod de a concluziona datarea șarpantelor este legătura, raportul acestora cu construcțiile pe care le acoperă sau similitudinea cu alte șarpante.

Datarea este dezbătută larg și în introducerea cărții lui BINDING⁸, unde se menționează că *datarea* șarpantelor pe baza datelor de execuție pune probleme deosebite,

tumhoz kapcsolódik, mivel az építési stílusok Európa-szerte eltolódást mutatnak, hanem az általános ismérvek azonosítása alapján történhet⁴. Ritka, hogy a történeti fedélszerkezet valamely elemei feliratokat hordozzanak, utalván ezáltal az építési évre, századra, vagy más kelezésre vonatkozó adatot tartalmazzanak⁵. Egyes szerkezeti elemek rendelkezhetnek olyan részlettel, amely csak egy adott stílusra/periódusra jellemző. Az ácsjegyek – melyekkel ellátták a különböző csomópontba illesztett elemeket, újrahelyezésük előtt – nem használhatók egyértelműen kormeghatározásra⁶ (mivel a különböző jegyeket ugyanolyan szerszámokkal készítették: bárd, véső, fűrész stb. századokon keresztül). A famegmunkálás és illesztés minősége is fontos ismérv a kormeghatározásban. Figyelembe vehetjük, hogy a középkori szerkezetek sokkal mivesebb kialakításúak, nagyobb gonddal és precizitással készültek, mint a későbbi periódusban építettek. De sajnos ez sem állandó érvényű megállapítás, a középkori szerkezetek között is találunk kezdetlegesen megmunkált csomópontokat, figyelembe véve az emberi tényezőt. A XIII. századtól a XIV. századig jelentős változás megy végbe a farönk megmunkálását tekintve, a gyengébb minőségű, térden történő megmunkálásról áttértek az állva, bakkon⁷ történő megmunkálásra, mely jobb minőségű felületképzést eredményez. A kormeghatározásban igen jelentős szerep jut a fedélszerkezet épület egészéhez történő viszonyulásának, vagy más datált fedélszerkezethez való hasonlóságának.

5 F. OSTENDORF, *Die Geschichte des Dachwerks* (Leipzig–Berlin: Teubner, 1908).

6 Ibidem.

7 Jiří BLÁHA, „Traces of Construction Techniques and Processes”, in *Matériaux de l'Architecture et Toits de l'Europe*, edited by P. HOFSSUMMER, J. EECKHOUT, IPW, 2009.

8 Günther BINDING, *Das Dachwerk auf Kirchen im deutschen Sprachraum vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert*. (München: Deutscher Kunstverlag, 1991)

5 F. OSTENDORF, *Die Geschichte des Dachwerks*, Leipzig – Berlin, Teubner, 1908.

6 Ibidem.

7 Jiří BLÁHA, „Traces of Construction Techniques and Processes” in P. HOFSSUMMER, J. EECKHOUT (eds.), *Matériaux de l'Architecture et Toits de l'Europe*, IPW, 2009.

8 Günther BINDING, *Das Dachwerk auf Kirchen im deutschen Sprachraum vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert*, Deutscher Kunstverlag, München, 1991.

4 HEWETT A. Cecil: *English Historic Carpentry*. Bedford, 1997, Linden.

5 OSTENDORF F.: *Die Geschichte des Dachwerks*. Leipzig – Berlin, 1908, Teubner.

6 Ibidem.

7 BLÁHA Jiří: Traces of Construction Techniques and Processes. In P. HOFSSUMMER, J. EECKHOUT (szerk.), *Matériaux de l'Architecture et Toits de l'Europe*, 2009, IPW.

data is extremely problematic, because the inauguration of churches and the sanctification of shrines could be very well performed before the introduction of the vaults; on the other hand, the roof structures could be assembled after the execution of the vaulting. The technological succession in the execution of the different structural subunits should also be considered in the context of the whole building. One eloquent example given in the introduction of BINDING's book contradicts the supposition that the roof structure was executed before the vaults – the beams for the roof structure over the longitudinal nave of St. Martin's church of Landshut were cut only in 1475, while the vaulting had been finished around 1460; moreover, the church of the Square in Hanover, which was finished around 1360, received a roof structure only in 1388.

Although the dating method using the annual rings, i.e. the dendrochronological method⁹, as science for dating the wood elements, starts to be used in the USA in the beginning of the 1900s, it is not widely spread among Romanian specialists not even at almost one century after that. Thanks to the German researchers, the method is spread in the whole Europe. Romania is one of the regions where this method is not regulated at institutional level, and where there are very few roof structures that were studied from this point of view. For comparison, in Germany¹⁰, drafting a dendrochronological study for dating the wood used in buildings may be imposed as mandatory piece of the rehabilitation project together with an art history study. In Sweden, the method has been

deoarece inaugurarea bisericilor și sfințirea altarelor puteau fi făcute foarte bine înainte de introducerea bolților; pe de altă parte, șarpantele puteau fi montate după execuția bolților. Trebuie observată și succesiunea tehnologică a execuției diferitelor subansambluri structurale în contextul întregii clădiri. Un exemplu elocvent din introducerea cărții lui BINDING contrazice execuția șarpantei precedent boltirii – grinzile pentru șarpanta peste nava longitudinală a bisericii St. Martin din Landshut au fost tăiate abia în 1475, în timp ce boltirea se finalizase către 1460; de asemenea, biserica Pieței din Hanovra, finalizată în jurul lui 1360, și-a obținut șarpanta abia în 1388.

Chiar dacă metoda datării cu ajutorul inelelor anuale ale lemnului, respectiv metoda dendrocronologiei⁹, ca știință pentru datarea pieselor confecționate din lemn, începe să fie folosită în SUA la începutul anilor 1900, aceasta nu este răspândită pe o scară largă în rândul specialiștilor autohtoni nici după aproape un secol. Prin intermediul cercetătorilor din Germania, se răspândește în toată Europa, țara noastră fiind una dintre regiunile unde această metodă nu este perfectată la nivel instituțional, iar șarpantele studiate din acest punct de vedere sunt foarte puține la număr. De exemplu, în Germania¹⁰, întocmirea unui studiu dendrocronologic pentru datarea lemnului pus în operă poate fi parte obligatorie a proiectului de reabilitare alături de un studiu de istoria artei. În Suedia, metoda se aplică din 1980¹¹, iar în

A kormeghatározás problémakörének jelentős teret szán BINDING⁸ is könyvének bevezetőjében. A fedélszerkezet kormeghatározása az épület építéséhez viszonyítva kérdéseket vet fel, ugyanis a templom avatása vagy a szentély felszentelése történhetett a boltozat megépítése előtt is, vagy a fedélszerkezet építése megelőzheti a boltozatét. Követendő a különböző szerkezeti elemek reális technológiai sorrendje is az épület egészének építése környezetében/kontextusában. BINDING a landshuti Szt. Márton-templom főhajójának fedélszerkezetével példálózik, amikor is a fedélszerkezet számára a faelemeket 1475-ben vágták ki, viszont a boltozatot 1460-ban fejezik be. A hanoveri templom esetében a boltozat 1360-ra elkészül, de fedélszerkezetet 1388-ban kap.

Annak ellenére, hogy az évgűrűk elemzésén alapuló faelemkeltezés 1900 körül jelenik meg az Egyesült Államokban, mint a fából készített szerkezetek kormeghatározását szolgáló tudományág⁹, jó száz év távlatában sem terjedt el, és nem ismeretes a hazai szakemberek körében. Európában a német kutatóktól származik. Románia egyike azon országoknak, ahol megoldatlan az intézményesített dendrokronológiai kutatás, igen kevés az adatbázis és a dendrokronológia módszerével datált fedélszerkezetek száma is. Németországban¹⁰ a dendrokronológiai tanulmány a felújítási tervdokumentáció kötelező kelléke a történeti kutatások mellett, Svédországban pl. 1980-tól¹¹, Francia-

9 András MORGÓS, "Determining the Age of Wooden Elements in Buildings with the Help of Dendrochronology", in *Heritage Values of Historic Structures – The History of Structures*, edited by Imola KIRIZSÁN and Bálint SZABÓ, 180-201. (Cluj-Napoca: Utilitas, 2004)

10 István BOTÁR, András GRYNÆUS, Boglárka TÓTH, „Új” módszer a történeti faszerkezetek keltezésében', in *Transsylvania Nostra* 4 (2008).

9 András MORGÓS, „Stabilirea vârstei structurilor din lemn cu ajutorul dendrocronologiei”, în Imola KIRIZSÁN (eds.), *Moștenirea structurilor portante istorice – Istoria structurilor portante*, Cluj-Napoca, Utilitas, 2004, p. 180-201.

10 István BOTÁR, András GRYNÆUS, Boglárka TÓTH, „Új” módszer a történeti faszerkezetek keltezésében, în „Transsylvania Nostra”, nr. 4/2008.

11 C. THELIN, K. LINSKOTT, „Structural Definition and Comparison of Early Medieval Roof Structures”, în Dina D'AYALA (eds.), *Structural Analysis Of Historical Constructions - Preserving Safety And Significance* Vol. 1. și Vol. 2., p. 121-128.

8 BINDING Günther: *Das Dachwerk auf Kirchen im deutschen Sprachraum vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert*, München, 1991, Deutscher Kunstverlag.

9 MORGÓS András: Stabilirea vârstei structurilor din lemn cu ajutorul dendrocronologiei. In KIRIZSÁN Imola, SZABÓ Bálint (szerk.): *Moștenirea structurilor portante istorice – Istoria structurilor portante*, Cluj-Napoca, 2004, Utilitas, 180–201. p.

10 BOTÁR István, GRYNÆUS András, TÓTH Boglárka: „Új” módszer a történeti faszerkezetek keltezésében. In *Transsylvania Nostra*, 2008. 4. sz.

11 THELIN C., LINSKOTT K.: Structural Definition and Comparison of Early Medieval Roof Structures. In D'AYALA

applied since 1980¹¹ and in France ever since the end of the 1960s¹².

The promising trials of the dendrochronological laboratory in Transylvania resulted in dating several wooden structures¹³. Some of the convincing results will be presented in the *Historic Roof Structures* column. The results to come will open new perspectives for the study of the historic roof structures of Transylvania, leading at the same time to the establishment of evolving chronologies and typologies within the range of this invaluable heritage.

Franța încă de la sfârșitul anilor 1960¹².

Încercările promițătoare ale laboratorului dendrocronologic din Transilvania a reușit să dateze deja câteva structuri de lemn¹³, iar unele rezultate concludente vor fi redată în cadrul rubricii *șarpante istorice*. Rezultatele ce urmează să apară vor deschide perspective noi în studiul șarpantelor istorice din Transilvania, conducând deopotrivă la construirea unor cronologii și tipologii evolutive pe paleta acestui patrimoniu inestimabil.

országban 1960-as¹² évek végétől használatos.

Helyet kapnak majd a rovat hátsó részében az erdélyi dendrokronológia laboratórium reményteljes próbálkozásai is, melynek keretében néhány jelentős fedélszerkezet¹³ datáltak. Az elkövetkezendő kormeghatározott fedélszerkezetek, a dendrokronológiai kutatás eredményei egyértelműen jelentős szerepet játszanak az erdélyi történeti fedélszerkezetek vizsgálatában, hozzájárulva az erdélyi történeti fedélszerkezetek tipológiai és kronológiai rangsorolásához.

11 C. THELIN, K. LINSCOTT, "Structural Definition and Comparison of Early Medieval Roof Structures", in *Structural Analysis Of Historical Constructions - Preserving Safety And Significance*, ed. Dina D'AYALA at al. Vol. 1. și Vol. 2. 121-128.

12 Patrick HOFFSUMMER, *Roof Frames from the 11th to the 19th Century, Typology and Development in Northern France and in Belgium, Analysis of CRMH Documentation*, 337. (Turnhout: Brepols, 2009)

13 The dendrochronological laboratory of Transylvania on the basis of research projects.

12 Patrick HOFFSUMMER, *Roof Frames from the 11th to the 19th Century, Typology and Development in Northern France and in Belgium, Analysis of CRMH Documentation*, Turnhout, Brepols, 2009, p. 337.

13 Laboratorul dendrocronologic din Transilvania pe baza unor contracte și proiecte de cercetare.

Dina (szerk.): *Structural Analysis Of Historical Constructions - Preserving Safety And Significance* 1-2. kötet, 121-128. p.

12 HOFFSUMMER Patrick: *Roof Frames from the 11th to the 19th Century, Typology and Development in Northern France and in Belgium, Analysis of CRMH Documentatio*. Turnhout, 2009, Brepols. 337. p.

13 Erdélyi dendrokronológiai laborban a megkötött kutatási szerződések alapján.

Bibliography/Bibliografie/Bibliográfia

- Günther BINDING, *Das Dachwerk auf Kirchen im deutschen Sprachraum vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert*, Deutscher Kunstverlag, München, 1991.
- Jiří BLÁHA, „Traces of Construction Techniques and Processes” în P. HOFFSUMMER, J. EECKHOUT (eds.), *Matériaux de l'Architecture et Toits de l'Europe*, IPW, 2009.
- István BOTÁR, András GRYNÆUS, Boglárka TÓTH, „Új” módszer a történeti faszervezetek keltezésében, în „Transsylvania Nostra”, nr. 4/2008.
- Cecil A. HEWETT, *English Historic Carpentry*, Linden, Bedford, 1997.
- Patrick HOFFSUMMER, *Roof Frames from the 11th to the 19th Century, Typology and Development in Northern France and in Belgium, Analysis of CRMH Documentation*, Turnhout, Brepols, 2009, p. 337.
- Patrick HOFFSUMMER (ed.), *Charpentés d'Europe. Carnets du Patrimoine*, IPW, 2009.
- András MORGÓS, „Stabilirea vârstei structurilor din lemn cu ajutorul dendrocronologiei”, în Imola KIRIZSÁN (eds.), *Moștenirea structurilor portante istorice – Istoria structurilor portante*, Cluj-Napoca, Utilitas, 2004, pp. 180-201.
- F. OSTENDORF, *Die Geschichte des Dachwerks*, Leipzig – Berlin, Teubner, 1908.
- C. THELIN, K. LINSCOTT, „Structural Definition and Comparison of Early Medieval Roof Structures”, în Dina D'AYALA (eds.), *Structural Analysis Of Historical Constructions - Preserving Safety And Significance* Vol. 1. și Vol. 2., p. 121-128.

■ Horațiu SUĂTEAN¹

Șarpantele istorice cu caracter romanic din navele principale ale bisericilor evanghelice de la Vurpăr și Toarcla

■ **Rezumat:** Șarpantele cu caracter romanic reprezintă o parte înfimă a patrimoniului universal, dar în același timp o parte inestimabilă din punct de vedere al valorilor de patrimoniu pe care le poartă. Datorită vechimii, dar și datorită influenței factorilor externi, aceste șarpante prezintă o sensibilitate crescută în ceea ce privește durabilitatea. În lucrarea de față sunt expuse câteva aspecte privind investigarea șarpantelor cu caracter romanic de tip continental identificate la Biserica Evanghelică din Vurpăr, respectiv din Toarcla, scopul intervențiilor fiind atragerea atenției specialiștilor asupra acestor valori de patrimoniu.

■ **Cuvinte cheie:** Biserica Evanghelică Vurpăr, Biserica Evanghelică Toarcla, șarpantă cu caracter romanic, îmbinări

Preambul

■ Păstrate într-un număr relativ redus, șarpantele de tip romanic se caracterizează printr-o concepție structurală limitată doar la realizarea fermelor, fără a prezenta vreun sistem de stabilizare pe direcția longitudinală². Această caracteristică afectează rigiditatea spațială, influențând negativ modul de comportare mecanic și, implicit, durabilitatea șarpantei. În cazul șarpantelor cu caracter romanic de la Vurpăr și Toarcla, premegător oricărei intervenții de reabilitare se impune realizarea unor investigații amănunțite pentru identificarea și prezentarea șarpantei, respectiv constatarea insuficiențelor și a cauzelor acestora. În acest scop, trebuie analizate atât problemele intrinseci ale șarpantei, cât și cele extrinseci, prin studii de instalații, de biologie, de fizică și de mecanică a construcției, respectiv de mecanică a solului. Informațiile obținute în cadrul acestor investigații permit elaborarea diagnozei șarpantei³. Prezenta lucrare se limitează la prezentarea celor două șarpante.

Prezentarea șarpantei navei principale a Bisericii Evanghelice din Vurpăr (jud. Sibiu)

■ Construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, Biserica Evanghelică din Vurpăr a fost concepută ca o bazilică romanică scurtă cu trei nave, fără turn, încheiată la partea de est printr-un cor dreptunghiular prevăzut

1 Inginer constructor, doctorand în cadrul Universității Tehnice din Cluj-Napoca, România.
2 SZABÓ, Bálint, *Dicționar ilustrat de structuri portante istorice*, Cluj-Napoca, Editura Utilitas, 2005, p. 160.
3 KIRIZSÁN, Imola – SZABÓ, Bálint, *Dicționar ilustrat de șarpante istorice*, Cluj-Napoca, Editura Utilitas, 2011, p. 200-201.

The Historic Roof Structures of the Main Naves in the Romanesque Churches in Vurpăr and Toarcla

■ **Abstract:** The Romanesque roof structures represent a very small part of the universal heritage, but at the same time an invaluable part from the point of view of the heritage values they carry. Because of their age and the influence of external factors, these roof structures have a heightened sensitivity regarding their durability. This paper presents several aspects regarding the investigation of the continental Romanesque roof structures identified in the Lutheran churches in Vurpăr and Toarcla. The purpose of the interventions is to draw the specialists' attention to these heritage values.

■ **Keywords:** Vurpăr Lutheran church, Toarcla Lutheran church, Romanesque roof structure, joints

Preamble

■ Preserved in a relatively small number, Romanesque roof structures are characterised by a structural concept limited to the construction of trusses, without any longitudinal bracing systems². This characteristic affects the spatial rigidity, negatively influencing the mechanical behaviour and, implicitly, the roof structure's durability. In the case of the Romanesque roof structures in Vurpăr and Toarcla, it is necessary to conduct thorough investigations in order to identify and present the roof structures and to present the deficiencies and their causes, before any interventions are carried out. To this end, both the intrinsic and extrinsic issues to the roof structure must be analysed through studies of building services, of building mechanics, physics and biology, and of soil mechanics as well. The information obtained through these investigations allows the development of the building diagnosis³. The present paper is limited to the presentation of two roof structures.

1 Civil engineer, PhD student at the Technical University of Cluj-Napoca, Romania.
2 SZABÓ, Bálint, *Dicționar ilustrat de structuri portante istorice*, Cluj, 2005, p. 160.
3 KIRIZSÁN, Imola – SZABÓ, Bálint, *Dicționar ilustrat de șarpante istorice*, Cluj, 2011, p. 200-201.

■ Foto 1. Biserica Evanghelică din Vurpăr
 ■ Photo 1. The Lutheran church in Vurpăr

■ Foto 2. Subansamblu de șarpantă al navei principale, Biserica Evanghelică din Vurpăr
 ■ Photo 2. Main nave roof structure sub-unit, the Lutheran church in Vurpăr

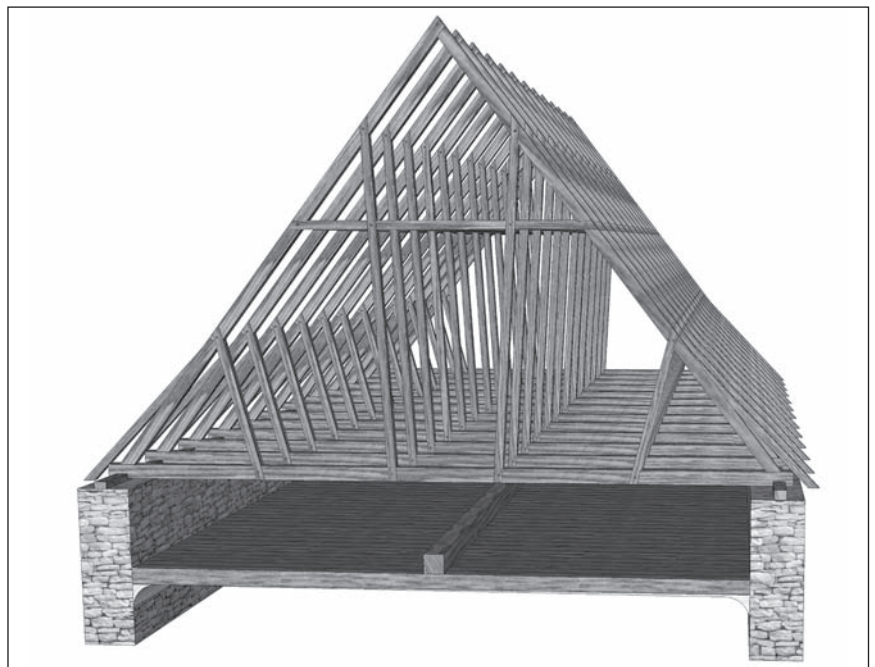
The main nave of the Lutheran church in Vurpăr (Burgberg), (Sibiu County)

■ Built in the second half of the 13th century, the Lutheran church in Vurpăr was conceived as a short Romanesque basilica with three naves, without a tower, ended at the eastern side by a rectangular choir with a semicircular apse. The image of the building today preserves the concept of a basilica, completed in the 18th century with a tower adjacent to the western side of the main nave, but also with structural alterations implemented over time⁴.

The shape of the main nave roof is simple, a gabled roof with only one symmetry axis. The roofing is made from ceramic tiles placed on battens.

The main nave has a Romanesque roof structure, made of 13 trusses of a single type, placed at distances varying between 0.90 and 1.17 m. In terms of dimensions of the covered inner surface, it has a length of 14.60 m and a width of 7.70 m. The height of the roof structure is of 5.58 m from the inferior side of the tie-beam, and the roof slope is of 53°, the distance between supports being of 8.26 m.

Conceptually, each truss is made from two common rafters joined at the bottom through a tie-beam. Two pairs of slanted angle braces connected through specific joints to tie-beam and rafters, and a collar beam intersecting the inner angle braces are placed inside these triangles. Sprockets were placed at the inferior part of the common rafters, which also protect the rafter – tie-beam joint. Specific to the Romanesque roof structures, there are no longitudinal bracing systems. Lengthwise, the trusses are stabilised through the roofing support system. The two gables that separate the main nave from the chancel and from the tower take a smaller role in the lon-

■ Fig. 1. Model 3D – șarpanta presupus inițială a navei principale, Biserica Evanghelică din Vurpăr
 ■ Figure 1. 3D Model – the supposedly original roof structure of the main nave, the Lutheran church in Vurpăr

cu o absidă semicirculară. Imaginea de astăzi a edificiului păstrează conceptul bazilical, completat de realizarea în secolul al XVIII-lea a unui turn adosat în partea de vest a navei principale, dar și de modificări structurale efectuate de-a lungul timpului⁴.

Forma acoperișului navei principale este simplă, în două ape, cu o singură axă de simetrie. Învelitoarea este realizată din țiglă de tip „solzi”, dispusă pe șipci.

Nava principală prezintă o șarpantă cu caracter romanesc, realizată din 13 ferme de un singur tip dispuse la distanțe ce variază între 0,90 m și 1,17 m. Din punct de vedere al dimensiunii suprafeței interioare acoperite, aceasta are o lungime de 14,60 m și o lățime de 7,70 m. Înălțimea șarpantei este

⁴ Hermann FABINI, *Universul cetăților bisericesti din Transilvania*, Sibiu, 2009, p.178.

⁴ FABINI, Hermann, *Universul cetăților bisericesti din Transilvania*, Sibiu, 2009, p. 178.

de 5,78 m de la partea inferioară a corzii, iar panta acoperișului este de 53°, distanța dintre reazeme fiind de 8,26 m.

■ **Tablelul 1.** Elementele componente ale fermei șarpantei, Biserica Evanghelică Vurpăr

■ **Table 1.** Truss components of the roof structure, Lutheran Church in Vurpăr

	Denumirea elementului / Element name		Lungime / Length (m)	Dimensiuni secțiune transversală / Cross section (cm)	Unghiul față de orizontală / Slope
1	Căprior	Rafter	7,03	15 x 12	53°
2	Coardă	Tie-beam	8,80	18 x 18	0°
3	Traversă	Collar beam	3,93	11 x 11	0°
4	Colțar exterior	External angle brace	2,06	11 x 11	75°
5	Colțar interior	Inner angle brace	4,60	11 x 11	86°
6	Cosoroabă	Wall plate	14,60	15 x 12	0°
7	Aruncător	Sproket	2,43	10 x 9	47°

Conceptual, fiecare fermă este realizată din doi căpriori legați la partea inferioară prin intermediul unei corzi. În interiorul acestor triunghiuri sunt dispuse două perechi de colțari oblici legate prin îmbinări specifice de coardă și căpriori, respectiv o traversă care intersectează colțarii interiori. La partea inferioară a căpriorilor s-au dispus aruncători, având și rolul protejării îmbinării căprior-coardă. Specific structurilor romanice, nu există sistem planar longitudinal de rigidizare. Pe direcție longitudinală, fermele sunt stabilizate prin sistemul de susținere al învelitorii. Un rol mai redus în asigurarea rigidizării pe direcție longitudinală îl au cele două frontoane care delimitează nava principală de cor, respectiv de turn, fermele marginale⁵ fiind poziționate la o distanță mică de frontoane, șipcile de susținere a învelitorii sunt montate până în zidăria acestora. Transmiterea eforturilor preluate de ferme către subansamblurile de susținere se realizează prin intermediul cosoroabelor simple dispuse peste diafragmele longitudinale.

La confecționarea șarpantei s-a utilizat lemnul de stejar, prelucrat preponderent prin cioplire cu barda.

Legăturile între elementele din lemn sunt concretizate prin îmbinări dulgherești tradiționale: îmbinări în noduri – îmbinări teșite, cu cep și chertate, respectiv îmbinări de prelungire teșite – utilizate pentru a realiza continuitatea cosoroabei pe coronamentul zidului. Cu excepția îmbinărilor chertate, toate celelalte îmbinări sunt solidarizate prin cuie din lemn de stejar.

■ **Tablelul 2.** Tipuri de îmbinări ale elementelor șarpantei, Biserica Evanghelică Vurpăr și Toarcla (fig. 4)

	Tipul îmbinării	Elementele îmbinate	Localizare
1	Îmbinare cu cep solidarizat cu cui din lemn de stejar	Căprior – Căprior (a)	Vurpăr, Toarcla
2	Îmbinare chertată cu cui din lemn de stejar	Traversă – Colțar (b)	Vurpăr
3	Îmbinare chertată	Coardă – Cosoroabă (c)	Vurpăr, Toarcla
4	Îmbinare teșită pe jumătatea secțiunii în formă de coadă de rândunică solidarizată cu cuie din lemn fibros de stejar	Căprior – Traversă Căprior – Colțar (d) Căprior – Moază Coardă – Colțar Traversă – Colțar	Vurpăr, Toarcla Vurpăr, Toarcla Toarcla Vurpăr, Toarcla Toarcla
5	Îmbinare cu cep și bucea	Căprior – Coardă (e)	Vurpăr, Toarcla

5 Ferma I și XIII

gitudinal bracing, the marginal frames⁵ being positioned at a small distance from the gables, and the battens that support the roofing are placed within their masonry. The transmission of the loads carried by the trusses to the supporting sub-units is made through the simple wall-plates placed over the longitudinal walls.

Oak was used for the manufacture of the roof structure, processed primarily by hewing with an axe.

The connections between the wooden elements are made through traditional carpenter's joints: lapped joints, mortice and tenon joints, notched joints, and lengthening lapped joints – used in order to achieve the continuity of the wall-plate on the top of the wall. Except the notched joints, all other joints are connected using oak pegs.

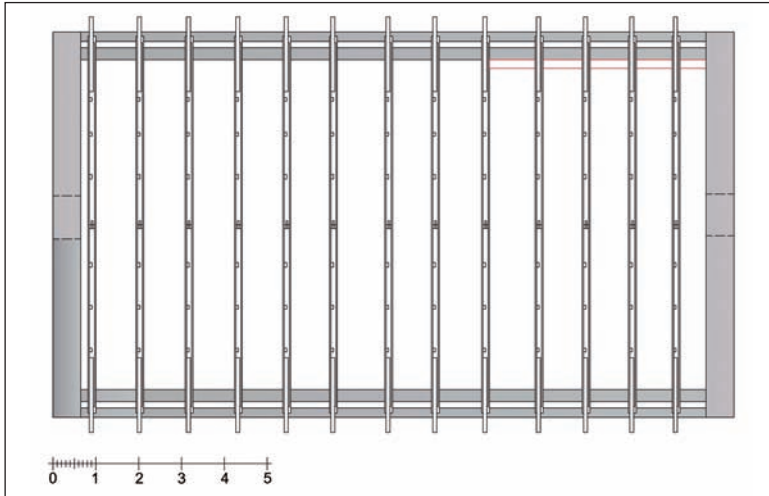
Only assembly marks have been identified within the roof structure, of two types: using lines and using Roman figures. In order

5 I and XIII trusses.

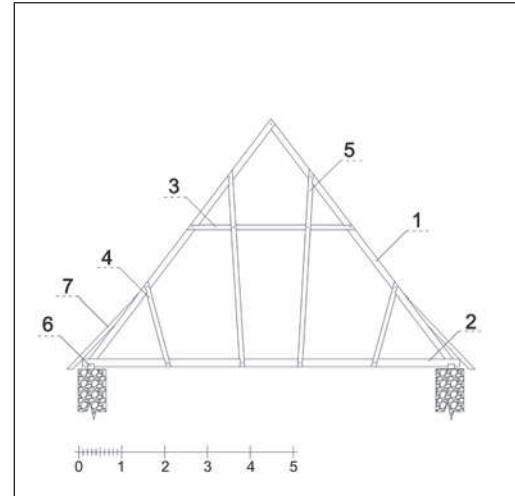

■ **Foto 3 a-c.** Semne de asamblare – șarpanta navei principale, Biserica Evanghelică din Vurpăr

■ **Photo 3 a-c.** Assembly marks – main nave roof structure, the Lutheran church in Vurpăr

■ Fig. 2. Plan șarpantă nava principală, Biserica Evanghelică din Vurpăr
 ■ Figure 2. Main nave roof structure plan, the Lutheran church in Vurpăr

■ Fig. 3. Ferma principală – șarpanta navei principale a Bisericii Evanghelice din Vurpăr (vezi tabelul 1)
 ■ Figure 3. Main truss – the main nave roof structure of the Lutheran church in Vurpăr (see Table 1)

■ Foto 4 a-c. Intervenții ulterioare – șarpanta navei principale, Biserica Evanghelică din Vurpăr
 ■ Photo 4 a-c. Subsequent interventions – main nave roof structure, the Lutheran church in Vurpăr

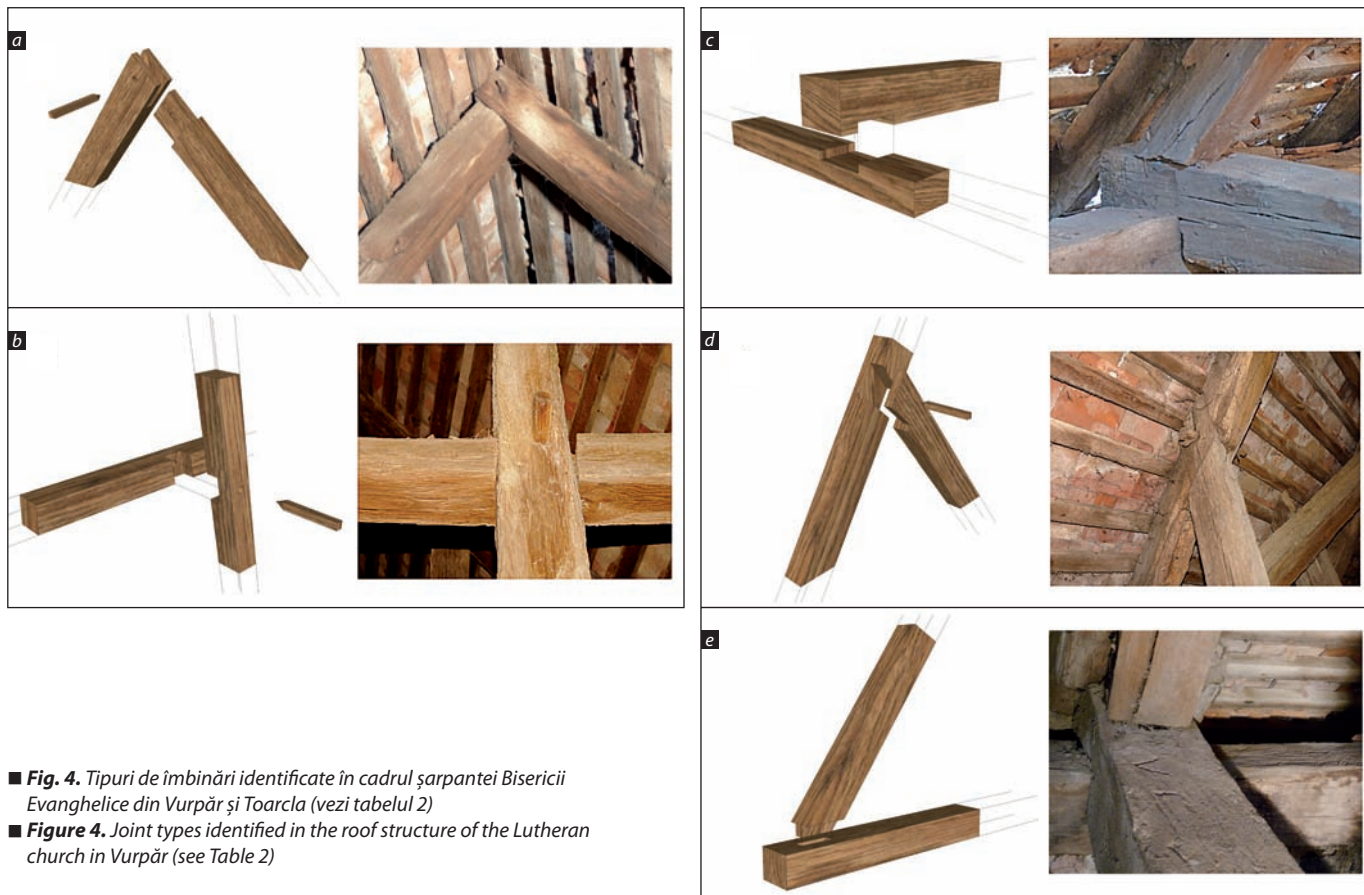
■ Table 2. Joint types of roof structure elements, Lutheran Church in Vurpăr and Toarcla

	Carpenter's joints	Connected elements	Location
1	Mortice and tenon joint reinforced by oak peg	Rafter – Rafter (a)	Vurpăr, Toarcla
2	Notched joint reinforced by oak peg	Collar beam – Angle brace (b)	Vurpăr
3	Notched joint	Tie-beam – Wall plate (c)	Vurpăr, Toarcla
4	Dovetail half-lap joint reinforced by oak peg	Rafter – Collar beam Rafter – Angle brace (d) Rafter – Upper Collar Tie-beam – Angle brace Collar beam – Angle brace	Vurpăr, Toarcla Vurpăr, Toarcla Toarcla Vurpăr, Toarcla Toarcla
5	Mortice and tenon joint	Rafter – Tie-beam (e)	Vurpăr, Toarcla

În cadrul șarpantei s-au identificat doar semne de asamblare, acestea fiind de două tipuri – cu bastonașe, respectiv cu cifre romane. Pentru determinarea orientării în fermă a diferitelor piese, dulgherii au utilizat un croșet în formă de stea sau triunghi poziționat lângă marca de asamblare.

Șarpanta actuală nu datează din perioada construirii bisericii, majoritatea colțarilor interiori provenind dintr-o șarpantă anterioară. Numerotarea elementelor refofolosite este simplă, cu bare, fără a se folosi sistemul cu cifre romane. Probabil aceste elemente sunt cele originare, însă acest fapt nu poate fi confirmat decât de un studiu dendrocronologic.

Intervențiile ulterioare la șarpanta navei Bisericii Evanghelice de la Vurpăr nu sunt numeroase, constând în consolidări provizorii în zona marginală nord-est în dreptul fermelor X ÷ XIII. Datorită degradărilor biologice, nodurile căprior-coardă ale fermelor X ÷ XIII nu mai sunt funcționale. Ca și măsură de intervenție provizorie s-a realizat o chingă din metal între căprior și coardă cu scopul preluării întinderii din coardă. De asemenea, capetele acestor căpriori sunt susținute de un cadru format dintr-o talpă pe care au fost dispuși popi din lemn, cadru care reazemă pe planșeu. O altă intervenție a constat în realizarea unor centuri din beton armat sub cosoroabe.

■ Fig. 4. Tipuri de îmbinări identificate în cadrul șarpantei Bisericii Evanghelice din Vurpăr și Toarcla (vezi tabelul 2)

■ Figure 4. Joint types identified in the roof structure of the Lutheran church in Vurpăr (see Table 2)

Prezentarea șarpantei navei principale a Bisericii Evanghelice din Toarcla (jud. Brașov)

■ Realizată ca o bazilică romanică fără transept, Biserica Evanghelică din Toarcla a fost menționată documentar încă din secolul al XIII-lea. Conceptual, edificiul este format dintr-o navă principală și un turn masiv spre vest, ambele flancate de două colaterale de înălțime redusă. În partea de est a navei principale construcția e încheiată printr-un cor rectangular cu absidă semicirculară, cor căruia i s-a adosat ulterior în partea de nord o sacristie⁶.

Forma acoperișului navei principale este în două ape, învelitoarea fiind realizată din țiglă de tip solzi, dispusă pe șipci.

Șarpanta navei principale a Bisericii Evanghelice din Toarcla este o șarpantă cu caracter romanic de tip continental, concepută din 14 ferme principale, fără sistem de rigidizare în plan longitudinal. Fermele, dispuse la distanțe cuprinse între 0,82 m și 1,02 m, acoperă o suprafață interioară cu lungimea de 14,35 m și lățimea de 7,42 m. Înălțimea șarpantei este de 6,01 m de la partea inferioară a corzii, iar panta acesteia este de 54°. Distanța dintre reazemele fermelor este de 8,06 m.

Conformația fermelor este una specifică șarpantelor romanice – ferme triunghiulare formate din căpriori și coardă în interiorul cărora există elemente oblice radiale (două perechi de colțari), respectiv elemente orizontale (traversă și moază). La exteriorul fermelor, mai exact la partea inferioară a căpriorilor, sunt montați aruncători. Particularitatea șarpantei constă în poziționarea colțarilor simpli la nivelul traversei, acești colțari nefiind continuați până la nivelul corzii. Cosoroabele, dispuse la nivelul zidurilor longitudinale, sunt simple. Rigiditatea șarpantei pe direcție lon-

to determine the orientation of various elements within the roof structure, the carpenters used a star or triangle-shaped crocket placed next to the assembly mark.

The current roof structure does not date from the period when the church was built, most angle braces coming from an earlier roof structure. The marking of the reused elements is simple, using lines, without using Roman figures. These elements are probably the original ones, but this can only be confirmed through a dendrochronology study.

There are not many subsequent interventions on the roof structure of the church in Vurpăr, and they consist of temporary consolidations of the marginal north-western area, next to the X÷XIII trusses. Because of biological decays, the rafter – tie-beam joints of the X÷XIII trusses are no longer functional. As a temporary intervention measure, a metal band was placed between the rafter and the tie-beam in order to carry the load from the tie-beam. Also, the ends of these rafters are propped by a wooden frame made from a beam on which posts were placed, frame that rests on the slab.

Another intervention consisted of several reinforced concrete rings placed below the wall-plates.

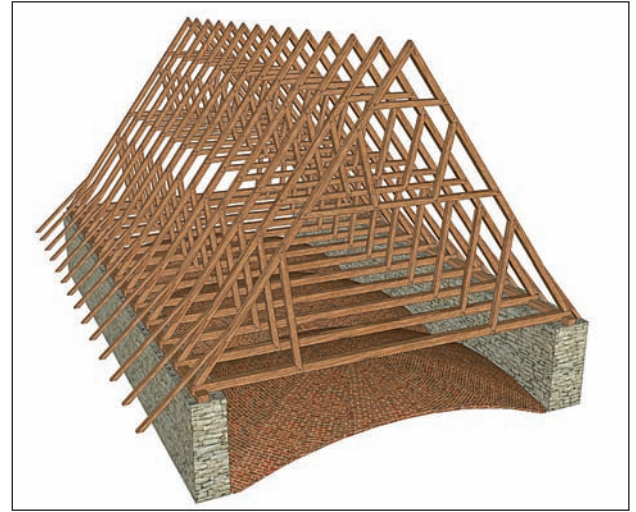
The main nave of the Lutheran church in Toarcla (Tarteln), (Brașov County)

■ Built as a Romanesque basilica without a transept, the Lutheran church in Toarcla was mentioned in documents even in the 13th century. Conceptually, the building con-

6 FABINI, Hermann, *Universul cetăților bisericesti din Transilvania*, Sibiu, 2009, p. 202.

■ Foto 5. Biserica Evanghelică din Toarcla
 ■ Photo 5. The Lutheran church in Toarcla

■ Fig. 5. Model 3D – șarpanta presupus inițială a navei principale, Biserica Evanghelică din Toarcla
 ■ Figure 5. 3D Model – the supposedly original roof structure of the main nave, the Lutheran church in Toarcla

■ Foto 6. Subansamblu de șarpantă al navei principale, Biserica Evanghelică din Toarcla
 ■ Photo 6. Main nave roof structure sub-unit, the Lutheran church in Toarcla

sists of a main nave and a massive tower to the west, both flanked by two collaterals of a smaller height. At the eastern side of the main nave, the building is ended through a rectangular choir with a semicircular apse, a choir next to which a sacristy was subsequently built, on the northern side⁶.

⁶ Hermann FABINI, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, 2009, p. 202.

gitudinală este asigurată de șipcile învelitorii care sunt ancorate de două frontoane din zidărie de piatră, situate la extremitatea de vest și de est a acesteia.

Materialul utilizat la confecționarea șarpantei este lemnul de stejar, ecarisat cu barda și fierăstrăul⁷. Învelitoarea este din țigla „solzi” montată pe șipci din lemn de rășinoase. Asamblarea elementelor șarpantei s-a fă-

⁷ Cazul intervențiilor ulterioare – rigidizări în planul căpriorilor.

■ **Tabelul 3.** Elementele componente ale fermei șarpantei, Biserica Evanghelică Toarcla

■ **Table 3.** Truss components of the roof structure, Lutheran church in Toarcla

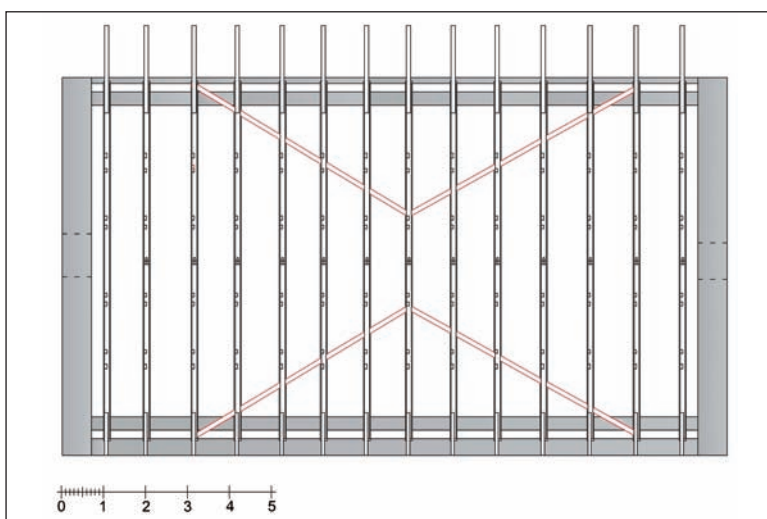
	Denumirea elementului / Element name		Lungime / Length (m)	Dimensiuni secțiune transversală / Cross section (cm)	Unghiul față de orizontală / Slope
1	Căpriori	Rafter	7,20	13 x 12	54°
2	Coardă	Tie-beam	8,56	18 x 16	0°
3	Traversă	Collar beam	4,40	11 x 11	0°
4	Colțari inferiori	Lower angle brace	2,62	11 x 11	82°
5	Colțari superiori	Upper angle brace	1,72	11 x 11	76°
6	Moază	Upper collar	1,70	11 x 11	0°
7	Cosoroabă	Wall plate	14,35	20 x 14	0°
8	Aruncător – nord	Sproket – North	2,84	9 x 10	43°
9	Aruncător – sud	Sprocket – South	1,52	8 x 8	47°

cut empiric, prin intermediul îmbinărilor dulgherești tradiționale, modul de îmbinare fiind influențat de poziția pieselor în cadrul șarpantei și de rolul lor structural. Elementele fermelor sunt asamblate prin îmbinări în noduri – teșite, chertate și cu cep. S-au utilizat îmbinări de prelungire a cosoroabelor.

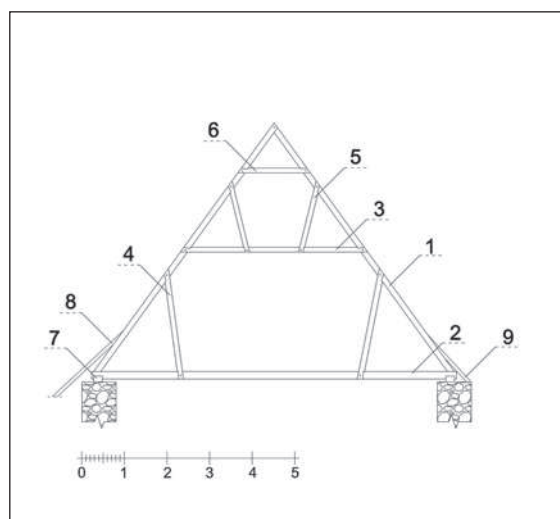
Elementele au fost preasamblate anterior montării la înălțime, iar pentru o recunoaștere facilă în vederea punerii în operă s-au folosit semne de asamblare. S-au identificat trei tipuri de semne de asamblare: cu triunghiuri, cu cifre romane, respectiv cu combinații ale acestora. La partea inferioară a căpriorilor⁸ s-au observat semne de transport.

Nu se cunosc informații precise privind datarea șarpantei. Probabil șarpanta existentă nu datează din perioada construirii bisericii – fapt confirmat de intersecția coamei acoperișului cu turnul, aceasta acoperind pe frontonul turnului un gol de fereastră bipartită romanică. Un alt element care vine în sprijinul acestei ipoteze este o inscripție de pe traversa fermei IX unde este menționat anul 1644, dar și tipologia semnelor de asamblare folosite.

8 La fermele II, IV, V, XI, XII, XIV

■ **Fig. 6.** Plan șarpantă nava principală, Biserica Evanghelică din Toarcla
■ **Figure 6.** Main nave roof structure plan, the Lutheran church in Toarcla

■ **Fig. 7.** Ferma principală – șarpanta navei principale a Bisericii Evanghelice din Toarcla (vezi tabelul 3)
■ **Figure 7.** Main truss – the main nave roof structure of the Lutheran church in Toarcla (see Table 3)

The main nave roof is gabled, and the roofing is made from ceramic tiles placed on battens.

The roof structure of the main nave of the Lutheran church in Toarcla is a continental Romanesque roof structure, composed of 14 main trusses, without a longitudinal bracing system. The trusses, placed at distances between 0.82 and 1.02 m, cover an interior surface 14.35 m long and 7.42 m wide. The height of the roof structure is of 6.01 m from the inferior side of the tie-beam, its slope being of 54°. The distance between the trusses' supports is of 8.06 m.

The conformation of the trusses is characteristic to Romanesque roof structures – triangular trusses composed of common rafters and tie-beam, with radial slanted elements (two pairs of angle braces) and horizontal elements (collar beam and upper collar) at the interior. Sprockets are placed outside the trusses, namely on the inferior side of the rafters. The particularity of the roof structure comes from the fact that the simple angle braces are placed at the level of the collar beam, and not continued to the tie-beam. The wall-plates, placed at the level of the longitudinal walls, are simple. The lengthwise stiffness of the roof structure is ensured by the roofing's battens, which are anchored by two masonry gables, placed at its eastern and western extremities.

The material used in the roof structure is oak, squared with the axe and saw⁷. The roofing is made of fish-scale tiles placed on soft-wood battens. The elements of the roof structure were empirically assembled, through traditional carpenter's joints, the way of joining them being influenced by their position within the roof structure and their structural role. The trusses' elements are connected though lapped, notched and mortice and tenon joints. Joints for the lengthening of the wall-plate were used.

The elements were pre-assembled prior to their mounting, using assembly marks for an easy recognition. Three types of marks were

7 The case of subsequent interventions – Bracings in the rafters' plan.

■ **Foto 7 a-c.** Semne de asamblare – șarpanta navei principale, Biserica Evanghelică din Toarcla
 ■ **Photo 7 a-c.** Assembly marks – main nave roof structure, the Lutheran church in Toarcla

■ **Foto 8.** Semn de transport – șarpanta navei principale, Biserica Evanghelică din Toarcla
 ■ **Photo 8.** Transportation marks – main nave roof structure, the Lutheran church in Toarcla

■ **Foto 9.** Valori de patrimoniu – inscripție pe traversa fermei IX
 ■ **Photo 9.** Heritage value – inscriptions on the collar beam of frame no. IX

identified: using triangles, Roman figures, and a combination of both. Transportation marks were observed at the inferior part of the rafters⁸.

No precise information is known regarding the roof structure's dating. Probably, the existing roof structure does not date from the period when the church was built – a fact confirmed by the intersection of the roof's ridge with the tower, covering on the tower's gable the opening of a Romanesque bipartite window. Another element that comes to support this theory is an inscription on the IX truss collar beam, where the year 1644 is mentioned, and also the typology of the assembly marks used.

The subsequent interventions observed at the current roof structure consisted in the inclusions of bracings positioned in the rafters' plan. Placed slanted between the III ÷ VIII and VIII ÷ XIII trusses, they are composed of wooden elements formed of a single piece, connected to the rafters through pegs. At the intersection with the rafters, the

⁸ At the II, IV, V, XI, XII, XIV trusses.

Intervențiile ulterioare observate la șarpanta actuală constau în includerea unor rigidizări/contravântuiri poziționate în planul căpriorilor. Dispuse oblic între fermele III ÷ VIII, respectiv VIII ÷ XIII, acestea sunt constituite din elemente de lemn dintr-o singură bucată, prinse prin cuie de căpriori. În locul intersecției cu căpriorii, contravântuirile au fost chertate pentru a se asigura o stabilitate structurală crescută. O altă intervenție este reprezentată de introducerea în partea de nord a fermei III a unui colțar inferior suplimentar. Realizate probabil în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, acestea sunt intervenții definitive.

Concluzii

■ Cele două șarpante cu caracter romanice se prezintă într-o stare relativ satisfăcătoare, fiind necesare intervenții de reabilitare care să le asigure durabilitatea. Chiar dacă din punct de vedere conceptual lipsa subansamblului de rigidizare longitudinal influențează negativ stabilitatea structurală, efectul este redus de modul de dispunere al șipcilor și de amplasarea celor două frontoane la extremități. Prezentările servesc deopotrivă cercetărilor ansamblurilor structurale, asigurând informații utile intervențiilor de reabilitare a șarpantelor.

■ Foto 10 a-c. Intervenții ulterioare – șarpanta navei principale, Biserica Evanghelică din Toarcla
 ■ Photo 10 a-c. Later interventions – main nave roof structure, the Lutheran church in Toarcla

Notă

■ Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Creșterea calității studiilor doctorale în științe inginerești pentru sprijinirea dezvoltării societății bazate pe cunoaștere-QDOC”, contract: POSDRU/107/1.5/S/78534, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Bibliografie/Bibliography

- FABINI, Hermann, *Universul cetăților bisericești din Transilvania*, Sibiu, Editura Monumenta, 2009
- KIRIZSÁN, Imola – SZABÓ, Bálint, *Dicționar ilustrat de șarpante istorice*, Cluj-Napoca, Editura Utilitas, 2011
- Principes à suivre pour la conservation des structures historiques en bois, ICOMOS, 1999
- SZABÓ, Bálint, *Dicționar ilustrat de structuri portante istorice*, Cluj-Napoca, Editura Kriterion, 2005

bracings were notched in order to ensure a heightened structural stability. Another intervention is the introduction on the northern side of the III truss of a supplementary inferior angle brace. Probably implemented in the 19th century and at the beginning of the 20th, they are permanent interventions.

Conclusions

■ The two Romanesque roof structures are in a relatively satisfying state, needing rehabilitation intervention in order to ensure their durability. Even if from a conceptual point of view the lack of a longitudinal bracing sub-unit negatively influences structural stability, the effect is reduced by the placing of the batters and of the two gables at the extremities. Both presentations serve to the research of structural ensembles, ensuring information that is useful during the rehabilitation interventions on roof structures.

Note

■ This paper was supported by the project “Improvement of the doctoral studies quality in engineering science for development of the knowledge based society-QDOC” contract no POSDRU/107/1.5/S/78534, project co-funded by the European Social Fund through the Sectorial Operational Program Human Resources 2007-2013.

The Park of the Szentkereszthy Manor House in Arcuș, Covasna County

HISTORICAL AND CONTEMPORARY DATA

■ **Abstract:** The article presents certain milestones in the construction and landscaping history of the park belonging to the Szentkereszthy Manor House in Arcuș (Covasna County), a 19th century arboretum, listed as such on the 2004 and 2010 List of Historic Buildings², and also – largely due to its continuous use – one of the best-preserved historic residential parks in Transylvania. The article also describes the main built and landscaping elements of the ensemble, the relationships between them, as well as those with the settlement and surrounding landscape, as they were observed by the author in the summer of 2009, in an attempt to outline a short summary of the current situation of the landscape elements.

■ **Keywords:** historical garden, rural residence, geometrical style, landscaped style, 19th century

■ Built in its current form in the second half of the 19th century combining Neo-Renaissance and Neo-Baroque elements, the Szentkereszthy Manor House in Arcuș³ is placed in the centre of an arboretum that combines both geometrical and landscaped styles. The family chapel, built in a Neo-Gothic style in the 19th century⁴, is placed near the manor house.

The presentation of the park belonging to the Szentkereszthy Manor House in Arcuș follows the methodological structure described in the first article of the *Historical Gardens* column⁵, highlighting within a

1 Architect, PhD, Technical University of Cluj-Napoca, Romania.

2 Lista Monumentelor Istorice din România (LMI), meaning List of Historic Buildings [ed. note].

3 Szentkereszthy Manor House ensemble (CV-II-a-A-13128), 19th century; Szentkereszthy Manor House (CV-II-m-A-13128.01), approx. 1860; chapel (CV-II-m-A-13128.02), 19th century; dendrological park (CV-II-m-A-13128.03), 19th century; according to the 2004 and 2010 Lists of Historic Buildings (Ministry of Culture and National Heritage, National Institute of Heritage). Arcuș/Arcușu (Romanian), Árkos (Hungarian.); according to Attila SZABÓ M., "Dicționar de localități din Transilvania." Accessed December 2012. <http://dictionar.referinte.transindex.ro/index.php?kezd=120>.

4 List of Historic Buildings from 2004, respectively 2010.

5 Andreea MILEA, "Historical Gardens in Transylvania. First Steps for a Systematic research". *Transsylvania Nostra* 4 (2012): 48-60.

■ Andreea MILEA¹

Parcul castelului Szentkereszthy din Arcuș (județul Covasna)

DATE ISTORICE ȘI CONTEMPORANE

■ **Rezumat:** Articolul prezintă câteva repere din istoria construcțiilor și amenajărilor parcului castelului Szentkereszthy din Arcuș (județul Covasna), parc dendrologic din secolul al XIX-lea, clasat ca atare drept monument istoric în Lista Monumentelor Istorice 2004, respectiv 2010, și de asemenea – datorită în mare parte utilizării sale continue – unul dintre cel mai bine conservate parcuri istorice rezidențiale transilvănene. Articolul descrie totodată principalele elemente construite și amenajate ale ansamblului, relațiile dintre ele și relațiile lor cu așezarea și peisajul înconjurător, așa cum au fost ele observate de către autoare în vara anului 2009, în încercarea de a schița un inventar sumar al situației actuale a amenajării.

■ **Cuvinte cheie:** grădină istorică, reședință rurală, amenajare geometrică, amenajare peisageră, secolul al XIX-lea

■ Construit în forma sa actuală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, îmbinând elemente ale stilurilor neorenaștist și neobaroc, castelul Szentkereszthy din Arcuș² este amplasat în mijlocul unui parc dendrologic în a cărui amenajare își găsesc locul atât stilul geometric cât și stilul peisager. Capela familială, construită în secolul al XIX-lea³ în stil neogotic, se află în apropierea castelului.

Prezentarea parcului castelului Szentkereszthy din Arcuș urmează structura metodologică descrisă în articolul de debut al rubricii *Grădini istorice*,⁴ punctând, în cadrul unei analize criteriale a amplasamentelor de interes din perspectiva cercetării grădinilor istorice rezidențiale transilvănene, următoarele aspecte: „date generale referitoare la proprietari, etape de construcție, stil arhitectural, constructori”; peisaj („formațiuni principale de relief, cursuri de apă, prezența unor elemente dominante”); „amplasament (localizare în cadrul așezării, forma generală a sitului, caracterul limitelor)”; „relief local și dispunerea elementelor majore (topografia sitului, localizarea elementelor majore pe sit: zona de acces, reședința, parcul, alte elemente naturale sau construite)”; „amenajările de acces (localizarea acceselor – pe

1 Dr., arhitect, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, România.

2 Ansamblul castelului Szentkereszthy (*sic*) (CV-II-a-A-13128), secolul al XIX-lea: castelul Szentkereszthy (*sic*) (CV-II-m-A-13128.01), c. 1860; capelă (CV-II-m-A-13128.02), secolul al XIX-lea; parc dendrologic (CV-II-m-A-13128.03), secolul al XIX-lea; conform Listei Monumentelor Istorice 2004, respectiv 2010 (Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, Institutul Național al Patrimoniului). Arcuș / Arcușu (ro.), Árkos (magh.); conform SZABÓ, M. Attila, „Dicționar de localități din Transilvania”, <http://dictionar.referinte.transindex.ro/>, accesat ultima dată în decembrie 2012, la URL: <http://dictionar.referinte.transindex.ro/index.php?kezd=120>.

3 Conform Listei Monumentelor Istorice 2004, respectiv 2010.

4 MILEA, Andreea, *Grădini istorice din Transilvania. Primi pași pentru o cercetare sistematică*, în „*Transsylvania Nostra*” nr. 4/2012, p. 48-60.

proprietate și în reședință – și descrierea amenajărilor aferente)”; castelul și relația lui cu amenajările exterioare („descrierea volumelor principale” ale castelului și a „dispozitivelor de legătură cu exteriorul”); „amenajarea exterioară propriu-zisă (compoziție, dispunerea vegetației, elemente de vegetație, paviment, obiecte ornamentale, construcții ornamentale)”⁵.

Câteva repere din istoria construcțiilor și amenajărilor:⁶

- 1773: inventarul „moșiilor familiei BENKŐ din Arcuș” „menționează două conace aparținând familiei”, dintre care unul, „situat în partea de jos a satului”, predecesorul castelului de azi, era „construit din piatră”⁷;
- 1823: conacul trecuse deja „în posesia familiei DANIEL din Vârghiș”⁸;
- 1829: inventarul posesiilor lui Elek DANIEL (1783-1848) „descrie conacul din Arcuș ca o clădire fără etaj, care cuprindea șapte încăperi, la vest și la nord fiind delimitată de câte o prispă” – în apropierea clădirii principale se aflau „o moară, o grădină, diferite clădiri agricole, casa pustnicului, casa pentru oaspeți și o casă de scăldat”⁹;
- 1840: contele György KÁLNOKY cumpără moșia din Arcuș;¹⁰
- 1844: la moartea contelui György KÁLNOKY, proprietatea trece în posesia văduvei sale, contesa Anna HALLER (1816-1878) – este posibil ca soții să fi construit „capela de lângă castel, cândva între anii 1840-1845, deoarece hramul capelei catolice este Sf. Gheorghe”, iar clopotul capelei „a fost turnat înainte de 1845 cu hramul Sf. Ana”¹¹;
- 1847: contesa Anna HALLER se recăsătorește cu baronul Zsigmond SZENTKERESZTHY (1817-1891)¹²;
- 1851-1853: baronul Zsigmond SZENTKERESZTHY este „încarcerat la Sibiu pentru participarea sa la revoluția din 1848-49”, timp în care soția sa conduce gospodăria din Arcuș, preocupată fiind, „printre altele, și cu amenajarea parcului și extinderea conacului”¹³;
- probabil între 1847-1857: conacul este extins, rezultând „un edificiu mai elegant cu zece apartamente, fără etaj, cu dimensiuni aproximative de 39x15 m” – „aceste dimensiuni și repartizarea încăperilor corespund situației prezente” de la parterul clădirii¹⁴;
- 1870: fiul baronului Zsigmond SZENTKERESZTHY, baronul Béla SZENTKERESZTHY (1851-1925) se mută „la moșia din Arcuș după demobilizarea lui din armată”¹⁵;
- 1878: baronul Béla SZENTKERESZTHY se căsătorește cu Maria FLORESCU (1857-1919), fiica fostului Ministru al Apărării din România – soții investesc „în transformarea castelului, cea mai importantă intervenție fiind construirea unui etaj”¹⁶;
- 1887-1890: sunt realizate casa scării, tavanele sufrageriei și sălii mari, sunt efectuate lucrări de pietrărie, lăcătușerie și tâmplărie – „un anume SCHNELKA a fost plătit pentru elaborarea unor proiecte” – în 1888

5 *Ibidem* p. 50.

6 A se vedea pentru acest subiect: BIRÓ, József, *Erdélyi kastélyok*, Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet – Singer és Wolfner – Kiadása, 1944, p. 82; ORBÁN, Balázs, *A Székelyföld leírása III*, Budapest, 1869; SISA, József, *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*, Budapest, Vince Kiadó, 2007, p. 239-240; VÁLI, Éva, *Árkos üzenete egy világpolgárnak. Beszélgetés gróf Jankovich-Bésán Andrásról életútjáról*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2008, p. 5-6, 7-12; BORDÁS, Beáta, „Castelul Szentkereszty din Arcuș (jud. Covasna)”, referinte.transindex.ro, accesat ultima dată în martie 2011, la URL: <http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=348>.

7 BORDÁS, Beáta, „Castelul Szentkereszty din Arcuș (jud. Covasna)”, referinte.transindex.ro, accesat ultima dată în martie 2011, la URL: <http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=348>.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*.

14 *Ibidem*.

15 *Ibidem*.

16 *Ibidem*.

criteria-based analysis of the sites of interest from the point of view of Transylvanian historical gardens research, the following aspects: “general information on the owners, building stages, architectural style, builders”; landscape (“main landforms, watercourses, the presence of dominating elements”); “placement (location within the settlement, general shape of the site, limit characteristics”); “local relief and the placement of major elements (site topography, location of the main elements on site: access area, the residence, the park, other natural or built elements”); “access and the elements related to it (access placement – to the property and to the residence – and the description of related elements”); “the manor house and its relationship with the exterior design (“description” of the manor house’s “main volumes and the devices for the connexion with the exterior”); “the actual landscape design (composition, placement of vegetation, vegetation elements, pavement, ornamental objects, ornamental constructions)”⁶.

Several milestones in the history of the building and landscape designs:⁷

- 1773: the inventory of the “BENKŐ family estates in Arcuș” “mentions two mansions belonging to the family”, one of which, “situated in the lower side of the village”, the predecessor of the current manor house, was built of stone⁸;
- 1823: the mansion had already passed into “the possession of the DANIEL family in Vârghiș”⁹;
- 1829: the inventory related to the possessions of Elek DANIEL (1783-1848) “describes the mansion or house in Arcuș as a single-storey building, with seven rooms, delimited on the western and northern sides by two porches” – “a mill, a garden, various agricultural outbuildings, the hermit’s house, the guest house and a bathing house” were situated near the main building¹⁰;
- 1840: Count György KÁLNOKY buys the estate in Arcuș¹¹;
- 1844: at the death of Count György KÁLNOKY, the estate becomes the property of his widow, Countess Anna HALLER (1816-1878) – it is possible that they were the ones who built the “chapel next to the manor house, sometime between 1840 and 1845, because the Catholic chapel is dedicated to St. George” and the chapel’s bell “was cast before 1845 and dedicated to St. Anne”¹²;

6 *Ibidem* 52.

7 For this subject see: József BIRÓ, *Erdélyi kastélyok* (Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet – Singer és Wolfner – Kiadása, 1944), 82; Balázs ORBÁN, *A Székelyföld leírása III*. (Budapest, 1869). József SISA, *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora* (Budapest: Vince Kiadó, 2007), 239-240; Éva VÁLI, *Árkos üzenete egy világpolgárnak. Beszélgetés gróf Jankovich-Bésán Andrásról életútjáról* (Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2008), 5-6, 7-12; Beáta BORDÁS, “Castelul Szentkereszty din Arcuș (jud. Covasna).” Accessed March 2010, <http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=348> [free translation].

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

- 1847: Countess Anna HALLER marries Baron Zsigmond SZENTKERESZTHY (1817-1891)¹³;
- 1851-1853: Baron Szentkereszthy Szentkereszthy Zsigmond SZENTKERESZTHY is “imprisoned in Sibiu for his participation in the revolution of 1848-1849”, period in which his wife runs the Arcuș estate, preoccupied with, “among others, the design of the park and the enlargement of the mansion”¹⁴;
- probably between 1847 and 1857: the mansion is extended, resulting in a “more elegant edifice with ten apartments, with ground floor only, with approximate dimensions of 39x15 m” – “these dimensions and the placement of the rooms correspond to the current situation” of the building’s ground floor¹⁵;
- 1870: the son of Baron Zsigmond SZENTKERESZTHY, Baron Béla SZENTKERESZTHY (1851-1925) moves to “the estate in Arcuș after his demobilisation from the army”¹⁶;
- 1878: Baron Béla SZENTKERESZTHY marries Maria FLORESCU (1857-1919),

13 *Ibidem*.
 14 *Ibidem*.
 15 *Ibidem*.
 16 *Ibidem*.

este angajat arhitectul Sándor FORT (Alexander FORT) din Budapesta – pentru lucrările de construcție sunt angajați cioplitorul în piatră Máté GABRIEL (cel care a lucrat la scările dinspre grădină și la coloanele porticului de pe fațada principală), „pictori din Brașov, tinichigii și tâmplari din Budapesta și meșterul WENCEL, aceasta din urmă construind tavanele decorate cu stucaturi”¹⁷;

- 1896: este „completat interiorul și mobilierul castelului, precum și terasa sufrageriei” – lucrările de construcție au fost finalizate probabil până în 1897.¹⁸

Ultimii stăpâni ai castelului au fost baronul Béla SZENTKERESZTHY fiul (1885-1944) și sora sa, Elisabeta.¹⁹ După naționalizarea din 1945, castelul a primit diverse întrebuințări,²⁰ iar în 1968 „a devenit sediul Casei Agronomului din județul Covasna, prilej cu care a beneficiat de lucrări de consolidare și restaurare”²¹. Între anii 1974-1980, pe domeniul castelului Szentkereszthy din Arcuș s-au desfășurat lucrările Simpozionului Național de Artă Plastică, în urma cărora parcul a fost îmbogățit cu numeroase sculpturi monumentale, atent amplasate²². În 1982, castelul a intrat în patrimoniul fostului partid comunist, fiind pregătit drept reședință a familiei

17 *Ibidem*.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

20 Orfelinat, școală de mecanici agricoli, magazie și sediu al CAP Arcuș.

21 *** „Istoric”, [www.ccarcus.ro](http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric), accesat ultima dată în februarie 2010, la URL: <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

22 MANOLĂCHESCU, Dan, „Ca o prefață”, în Attila KOPACZ, *Artă și timp la Arcuș, Sfântu Gheorghe, Editura Arcuș, 2006, f.n.*

Fig. 1. Încadrarea ansamblului castelului Szentkereszthy în localitate și dispunerea elementelor majore ale ansamblului: 1 – acces, 2 – alee cu aliniamente de plop pe ambele laturi, 3 – castelul, 4 – peluză ornamentală, 5 – grădină ornamentală, 6 – lac, 7 – versant împădurit, 8 – capelă, 9 – platou înălțat, populat cu sculpturi monumentale, 10 – anexe (reconstituirea autoarei, suprapusă unei ortografii: GoogleEarth 2012; scala grafică reprezentată este estimativă) © Andreea MILEA

Figure 1. The placement of the Szentkereszthy Manor House ensemble within the settlement and the disposition of its major elements: 1 – Access, 2 – Alley with poplar alignments on both sides, 3 – The manor house, 4 – Ornamental lawn, 5 – Ornamental garden, 6 – Lake, 7 – Afforested slope, 8 – Chapel, 9 – Tall plateau, populated by monumental sculptures, 10 – Outbuildings (author’s reconstruction, superposed over an orthographic map: Google Earth, 2012; the represented graphic scale is an estimated one) © Andreea MILEA

CEAUȘESCU. În 1990, castelul și o parte din domeniul său au intrat în administrarea Ministerului Culturii și Cultelor, găzduind, pentru un timp, tabere de sculptură, iar în prezent găzduind Centrul de Cultură Arcuș²³ și, implicit, manifestările culturale organizate de acesta (conferințe, concerte, expoziții etc.). Revendicate în 2002 de familia contelui András JANKOVICH-BÉSÁN, castelul și domeniul au fost lăsate de către moștenitori în administrarea Consiliului Județean Covasna. Dintre dependențe, multe dezafectate pe parcursul anilor, în administrarea Centrului de Cultură Arcuș a rămas doar vechiul grajd, aflat în curs de amenajare ca galerie de artă contemporană.

Peisaj. Satul Arcuș este situat în Depresiunea Sfântu Gheorghe, având Munții Baraolt spre vest și Munții Bodoc spre est; așezarea este traversată de Râul Arcuș.

Amplasament. Ansamblul castelului Szentkereszthy se află înspre extremitatea sud-estică a satului, retras de la drumul principal, care îl traversează. Amplasamentul are o formă neregulată, fiind alungit pe direcția drumului principal al satului; este delimitat la nord, est și parțial vest de proprietăți construite, iar spre sud și parțial vest de terenuri agricole.

Relief local și dispunerea elementelor majore (fig. 1). Terenul prezintă atât suprafețe plate cât și suprafețe înclinate. În jumătatea nord-estică a sitului – cuprinzând castelul, lacul, principalele amenajări decorative ale parcului, precum și secvența de acces la castel pornind din drumul principal al satului – terenul este relativ plat. Această porțiune este delimitată la sud-vest de un versant, care se înalță relativ abrupt până în dreptul platoului constituind principala scenă a sculpturilor monumentale. Versantul se desfășoară pe direcția lungă a amplasamentului (nord-vest sud-est); la baza lui, componentele principale ale ansamblului se succed urmând aceeași direcție: lacul, amenajările ornamentale ale parcului, castelul și, din nou, o peluză ornamentală. Pornind de la fațada

23 *** „Istoric”, www.ccarcus.ro, accesat ultima dată în februarie 2010, la URL: <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

■ **Foto 1.** Unul din zidurile de susținere a porții de acces pe domeniul. În planul îndepărtat, se întrevede aleea de acces spre castel, mărginită pe ambele laturi cu aliniamente de plop, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 1.** One of the support walls of the access gate to the domain. In the background, the alley of access to the manor house, with poplar alignments on both sides, can be seen, 2009 © Andreea MILEA

■ **Foto 2.** Fațada nord-estică a castelului, de pe care se proiectează spre exterior o terasă îngustă, accesibilă de la nivelul parterului înălțat, susținută de corpul demisolului, care acomodează o intrare secundară în clădire, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 2.** The northeastern elevation of the manor house, from which a narrow terrace is projected. This terrace can be accessed from the level of the heightened ground floor and is supported by the half-basement, which accommodates a secondary access, 2009 © Andreea MILEA

the daughter of the former Romanian Minister of Defence – the spouses invest in “the transformation of the manor house, the most important intervention being the construction of a second floor”¹⁷;

- 1887-1890: the staircase, living room and great hall ceilings are built, works of stonemasonry, locksmithing and joinery are implemented – “a certain SCNELKA was paid for some design works”. In 1888, architect Sándor FORT (Alexander FORT) from Budapest is hired – for construction works stonemason Máté GABRIEL (the one who worked on the stairways to the garden and the columns of the main elevation’s portico), “painters from Brașov, tinkers and carpenters from Budapest and master WENZEL, the latter for building the stucco-decorated ceilings” are hired¹⁸;
- 1896: “the interior and furnishing of the manor house are finished, as well as the dining room terrace” – the construction works were finalised probably by 1897¹⁹.

The last owners of the manor house were Baron Béla SZENTKERESZTHY jr. (1885-1944), and his sister Elisabeta²⁰. After the 1945 nationalisation, the manor house received several various functions,²¹ and in 1968 it became the headquarters of the Agronomist’s House of Covasna County, with which occasion it benefited from consolidation and conservation works.²² Between 1974 and 1980, the National Fine Art Symposium took place on the grounds of the Szentkereszthy Manor House, which enriched the park with many carefully placed monumental sculptures²³. In 1982, the manor house entered into the possession of the former Communist Party and was prepared to become the residence of the CEAUȘESCU family. In 1990, the manor house and part of its grounds entered into the administration of the Ministry of Culture and Religious Affairs²⁴, hosting for a while sculpture camps, at present housing the Arcuș Culture Centre²⁵ and, implicitly, the cultural events organised by it (conferences, concerts, exhibitions, etc.). Claimed in 2002 by the family of Count András JANKOVICH-BÉSÁN, the manor house and its grounds were left by the heirs in the care of the Covasna County Council²⁶. Of the outbuildings, many of which were disused over the years, only the old stables were left in the care of the Arcuș Culture Centre, currently under development as a contemporary art gallery.

17 *Ibidem*.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*.

21 Orphanage, agricultural mechanics school, warehouse and headquarters of the Agricultural Production Cooperative in Arcuș.

22 *** “Istoric”, Accessed February 2013. <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

23 Dan MANOLĂCHESCU, Introduction to *Artă și timp la Arcuș*, by KOPACZ Attila (Sfântu Gheorghe: Editura Arcuș, 2006), w.n.

24 Ministerul Culturii și Cultelor meaning Ministry of Culture and Religious Affairs [ed. note].

25 *** “Istoric”, Accessed February 2013. <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

26 Consiliul Județean Covasna meaning Covasna County Council [ed. note].

Landscape. The village of Arcuș is located in the Sfântu Gheorghe Basin, with the Baraolt Mountains to the west and the Bodoc Mountains to the east; the settlement is crossed by the Arcuș River.

Placement. The Szentkereszthy Manor House ensemble is situated towards the southeastern extremity of the village, retreated from the main road, which crosses it. The site has an irregular shape, elongated on the direction of the village's main road; it is limited to the north, east and partially west by built properties, and to the south and partially west by farmlands.

Local relief and placement of major elements (Figure 1). The terrain presents both plane and inclined surfaces. In the north-eastern half of the site – composed of the manor house, lake, main landscaping elements of the park, as well as the sequence of access to the manor house from the village's main road – the terrain is relatively plane. This part is delimited to the southwest by a slope, relatively abruptly rising to the plateau, which is the main scene of the monumental sculptures. The slope unfolds on the long axis of the site (northwest – southeast); at its basis, the main components of the ensemble succeed one another following the same direction: the lake, the ornamental design elements of the park, the manor house and, again, an ornamental lawn. Starting from the manor house's southeastern elevation and along the entire lawn towards which it is oriented, the terrain descends, more abruptly next to the manor house and more gently farther away from it.

Access design elements (Photo 1). The access road to the manor house is a rectilinear alley, starting from the main village road and ending next to the northeastern side of the manor house. Thus, the building forms, apparently, the perspective end of the access axis. Still, despite this placement, the real perception along the route is more varied and the manor house is not visible from the beginning, due, on the one hand to the length of the access alley, and on the other hand to the different sequences that are found along its way. Thus, starting from the village's main road and crossing the gate guarded by lions, we go through: the first sequence, with poplar alignments on both sides of the road; the second sequence that opens on both sides towards lawns sparsely planted with trees; a small bridge that crosses a watercourse, followed by the courtyard in front of the manor house. The northeast elevation of the manor house has a service entrance at the semi-basement level, from which three main routes branch out. Two of them head towards the northwestern area of the site, both to a relatively large outbuilding (possibly former stables) and to the northwestern side of the manor house (which has a terrace and also allows access into the building); moreover, the main walking routes of the park start from here. The third direction heads towards the site's southeastern area, to the southeastern side of the manor house, which encompasses the main entrance to the building, from where start other alleys that cross the park.

Period images (Photos 4 and 16) evoke the presence, at the beginning of the 20th century,

■ **Foto 3.** Fațada sud-estică a castelului, compusă simetric și prevăzută în zona centrală cu portic la parter, susținând o terasă la etaj. Accesul la peluza ornamentală este asigurat printr-o rampă cu trepte, situată în axul fațadei. De o parte și de cealaltă a treptelor, taluzul este îmbrăcat în ienupăr. Ecrane simetrice de tuia încadrează zona centrală a fațadei, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 3.** The southeastern elevation of the manor house, which is composed symmetrically and has a portico at the ground floor level, supporting a first floor terrace. The access to the ornamental lawn is ensured through a ramp with steps, placed on the elevation's axis. On both sides of the stairs, the slope is covered in juniper. Symmetrical screens of thuja frame the elevation's central area, 2009 © Andreea MILEA

sud-estică a castelului și de-a lungul întregii peluze spre care aceasta se deschide, terenul coboară, mai abrupt în dreptul castelului și mai lin pe măsură ce se îndepărtează de acesta.

Amenajările de acces (foto 1). Drumul de acces la castel se prezintă sub forma unei alei rectilinii, pornind din drumul principal al satului și încheindu-se în dreptul laturii nord-estice a castelului. Astfel, clădirea castelului formează, aparent, capătul de perspectivă al direcției de acces. Totuși, în ciuda acestei dispunerii, percepția reală de-a lungul traseului este mult mai variată, iar castelul nu este vizibil de la bun început, fapt datorat pe de o parte lungimii aleii de acces, iar pe de altă parte secvențelor cu caracter diferit care se regăsesc de-a lungul său. Astfel, pornind din drumul principal al satului și traversând poarta străjuită de lei, parcurgem: prima secvență, cu aliniament de plop pe ambele laturi ale drumului; a doua secvență deschizându-se pe ambele laturi spre peluze plantate răsfirat cu arbori; un mic pod traversând un curs de apă, urmat de curtea premergătoare castelului. Fațada nord-estică a clădirii castelului acomodează o intrare de serviciu la demisol, din dreptul căreia se ramifică trei direcții principale de parcurs. Două dintre acestea se îndreaptă spre zona nord-vestică a sitului, atât către o clădire anexă de dimensiuni relativ mari (posibil foste grajduri), cât și spre latura nord-vestică a castelului (dispunând de o terasă și permițând, de asemenea, accesul în clădire); totodată, de aici pornesc principalele trasee de plimbare prin parc. Cea de-a treia direcție se îndreaptă spre zona sud-estică a sitului, către latura sud-estică a castelului, care acomodează intrarea principală în clădire, și din dreptul căreia pornesc, de asemenea, alei prin parc.

Imagini de epocă (foto 4, 16) evocă prezența, la începutul secolului al XX-lea, a unui corp de clădire elaborat lucrat, dezvoltat doar pe parter, în imediata apropiere a fațadei nord-estice a clădirii castelului și a curții premergătoare ei; acest corp de clădire, dispărut în prezent, se poate să fi îndeplinit la acea vreme rolul de casă de oaspeți.

■ **Foto 5.** Strat circular, cu arbuști geometrizați, în dreptul fațadei nord-vestice a castelului. Pe această latură, accesul în clădire se face prin intermediul unei terase cu trepte, parapete și vase ornamentale din piatră, 2009 © Andreea MILEA
■ **Photo 5.** Circular bed with geometrical shrubs, next to the north-western elevation of the manor house. On this side, the building can be accessed through a terrace with steps, parapets and ornamental stone vases, 2009 © Andreea MILEA

Castelul și relația lui cu amenajările exterioare

■ Clădirea castelului se dezvoltă pe demisol, parter și un etaj, având un plan relativ dreptunghiular, cu un corp central mai proeminent (atât în înălțime, cât și prin rezalitele inegale pe care le creează pe cele două fațade lungi ale castelului)²⁴.

Fațada nord-estică (foto 2), prima vizibilă din direcția de acces înspre castel, prezintă la nivelul parterului o terasă îngustă și desfășurată pe aproape întreaga lățime a fațadei, susținută de corpul avansat – în această zonă – al demisolului.

Fațada principală, sud-estică (foto 3), simetrică față de un ax, care ordonează și amenajarea exterioară în imediata vecinătate a acestei laturi a castelului, dispune de două terase: prima terasă la nivelul parterului, străjuită de coloane care susțin cea de-a doua terasă – descoperită – la nivelul etajului. Cele două terase oferă puncte de perspectivă privilegiate asupra amenajărilor parcului și umbră – în cazul celei de la parter – pe timpul zilelor călduroase de vară.

Imagini de epocă de la începutul secolului al XX-lea (foto 4) evocă dispunerea de vase ornamentale (aparent din piatră) pentru flori pe soclurile parapetelor terasei superioare²⁵; aceste vase nu se regăsesc în prezent în dotarea castelului.

Fațada nord-vestică (foto 5), simetrică și ea, dispune de asemenea de o terasă la nivelul parterului, înălțată de la teren și accesibilă printr-o rampă de trepte dispusă în axul de simetrie. Parapetele scării sunt marcate prin socluri atât la întâlnirea cu terenul, cât și la racordarea cu parapetele terasei: cele de pe terasă servesc drept suporturi pentru vase ornamentale cu flori (capetele terasei sunt punctate, de asemenea, de astfel de socluri

²⁴ Neregularitatea planului se datorează probabil configurației conacului preexistent, inclus în alcătuirea actualei clădiri a castelului.

²⁵ Aceste vase erau probabil amovibile, permițând adăpostirea plantelor ornamentale pe timp de iarnă.

■ **Foto 4.** Fațada sud-estică a castelului, la începutul secolului al XX-lea © fototeca Muzeului Național Secuiesc, NEG_50_37, fotograf neidentificat
■ **Photo 4.** The southeastern elevation of the manor house at the beginning of the 20th century © photo archives of Székely National Museum, NEG_50_37, unidentified photographer

■ **Foto 6.** Terasa fațadei nord-vestice a castelului, la începutul secolului al XX-lea © fototeca Muzeului Național Secuiesc, NEG_16_1, fotograf neidentificat
■ **Photo 6.** The terrace of the manor house's north-western elevation at the beginning of the 20th century © photo archives of Székely National Museum, NEG_50_37, unidentified photographer

of an elaborate one-storey building in the near vicinity of the manor house's northeastern elevation and of the courtyard that precedes it; this building, which has disappeared, may have had, at that time, the role of guesthouse.

The manor house and its relationships with the exterior landscape design elements

■ The manor house has a semi-basement, ground floor and first floor, a relatively rectangular layout, with a more prominent central wing (both in height and through the unequal projection it creates on the two long elevations of the manor house)²⁷.

The northeastern elevation (Photo 2), the first one visible from the direction of access to the manor house, has at ground floor level a narrow terrace, which unfolds on almost the

²⁷ The layout's irregularity is probably caused by the configuration of the pre-existing mansion, which was included in the current building.

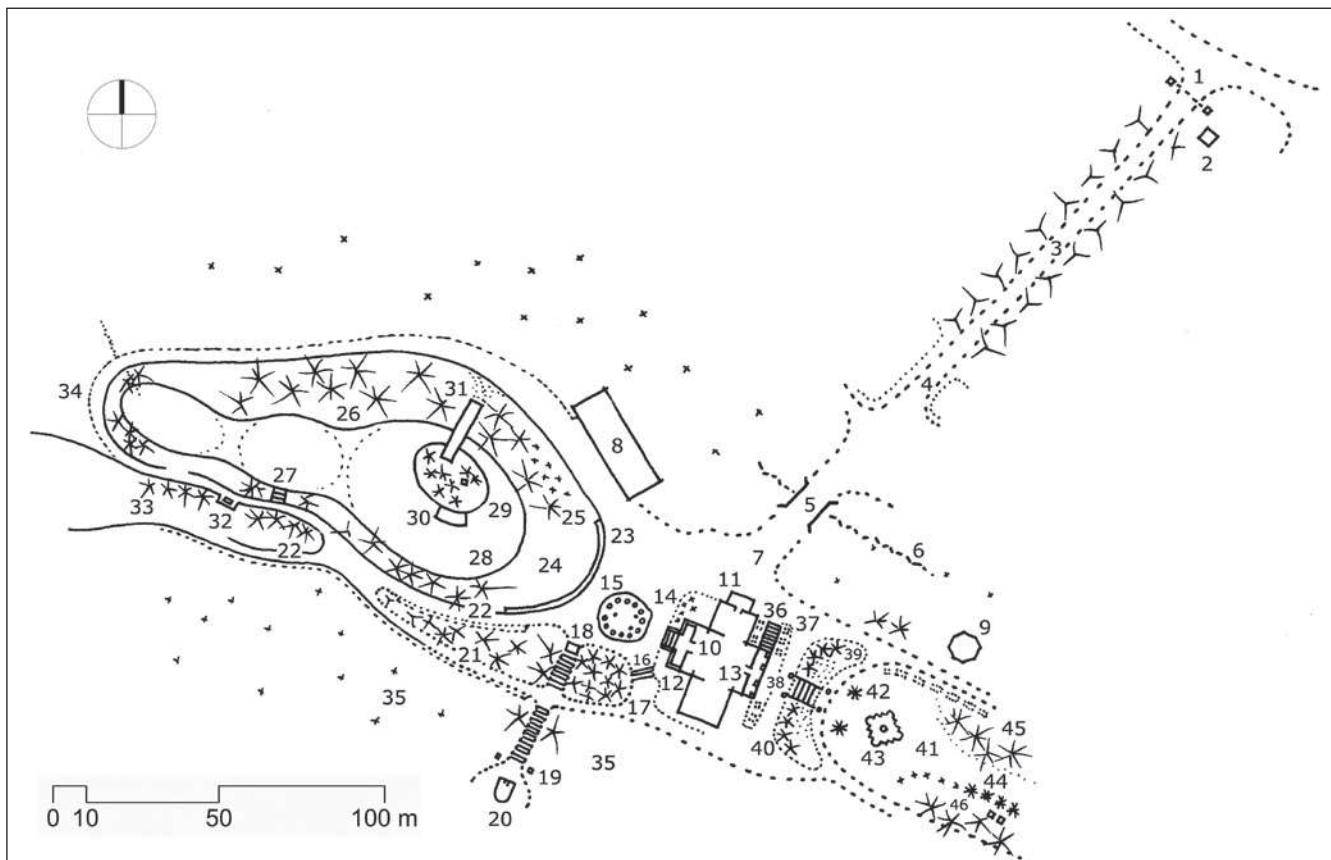

Fig. 2. Plan de situație: 1 – poartă de acces în incintă, 2 – casă de poartă, 3 – alee de acces cu aliniamente de plopi pe ambele laturi, 4 – alee mărginită de gard viu, 5 – pod, 6 – curs de apă, 7 – curte de acces, 8 – anexe, 9 – pavilion, 10 – castel, 11 – corp avansat cu acces la demisol, susținând o terasă la nivelul parterului înălțat, 12 – terasă la nivelul parterului, accesibilă prin trepte, cu parapete și vase ornamentale din piatră; de aici, perspectiva se deschide către lac, 13 – terasă străjuită de coloane la nivelul parterului și terasă descoperită la nivelul etajului, 14 – grup de molizi, 15 – mică grădină ornamentală sub forma unui strat circular cu arbuști geometrizați, 16 – trepte, 17 – foioase și grupuri de tuia, 18 – alee cu trepte de piatră urcând versantul spre capelă, cu arbori dispuși simetric de o parte și de cealaltă a aleii, accentuând ritmul treptelor, 19 – socluri de piatră, 20 – capela, 21 – alee din pământ, 22 – alee din pietriș și pământ bătut, cu zid de sprijin din piatră spre versant, 23 – ghizd de piatră, 24 – țărmul lacului, 25 – aliniament de molizi, 26 – vegetație răsfirată, 27 – trepte de piatră conducând la apă, 28 – lac, 29 – insulă cu loc de odihnă, 30 – debarcader din lemn, 31 – pod de lemn, 32 – zid de sprijin din piatră cu retrageri sub formă de alveole în care sunt dispuse bănci, 33 – aliniament din vegetație înaltă, 34 – la întoarcerea traseului, perspectivă dirijată, prin intermediul maselor laterale de vegetație, de-a lungul lacului, spre castelul și zona ornamentală oglindite în apă, 35 – platou înălțat (sculptură monumentală, alee din pietriș, livadă), 36 – trepte spre accesul în castel, 37 – gard viu ornamental geometrizat, 38 – trepte de acces la peluză, cu vase ornamentale la colțuri, atât în partea superioară, cât și în partea inferioară, 39 – taluz imbrăcat în ienupăr, amenajat simetric de o parte și de cealaltă a axului castelului, 40 – ecrane în aliniament de tuia, dispuse simetric de-o parte și de cealaltă a axului castelului, 41 – peluză, 42 – puieți de tuia, la marginea peluzei, dispuși simetric față de ax, 43 – bazin ornamental din piatră, 44 – culoar de perspectivă de-a lungul axului de compoziție (perspectivă închisă la capăt printr-un ecran transversal de conifere), 45 – masă de conifere înalte delimitând culoarul de perspectivă, 46 – tuia în aliniament, înalte la capăt, puieți spre castel (limita viitoarei mase de vegetație înaltă delimitând culoarul de perspectivă – simetric față de cea păstrată pe partea opusă); în interiorul arealului delimitat de tuia se află dispuneri de gard viu geometrizat (posibilă încercare de configurare a unui boschet) (reconstituirea autoarei, scala grafică reprezentată este estimativă) © Andreea MILEA

Figure 2. Site plan: 1 – Access gate, 2 – Gatehouse, 3 – Access alley with poplar alignments on both sides, 4 – Hedge-lined alley, 5 – Bridge, 6 – Watercourse, 7 – Access courtyard, 8 – Outbuildings, 9 – Pavilion, 10 – Manor House, 11 – Advanced wing with half-basement access, supporting a terrace at the raised ground floor level, 12 – Ground floor terrace, accessible by steps, with parapets and ornamental stone vases; from here, the view opens towards the lake, 13 – Ground floor terrace bordered by columns and open first floor terrace, 14 – Group of spruce trees, 15 – Small ornamental garden as a circular bed of topiary shrubs, 16 – Stairs, 17 – Deciduous trees and groups of tuja, 18 – Alley with stone steps, climbing the slope to the chapel, bordered by symmetrically placed trees, highlighting the steps' rhythm, 19 – Stone pedestals, 20 – The chapel, 21 – Earth alley, 22 – Walkways of gravel and battered earth, with a stone support wall towards the slope, 23 – Stone casin, 24 – Lake shore, 25 – Spruce alignment, 26 – Dispersed vegetation, 27 – Stone steps leading to the water, 28 – Lake, 29 – Island with a resting place, 30 – Timber wharf, 31 – Timber bridge, 32 – Stone support wall with semicircular recesses for benches, 33 – Tall vegetation alignment, 34 – At the turning of the route, the view is directed along the lake through the lateral vegetation, towards the manor house and the ornamental area, mirrored in the water, 35 – Raised plateau (monumental sculpture, gravel alleys, orchard), 36 – Steps towards the castle access, 37 – Ornamental hedge, geometrically trimmed, 38 – Stairs of access to the lawn, with ornamental vases in the corners, both at the upper and lower sides, 39 – Juniper-covered slope, symmetrical on both sides of the castle axis, 40 – Screens of tuja alignments, placed symmetrically on both sides of the castle axis, 41 – Lawn, 42 – Tuja saplings at the edges of the lawn, placed symmetrically from the axis, 43 – Stone ornamental basin, 44 – The perspective along the composition axis (perspective closed at one end by a transversal coniferous tree screen), 45 – Group of tall coniferous trees lining the perspective, 46 – Tuja alignment, taller at the end, saplings near the castle (the limit of the future tall vegetation mass that delineates the perspective – symmetrical with the one preserved at the opposing end); inside the area delimited by tuja, there are geometrically trimmed hedges (possibly an attempt to set up a topiary) (author's reconstruction, the represented graphic scale is an estimated one) © Andreea MILEA

entire width of the elevation, sustained by the advanced half-basement – in this area.

The main, southeastern elevation (Photo 3), symmetrical to an axis that also orders the landscape design in the near vicinity of this side of the manor house, has two terraces: the first at ground floor level, lined by columns, which support the second terrace – uncovered – at the first floor. The two terraces offer privi-

cu vase ornamentale), iar cele de pe teren servesc drept suporturi pentru felinare. Această terasă este orientată spre lacul din apropiere.

Imagini de epocă de la începutul secolului al XX-lea (foto 6, 16) evocă o alcătuire similară a acestei fațade. Imaginea de vară (foto 6) arată, în locul vaselor ornamentale de piatră de pe socluri, existente în prezent, patru vase ornamentale aparent metalice ca recipiente pentru același număr de exemplare de agave. Imaginea de iarnă (foto 16) arată terasa lipsită de aceste vase ornamentale, fapt care sugerează amovibilitatea lor, permițând adăpostirea plantelor ornamentale în timpul anotimpului rece. Deși feli-

narele par să se fi păstrat, vasele ornamentale metalice ale terasei nord-vestice nu se regăsesc în prezent în dotarea castelului.

Fațada sud-vestică, orientată spre versantul împădurit, nu prezintă elemente deosebite de relaționare cu amenajările exterioare.

Amenajarea exterioară

■ Amenajarea parcului de factură clasicistă a avut loc în mai multe etape. Majoritatea construcțiilor mici – caracteristice amenajărilor peisagere – au fost distruse și „le cunoaștem numai din unele inventare ale ansamblului”²⁶. Piesa centrală a parcului, marele lac de formă organică, apare încă în primele inventare de la începutul anilor 1820²⁷. Tot atunci au fost ridicate casa pustnicului și un foisor²⁸. Extinderea și transformarea parcului au avut loc între anii 1847-1857, când au fost construite și „grota, casa Schweizer, turnul pentru delectare și sera”²⁹. Amplificarea parcului a continuat în anii 1860³⁰. În 1871 sunt menționate în plus: terenul pentru popice, ghețăria, grajdul animalelor sălbatice³¹. Pe la 1890 au fost plantate diverse specii rare de arbori³². Astfel, rezervația dendrologică a fost creată prin „plantarea printre pâlcurile de pădure de brad, plop și stejar a unor specii de arbori și arbuști aduse din Austria și din stațiunea balneoclimaterică Tușnad. Majoritatea arborilor care populează parcul depășesc vârsta de 100 de ani”, valoarea parcului provenind atât din compunerea armonioasă a diverselor elemente, cât și din raritatea speciilor³³.

În amenajarea parcului putem distinge cinci zone (fig. 2), distincte ca aspect, dar legate în mod firesc una de cealaltă³⁴: peluza amplă desfășurată la sud-est de castel, mica grădină ornamentală din dreptul fațadei nord-vestice a castelului, lacul cu țărnișele sale, versantul sud-vestic și platoul înălțat de teren la care acesta ajunge.

Peluza amplă desfășurată la sud-est de castel (foto 7) este ordonată de axul de simetrie al volumului construit. Pornind din dreptul castelului, se desfășoară: un gard viu ornamental la marginea terasei; un taluz îmbrăcat în ienupăr, aliniat cu două ecrane de tuia care încadrează corpul central al castelului și traversat în ax de o rampă cu trepte care coboară în partea inferioară a peluzei (atât în partea superioară, cât și în partea inferioară, colțurile rampei cu trepte sunt marcate cu vase ornamentale sau cu socluri pentru susținerea unor astfel de vase); pe peluza inferioară, baza treptelor este marcată simetric prin exemplare de tuia; în continuare, în ax, regăsim un bazin ornamental din piatră, după care două mase de conifere dispuse simetric creează un culoar dirijând perspectiva către un ecran transversal, alcătuit, de asemenea, din conifere.

Imagini de epocă de la începutul secolului al XX-lea (foto 4) evocă o situație oarecum diferită. Taluzul care coboară de la platforma castelului înspre peluză este lipsit atât de îmbrăcămintea sa din ienupăr, cât și de ecranele de tuia care încadrează în prezent corpul central al castelului; momentul plantării acestor exemplare este, pentru moment, necunoscut. Totodată, imaginile de epocă sugerează prezența, în mijlocul bazinului din piatră, a unei fântâni arteziene, dispărută în prezent și înlocuită re-

■ **Foto 7.** Bazin ornamental din piatră, dispus în axul fațadei sud-estice a castelului, la baza treptelor ce coboară pe peluza ornamentală. De aici se deschide un culoar de perspectivă de-a lungul axului, mărginit pe ambele părți de mase de conifere plantate regulat (cel din dreapta replantat). Perspectiva este închisă de un aliniament transversal de conifere, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 7.** Ornamental stone basin, placed on the axis of the manor house's south-eastern elevation, at the base of the stairs descending to the ornamental lawn. From here, a perspective opens along the axis, bordered on both sides by coniferous trees, regularly planted (the one on the right is replanted). The perspective is closed by a transversal coniferous tree alignment, 2009 © Andreea MILEA

leged points of view to the landscape of the park and shadow – in the case of the ground floor one – during the hot summer days.

Period images from the beginning of the 20th century (Photo 4) evoke the placement of ornamental vases (apparently made from stone) on the pedestals of the upper terrace parapets²⁸; these vases are currently not found in the inventory of the manor house.

The northwestern elevation (Photo 5), also symmetrical, has in its turn a ground floor terrace, raised from the terrain level and accessible through a flight of stairs placed in the symmetry axis. The stair's parapets are marked by pedestals both at the meeting with the ground and at the connection with the terrace's parapets: those on the terrace serve as supports for ornamental vases (the ends of the terrace are also highlighted by such pedestals with ornamental vases), and those on the ground serve as supports for lampposts. This terrace is oriented towards the nearby lake.

Period images from the beginning of the 20th century (Photos 6 and 16) evoke a similar composition of this elevation. The summer image (Photo 6) shows, instead of the ornamental stone vases on the pedestals, four apparently metallic ornamental vases as receptacle for the same number of agave. The

²⁸ These vases were probably removable, allowing the sheltering of the ornamental plants during winter.

²⁶ BORDÁS, Beáta, „Castelul Szentkereszty din Arcuș (jud. Covasna)”, referinte. transindex.ro, accesat ultima dată în martie 2011, la URL: <http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=348>.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *** „Istoric”, www.ccarcus.ro, accesat ultima dată în februarie 2010, la URL: <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

³⁴ Amenajările descrise în continuare au fost observate în august 2009.

winter image (Photo 16) shows the terrace without these ornamental vases, which suggests their removability, allowing the housing of ornamental plants during the cold season. Although the lamps seem to have been preserved, the metallic ornamental vases of the northwestern terrace are not found at present in the inventory of the manor house.

The southwestern elevation, oriented towards the afforested slope, does not have particular elements that establish a relationship with the landscape design elements.

The landscape design

■ The classicist landscape design was implemented in several stages. Most of the small buildings – characteristic to landscaped layouts – have been destroyed and “we only know them from some inventories of the ensemble”²⁹. The park’s main piece, the great lake with an organic shape, appears in the first inventories at the beginning of the 1820s³⁰. The hermit’s hut and a pavilion were also built at that time³¹. The extension and transformation of the park took place between 1847 and 1857, when the “grotto, the Schweizer House, the entertainment tower and the greenhouse” were built³². The extension of the park continued in the 1860s³³. In 1871 are mentioned: the skittle field, the ice house, the wildlife stables³⁴. Around 1890, various rare species of trees were planted³⁵. Thus, the arboretum was created by “planting among the patches of fir, poplar and oak forest of species of trees and shrubs brought from Austria and from the Tuşnad spa resort. Most of the trees that populate the park are over 100 years old”, the value of the park coming both from the harmonious composition of various elements and from the rarity of its species³⁶.

Within the park’s layout we can observe five areas (Figure 2), distinct in terms of aspect, but connected to each other in a natural way:³⁷ the large lawn southeast of the manor house, the small ornamental garden next to the manor house’s northwestern elevation, the lake with its shores, the southwestern slope and the raised plateau which it reaches.

The large lawn on the southeast side of the manor house (Photo 7) is ordered by the symmetry axis of the built volume. Starting from the manor house, we have: an ornamental hedge at the edge of the terrace; an embankment covered in juniper, aligned with two thuja screens which frame the main wing of the manor house, and crossed at the axis by a ramp with steps that descends to the lower area of the lawn (both at the upper

■ **Foto 8.** Strat circular, cu arbuști geometrizați, în dreptul fațadei nord-vestice a castelului. În planul îndepărtat se desfășoară lacul, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 8.** Circular bed with geometrically trimmed shrubs, next to the north-western elevation of the manor house, with the lake in the background, 2009 © Andreea MILEA

■ **Foto 9.** Lacul văzut de pe țărmul sudic. În planul central se observă insula cu debarcader. Țărmul lacului este populat cu vegetație înaltă răsfirată, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 9.** The lake seen from the southern shore. In the central plane, the island with a wharf can be observed. The lake’s shore is populated with sparse tall vegetation, 2009 © Andreea MILEA

cent cu un dispozitiv modern. De asemenea, în aceste imagini, peluza are un caracter mult mai deschis, iar masele de conifere a căror prezență definește acum locul par să lipsească. Se observă în schimb o alee arcuită simetric față de axul compozițional, inexistentă în prezent, și totodată un teren de sport. Peluza era decorată pe atunci cu straturi circulare de flori, al căror caracter era, probabil, sezonier.

Mica grădină ornamentală din dreptul fațadei nord-vestice a castelului (foto 8) se prezintă sub forma unui strat aproximativ circular, înierbat, a cărui margine este punctată uniform de arbuști decorativi de formă sferică. Centrul acestui strat este marcat printr-un vas ornamental cu flori.

Imagini de epocă de la începutul secolului al XX-lea (foto 6) în care este surprins un colț al acestei mici grădini par să sugereze o dispunere oarecum asemănătoare, dar mai rafinat controlată. Stratul circular apare mărginit de o bordură de plante mici ornamentale, iar în locul actualilor arbuști, se observă dispuneri caracteristice de *parterre* ornamental.

Lacul, de formă organică (foto 9), are lățimea cea mai mare înspre castel, îngustându-se la capătul opus. O insulă este amenajată în mijlocul

29 Beáta BORDÁS, “Castelul Szentkereszty din Arcuș (jud. Covasna).” Accessed March 2010, <http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=348> [free translation].

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*.

36 *** “Istoric”, Accessed February 2013. <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric> [free translation].

37 The elements described have been observed in August 2009.

■ **Foto 10.** Aleea de țarm a lacului, cu zid de sprijin din piatră spre versant și retrageri alveolare pentru bănci, 2009 © Andreea MILEA
 ■ **Photo 10.** The lake's shore walkway, with a stone support wall towards the slope and semicircular recesses for benches, 2009 © Andreea MILEA

■ **Foto 11.** Alee de pământ bătut, cu borduri, trepte și zid de sprijin din piatră, străbătând versantul împădurit, 2009 © Andreea MILEA
 ■ **Photo 11.** Battered earth alley, with borders, stairs and a support stone wall, crossing the afforested slope, 2009 © Andreea MILEA

zonei mai ample a lacului, accesibilă fiind de pe țărmul nordic printr-un pod de lemn. Dimensiunea lacului permite plimbări cu barca, motiv pentru care insula este prevăzută cu un mic debarcader. În jurul lacului este amenajată o alee, cu locuri de ședere dispuse în alveole ale zidului care susține versantul sud-vestic (foto 10). Țărmurile care coboară de la alee până la suprafața apei sunt populate răsfirat cu diverse specii de arbori și arbuști, iar pe țărmul nordic regăsim, de asemenea, obiecte sculpturale.

Imagini de epocă de la începutul secolului al XX-lea (foto 16) evocă o situație asemănătoare, exceptând desimea vegetației înalte, mult mai tânără pe atunci.

Versantul sud-vestic, împădurit, este străbătut de alee diagonale (foto 11), din pietriș și pământ bătut, amenajate cu zid de sprijin din piatră spre versant. Din dreptul micii grădini ornamentale deja amintite, o alee cu trepte urcă abrupt versantul înspre capelă (foto 12). Treptele sunt întrerupte printr-un palier intermediar, la intersecția aleei cu o potecă de

and at the lower side, the ramp's corners are highlighted with ornamental vases or pedestals for the support of such vases); on the lower lawn, the stairs' base is symmetrically highlighted by thuja specimens; further on the axis we find an ornamental stone basin, after which two symmetrically placed coniferous areas create a corridor that guides the perspective towards a transversal screen, also composed of coniferous trees.

Period images from the beginning of the 20th century (Photo 4) evoke a somewhat different situation. The embankment descending from the manor house's platform to the lawn lacks both its juniper coverage and the thuja screens that frame at present the main manor house wing; the moment when these specimens were planted is, for the moment, unknown. Moreover, the period images suggest the presence of a fountain in the centre of the stone basin, currently missing and recently replaced with a modern device. In addition, in these images, the lawn is more open and the groups of coniferous tree whose presence now define the place seem to be missing. We can notice, however, an alley, symmetrically curved in relation with the axis, currently missing, and a sports field. The lawn was decorated at the time with round flowerbeds probably with a seasonal nature.

The small ornamental garden next to the northwestern elevation of the manor house (Photo 8) has the shape of an approximately circular bed, with grass, with edges uniformly highlighted by spherical ornamental shrubs. The centre of this bed is marked with an ornamental flower vase.

Period images from the beginning of the 20th century (Photo 6), in which a small corner of this garden is captured, seem to sug-

■ **Foto 12.** Alee cu trepte din piatră, urcând versantul spre capelă. De o parte și de cealaltă a aleei sunt dispuși simetric arbori, accentuând ritmul treptelor. În capătul de perspectivă ascendent al aleei, se află fațada cu intrarea în capelă, 2009 © Andreea MILEA

■ **Photo 12.** Alley with stone steps, climbing the slope towards the chapel. On both sides of the alley, trees are symmetrically placed, highlighting the steps' rhythm. The elevation with the entrance to the chapel forms the alley's upper perspective end, 2009 © Andreea MILEA

■ **Foto 13.** *Sculpturi monumentale pe platoul înălțat, printre pomii fructiferi, 2009*
© Andreea MILEA

■ **Photo 13.** *Monumental sculptures on the raised plateau, among the fruit trees, 2009* © Andreea MILEA

■ **Foto 14.** *Sculptură monumentală pe platoul înălțat, 2009* © Andreea MILEA

■ **Photo 14.** *Monumental sculpture on the raised plateau, 2009* © Andreea MILEA

gest a somewhat similar, but more controlled layout. The circular bed appeared bordered by small ornamental plants, and instead of the shrubs, characteristic layouts of decorative *parterres* can be observed.

The lake, with an organic shape (Photo 9), has the greatest width towards the manor house, narrowing at the opposed end. There is an island in the middle of the lake's larger area, accessible from the northern shore through a wooden bridge. The lake's dimension allows for boat rides, reason for which the island has a small wharf. Around the lake, there is an alley, with benches placed in semicircular recesses of the wall that supports the southwestern slope (Photo 10). The shores that descend from the alley to the water are planted sparsely with different species of trees and shrubs, and on the northern shore, we also find sculptures.

Period images from the beginning of the 20th century (Photo 16) present a similar situation, except the density of the tall vegetation, younger in those days.

The southwestern slope, afforested, is crossed by diagonal alleys (Photo 11) of gravel and battered earth, with a stone support wall towards the slope. From the above-mentioned small ornamental garden, an alley with steps climbs abruptly the slope to the chapel (Photo 12). The stairs are interrupted by an intermediate landing, at the alley's intersection with an earth path. Trees placed symmetrically on both sides of the alley highlight the stair's rhythm. The upper end of the stairs is marked with two stone pedestals.

The raised plateau, to which the southwestern slope leads (Photo 13), is occupied by an orchard and serves also as support for a "true exhibition complex for monumental art", composed of sculptures made of "wood, stone and metal (Photo 14), created during the seven editions of the National Fine Arts Symposium, organised here between 1974 and 1980 by the Romanian Fine Arts Union³⁸, in

pământ. Arbori dispuși simetric de o parte și de cealaltă a aleii accentuează ritmul treptelor. Capătul superior al treptelor este marcat prin două socluri de piatră.

Platoul înălțat de teren, la care versantul sud-vestic conduce (foto 13), este ocupat de o livadă și servește totodată drept suport al unui „adevărat complex expozițional de artă monumentală”, alcătuit din sculpturi „în lemn, piatră și metal (foto 14), realizate în cele șapte ediții ale Simpoziunului Național de Artă Plastică, organizate aici între anii 1974-1980 de Uniunea Artiștilor Plastici din România, în colaborare cu organele culturale locale”³⁵. „Se regăsesc lucrări de tinerețe ale unor importanți artiști plastici contemporani ca: Napoleon TIRON, Nicolae ȘAPTEFRĂȚI, József KOPPONDY, Leonard RĂCHITĂ, Bata MARIANOV, Doru COVRIG, Mihai BORODI, Ingo GLAS, Liviu RUSSU, Dan COVĂȚARU, Péter JECZA, Mihai ISTUDOR, István PETROVITS, Rodica STANCA PAMFIL, Gheorghe ZĂRNESCU, Nicolae FLEISSING, Attila DÉNES, Grigore PATRICHI, Ion DEAC-BISTRIȚA, Neculai BĂNDĂRĂU, Alexandru ARGHIRA CĂLINESCU, Silviu Aurel CUCU, Anton EBERWEIN, Ionel CINGHITA ș.a., mulți dintre aceștia devenind între timp nume cunoscute în mișcarea artistică europeană”³⁶. Începând cu anul 1997, Centrul de Cultură Arcuș a inițiat un program complex de salvare a acestor lucrări de sculptură monumentală (prin intervenții de conservare, restaurare și, de la caz la caz, reamplasare) și de „reconsiderare a manifestărilor artistice cu prilejul cărora au fost create”³⁷.

Parcul castelului Szentkereszthy din Arcuș se numără printre foarte puținele parcuri istorice rezidențiale transilvănene în alcătuirea cărora se regăsesc toate cele trei criterii valorice de apreciere a amenajărilor peisagere: „existența calităților compoziționale ale amenajării”; existența speciilor vegetale valoroase; respectiv, „relația particulară cu peisajul sau terenul, relație ce conferă la rândul său un caracter particular amenajării”³⁸.

35 *** „Istoric”, [www.ccarcus.ro](http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric), accesat ultima dată în februarie 2010, la URL: <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

36 Pentru mai multe informații despre participanți și contributori cu lucrări de artă monumentală în cadrul simpoziunilor din anii 1974-1980, a se vedea STRĂCHINARU, Petre, *Lucrări de artă monumentală contemporană din județul Covasna: realizate în edițiile 1974-1997 ale Simpoziunului Național de Sculptură*, Arcuș, Centrul de Cultură Arcuș, 1998, p. 8-9.

37 *** „Istoric”, [www.ccarcus.ro](http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric), accesat ultima dată în februarie 2010, la URL: <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.

38 MILEA, Andreea, *Grădini istorice din Transilvania: primi pași pentru o cercetare sistematică*, în „Transsylvania Nostra” nr. 4 /2012, p. 50.

38 Uniunea Artiștilor Plastici din România (UAP) meaning Romanian Fine Arts Union [ed. note].

■ **Foto 15.** De pe țărmul nordic al lacului, perspectiva este dirijată prin intermediul maselor laterale de vegetație, de-a lungul lacului, spre castelul și zona ornamentală oglindite în apă, 2009 © Andreea MILEA
■ **Photo 15.** From the lake's northern shore, the perspective is guided through the lateral vegetation masses, along the lake, to the manor house and the ornamental area, mirrored in the water, 2009 © Andreea MILEA

Deși trecut printr-o serie de transformări de-a lungul timpului, datorate schimbării proprietarilor și a modului în care a fost folosit, parcul castelului Szentkereszthy din Arcuș își păstrează structura caracteristică și elementele definitorii de amenajare ale stilului mixt, îmbinând dispuneri geometrice și peisagere.

Organizarea amenajării de-a lungul unui ax, pe care se regăsesc principalele elemente de interes (lacul, castelul, peluza ornamentală) este primul și, putem spune, cel mai valoros gest compozițional. Importanța acestui ax este sporită de prezența versantului sud-vestic, desfășurat în paralel cu axul și care putem presupune că a determinat direcția acestui ax. Totodată, axul este valorificat prin crearea de perspective de-a lungul său, atât înspre principalele fațade ale castelului (organizate simetric față de ax), cât și dinspre castel înspre lac și, respectiv, înspre peluza ornamentală. În apropierea castelului, axul este mai mult accentuat prin geometrizarea amenajărilor, dispuse simetric față de el.

Ierarhizarea amenajărilor parcului este, de asemenea, valoroasă. Astfel, parcul este compus din cinci zone ample cu caracter diferit (peluza ornamentală, mica grădină ornamentală, lacul cu țărmurile sale, versantul împădurit și platoul înălțat), în interiorul cărora se regăsesc amenajări punctuale (bazinul peluzei ornamentale, rămășițele grottei, insula de pe lac, capela

collaboration with the local authorities”³⁹. “Here are found youth works belonging to important contemporary artists, such as: Napoleon TIRON, Nicolae ȘAPTEFRĂȚI, József KOPPOND, Leonard RĂCHITĂ, Bata MARIANOV, Doru COVRIG, Mihai BORODI, Ingo GLAS, Liviu RUSSU, Dan COVĂTARU, Péter JECZA, Mihai ISTUDOR, István PETROVITS, Rodica STANCA PAMFIL, Gheorghe ZĂRNESCU, Nicolae FLEISSING, Attila DÉNES, Grigore PATRICHI, Ion DEAC-BISTRIȚA, Neculai BĂNDĂRĂU, Alexandru ARGHIRA CĂLINESCU, Silviu AUREL CUCU, Anton EBERWEIN, Ionel CINGHITA etc., many of who have become important names in the European artistic movement”⁴⁰. Starting from 1997, the Arcuș Culture Centre has initiated a complex programme for the rescue of these monumental sculptures (through interventions of preservation, conservation and replacement as appropriate) and for the “reconsideration of the artistic manifestations where they were created”⁴¹.

The park of the Szentkereszthy Manor House in Arcuș is numbered among the very few residential historical parks in Transylvania in the composition of which all three value criteria for the appreciation of landscape designs are found: “the existence of compositional qualities of the layout”; the existence of valuable vegetal species; respectively, “the particular relationship with the landscape or terrain, which confers in its turn a particular character to the design”⁴².

Although it went through a series of transformations over time, caused by the change of owners and the way it was used, the park of the Szentkereszthy Manor House in Arcuș has preserved its characteristic structure and the defining elements of the mixed style, combining geometrical and landscaped layouts.

The organisation of the design along an axis, on which the main interest elements are found (the lake, the manor house and the lawn) is the first and, we may say, the most valuable compositional gesture. The importance of this axis is heightened by the presence of the southwestern slope, parallel with the axis and which we may suppose has determined its direction. Moreover, the axis is highlighted by the creation of perspectives along it, both towards the main elevations of the manor house (symmetrical to the axis) and from the manor house towards the lake and the ornamental lawn. Near the manor house, the axis is strongly highlighted through the geometric layout of the landscape design elements, placed symmetrically to it.

39 *** “Istoric”, Accessed February 2013. <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric> [free translation].

40 For further information about the participants and contributors with monumental artworks within the 1974-1980 symposiums, see: STRĂCHINARU, Petre, *Contemporary monumental works in Covasna country: realized between 1974-1997 in the course of the National Symposiums for Sculpture* (Arcuș: Centrul de Cultură Arcuș, 1998), 8-9.

41 *** “Istoric”, Accessed February 2013. <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric> [free translation].

42 MILEA, Andreea, “Historical Gardens in Transylvania. First Steps towards a Systematic research,” in *Transsylvania Nostra* 4 (2012), p. 50.

■ **Foto 16.** Fațada nord-estică a castelului, privită de pe lac; începutul secolului al XX-lea © fototeca Muzeului Național Secuiesc, NEG_50_37, fotograf neidentificat
 ■ **Photo 16.** The north-eastern elevation of the manor house, regarded from the lake; beginning of the 20th century © photo archives of Székely National Museum, NEG_50_37, unidentified photographer

The hierarchy of the design elements is also valuable. Thus, the park is composed of five large areas with different characteristics (the ornamental lawn, the small ornamental garden, the lake with its shores, the afforested slope and the raised plateau), within which punctual design elements are found (the basin of the ornamental lawn, the remains of the grotto, the island on the lake, the chapel with its access route, etc.), creating the premises for a route that is at the same time unitary and diverse, sensitively responding to the particularities of each place.

The preservation of the lake and its specific environment is a valuable exception among many other examples of Transylvanian historical residential parks, where this was not possible, and the lake was drained, leaving only the imprint of its former existence.⁴³

Many trees in the park of the Szentkereszthy Manor House in Arcuș are a part of the arboretum initiated at the end of the 20th century. The maturing of the tall vegetation has unavoidably led to the alteration of certain perspectives (to their narrowing, as the perspective along the lake towards the manor house; Photos 1-13, Figures 1-2) and to an apparent agglomeration of the afforested area. These alterations in the park's perception, caused by the maturing of the trees in the arboretum cannot be considered, from our point of view, as alterations of the landscape design's value. On the contrary, we believe that these alterations were previewed as the surfaces seem now better occupied, and the perspectives better controlled.

Moreover, the monumental sculptures placed in the park in the '70s, through the materials used (stone, wood and metal), though their subjects and through both figurative and abstract representations, find their natural place in the park, increasing the attractiveness of the route.

⁴³ If the park of the Mikes Manor House in Zăbala is also numbered among the historical residential parks in Transylvania that have preserved their lakes, other parks, such as those of the Bethlen Manor House in Arcalia (Bistrița Năsăud County), the Bélydy Pál Manor House in Budila (Brașov County), the Csáki Manor House in Almașu (Sălaj County) or the Brukenthal Manor House in Avrig (Sibiu County), have lost theirs.

cu traseul de acces la ea etc.), creând premisele unui parcurs în același timp unitar și divers, răspunzând sensibil particularităților fiecărui loc.

Prezervarea lacului și a ambianței sale specifice este o excepție valoroasă printre numeroasele alte cazuri de parcuri istorice rezidențiale transilvănene în care acest lucru nu a fost posibil, iar lacul a fost asanat sau a secat, lăsând doar amprenta fostei sale existențe.³⁹

Numeroși arbori ai parcului castelului Szentkereszthy din Arcuș fac parte din colecția dendrologică inițiată la sfârșitul secolului al XIX-lea. Maturizarea vegetației înalte a condus inevitabil la modificarea unora dintre perspective (respectiv îngustarea lor, așa cum s-a petrecut cu perspectiva de-a lungul lacului înspre castel; foto 1-13, fig. 1, 2) și la o aparentă aglomerare a suprafeței împădurite. Aceste modificări în percepția parcului, datorate maturizării arborilor colecției dendrologice, nu pot fi considerate totuși, din punctul nostru de vedere, drept alterări ale valorii amenajării. Dimpotrivă, apreciem că aceste modificări au fost prevăzute, întrucât suprafețele par acum mai bine ocupate, iar perspectivele mai bine controlate.

Totodată, obiectele de sculptură monumentală amplasate în parc în anii '70 ai secolului al XX-lea, prin materialele folosite (piatră, lemn, metal), prin temele abordate și prin reprezentările atât figurative cât și abstracte, își găsesc locul firesc în cadrul amenajării, sporind atractivitatea parcursului.

Bibliografie/Bibliography

- *** *Lucrări de artă monumentală contemporană din județul Covasna realizate în edițiile 1974-1997 ale Simpozionului Național de Sculptură*, Centrul de Cultură Arcuș, 1998.
- *** „Istoric”, www.ccarcus.ro, accesat ultima dată în februarie 2010, la URL: <http://www.ccarcus.ro/modules.php?name=Istoric>.
- *** Fototeca. Arhitectură, www.szm.ro, accesat ultima dată în februarie 2013, la URL: <http://www.szm.ro/fototeca.php>.
- BIRÓ, József, *Erdélyi kastélyok*, Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet – Singer és Wolfner – Kiadása, 1944.
- BORDÁS, Beáta, „Castelul Szentkereszty din Arcuș (jud. Covasna)”, referinte.transindex.ro, accesat ultima dată în martie 2011, la URL: <http://enciclopediavirtuala.ro/monument.php?id=348>.
- KOPACZ, Attila, *Artă și timp la Arcuș*, Sfântu Gheorghe, Editura Arcuș, 2006.
- Lista Monumentelor Istorice 2004 (Ministerul Culturii și Cultelor, Institutul Național al Patrimoniului).
- Lista Monumentelor Istorice 2010 (Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, Institutul Național al Patrimoniului).
- MILEA, Andreea, *Grădini istorice din Transilvania: primi pași pentru o cercetare sistematică*, în „Transsylvania Nostra”, nr. 4/2012.
- ORBÁN, Balázs, *A Székelyföld leírása. III*, Budapest, 1869.
- SISA, József, *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*, Budapest, Vince Kiadó, 2007.
- SZABÓ, M. Attila, „Dicționar de localități din Transilvania”, <http://dicționar.referinte.transindex.ro/>, accesat ultima dată în decembrie 2012, la URL: <http://dicționar.referinte.transindex.ro/index.php?kezd=120>.
- VÁLI, Éva, *Árkos üzenete egy világpolgárnak. Beszélgetés gróf Jankovich-Bésán Andrással életútjáról*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2008.

³⁹ Dacă parcul castelului Mikes din Zăbala se numără, de asemenea, printre parcurile rezidențiale istorice transilvănene care și-au păstrat lacurile, alte parcuri precum cele ale castelelor Bethlen din Arcalia (județul Bistrița Năsăud), Bélydy Pál din Budila (județul Brașov), Csáki din Almașu (județul Sălaj), Brukenthal din Avrig (județul Sibiu), le-au pierdut pe ale lor.

■ KISS Lóránd ■ PÁL Péter¹

The Mural Paintings of the Calvinist Church in Mugeni

Picturile murale din Biserica Reformată Mugeni

A bögözi református templom falképei

■ The research and the conservation of the mural paintings in the Calvinist Church in Mugeni were carried out within the framework of the church's comprehensive conservation. The research was completed as part of the church conservation plan in 2010, and the work itself was accomplished in 2012.

¹ Mural painting restorers at the Imago Picta Ltd., Târgu Mureș, Romania

■ Cercetarea și restaurarea picturilor murale din Biserica Reformată Mugeni s-a realizat în cadrul reabilitării integrale a edificiului. Cercetarea picturilor a fost efectuată în 2010 ca parte a proiectului de reabilitare, iar restaurarea a avut loc în 2012.

¹ Restauratori picturi murale la SC Imago Picta SRL, Târgu Mureș, România

■ A bögözi református templom falképeinek kutatása és helyreállítása a teljes felújítás keretében történt. A falképek kutatását a helyreállítási terv részeként 2010-ben végeztük el, a restaurálásra 2012-ben került sor.

¹ Falképrestaurátorok az Imago Picta Kft.-nél, Marosvásárhely, Románia

■ **Photo 1.** The northern wall of the Calvinist Church in Mugeni at the beginning of the conservation works

■ **Foto 1.** Peretele nordic al interiorului Bisericii Reformate din Mugeni, la începerea reabilitării

■ **1. kép:** A bögözi református templom északi fala a konzerválási műveletek kezdetekor

The research of the mural paintings

■ The paintings on the nave's northern wall were discovered in 1865, when a new window, destined to light the pulpit, was opened in the northern wall. The frescoes were uncovered only in 1898 by Adolf CSEHÉLY, a secondary school drawing-teacher. In the same year, József HUSZKA, charged by the National Committee of Historic Buildings² of Hungary, made watercolour copies of the murals. Soon after, in lack of financial resources, the frescoes were whitewashed. In 1938 they became partly visible again; Tibor FARKAS began their conservation in 1944, but the IInd World War's events put an end to his work.

The mural paintings are placed in three horizontal registers. The upper register represents the legend of Saint Ladislaus I, King of Hungary, which is a very frequent topic in the Szekler Land. The leg-

² Műemlékek Országos Bizottsága (MOB), Budapest

Cercetarea picturilor murale

■ Picturile de pe latura nordică au fost descoperite în 1865 cu ocazia tăierii unui gol de fereastră în perețele nordic al navei pentru a lumina amvonul. Investigarea acestora a fost posibilă numai în 1898. Picturile murale decoperțate de profesorul de desen de gimnaziu Adolf CSEHÉLY au fost înregistrate în acuarelă de József HUSZKA, delegat al Comisiei Naționale a Monumentelor (MOB)². La scurt timp însă, din cauza lipsei fondurilor financiare, frescele au fost acoperite cu spoială. În 1938 picturile au redevenit parțial vizibile, restaurarea lor fiind începută în 1944 de Tibor FARKAS, dar lucrările au fost întrerupte de apropierea frontului.

Picturile sunt amplasate pe verticală în trei registre succesive. Registrul superior reprezintă legenda Sfântului Ladislau, foarte răspândită în Secuime. Scenele legendei încep pe perețele vestic al turnului înglobat în corpul bisericii. Pe baza

² Műemlékek Országos Bizottsága (MOB), Budapest

A falképek kutatása

■ Az északi hajófal falképeit 1865-ben fedezték fel, amikor a szószéket megvilágító északi hajóablakot nyitották. Feltárásukra csak 1898-ban kerülhetett sor. A falfestményeket CSEHÉLY Adolf gimnáziumi rajztanár tárta fel, s a Műemlékek Országos Bizottságától (MOB) kiküldött HUSZKA József 1898-ban akvarell-másolatokat készített róluk. Nem sokkal később, anyagi fedezet hiányában, a falképeket visszameszelték. 1938-ban a falképek részben újra láthatóvá váltak, restaurálásukat 1944-ben FARKAS Tibor kezdte el, de a munkálatokat félbeszakították a II. világháború eseményei.

A falképek három egymás alatti regiszterben helyezkednek el. A legfelső regiszter a Székelyföldön oly gyakran előforduló Szent László-legendát ábrázolja. A legendakép a nyugati falon, a nyugati homlokzatra beugró torony felületén kezdődik. A XIV. századra datált falkép alapján a tornyot is az egyik legkorábbi székelyföldi toronyként tartjuk számon. A nyugati hajófal

■ **Photo 2.** The northern wall of the Calvinist Church in Mugeni after preservation, during aesthetic restoration

■ **Foto 2.** Peretele nordic al interiorului Bisericii Reformate din Mugeni după conservare, în timpul restaurării estetice

■ **2. kép:** A böggözi református templom északi fala a konzerválás után, az esztétikai helyreállítás közben

end illustration begins on the western wall, on the surface of the tower protruding from the western elevation. Based on the fresco dated to the 14th century, the tower is also one of the oldest towers in Szekler Land. The frescoes of the western wall were uncovered in 1966 by the local priest, Sándor VETÉSI. He was the one who also moved the wooden gallery that concealed the frescoes from sight from the northern to the southern wall. Important fragments of the Saint Ladislaus I fresco-cycle were lost when the late Gothic vault of the nave was built.

The middle register represents the legend of Saint Margaret of Antioch. These two upper registers are the result of the same work process, and their execution technique and

picturii murale datate în secolul al XIV-lea, turnul poate fi considerat unul dintre primele turnuri de biserică secuiești păstrate. Picturile existente pe peretele vestic al navei au fost descoperite în 1966 de Sándor VETÉSI, preotul reformat al bisericii. Tot el a îndepărtat galeria de lemn de pe peretele nordic, mutând-o pe latura sudică, pentru ca frescele să devină vizibile. Prețioase suprafețe din fresca legendei Sfântului Ladislau au dispărut în timpul construirii bolții gotice târzii.

În registrul median este reprezentată legenda Sfintei Margareta din Antiohia. Ambele registre au fost pictate concomitent, stilul și tehnica acestora diferă însă de picturile murale ale registrului inferior. Picturile realizate în frescă au fost

képeit 1966-ban tárta fel VETÉSI Sándor helybéli lelkész. Ugyanő az északi falon futó fakarzatot átköltöztette a déli falra a festmények láthatóvá tétele érdekében. A Szent László-falképciklus jelentős felületei veszték el a késő gótikus hajóboltozat építésekor.

A középső regiszteren Antiochiai Szent Margit legendája látható. A falfestmények e két regisztere egyazon munkának az eredménye, technikájukban és stílusukban eltérnek az alsó regiszter falképeitől. A freskó technikával készült falfestményeket balról jobbra kezdték megfesteni, először a legfelső, majd a középső regiszter készült el. Sűrűfényben jól kivehetők a napi varratok, melyek az egy nap alatt [giornate – szerk. megj.] felfestett felületeket határolják be.

Az alsó regiszter stilisztikai szempontból különbözik a két felső regisztertől. E jelenetek részletgazdagsága, a színárnyalatok közti finom átmenetek (portrék) sokkal biztosabb, gyakorlottabb kézzől tesznek tanúságot. A falfestménynek bordó előrajza van. A testszín, az arcok zöldfölddel vannak árnyalva (hasonlóképpen az olasz trecento falképeihez). A kékes háttér érzetét egy sötétszürke alapszín felhordásával, és az erre felfestett áttetsző fehérrel érték el. A falkép színei fehér (mész), fekete, sárga földszínek széles skálája, zöldföld. Az alsó regiszter jelentős részét egy nagyszabású *Utolsó ítélet* jelenet foglalja el. A jelenet ikonográfiai felépítése a sepsikilyéni (Kovászna megye) unitárius templom déli hajófalának képeivel mutat hasonlóságot. A feltárás során a diadalív közelében egy csúcsíves szentségtartónak (?) vélt fülke került elő.

A kutatás során egyértelművé vált, hogy a jelenleg látható falképek csak egy részét képezik a hajdani falképegyüttesnek. A korábbi, egyenes záródású szentély régészeti ásatásának leletanyagából előkerültek a korai falképekhez köthető freskótöredékek. A jelenlegi késő gótikus szentélybe beépített korai szentély kövein is falképtöredékek figyelhetők meg. E két adat egyértelművé teszi, hogy a korai szentély ki volt festve. A hajó külső, déli olda-

■ **Photo 3.** Detail from the lower register of the northern wall (Last Judgement) during conservation works and after aesthetic restoration

■ **Foto 3.** Detaliu din registrul inferior al peretelui nordic (Judecata de Apoi) în timpul procesului de conservare și după restaurarea estetică

■ **3. kép:** Részlet az északi fal alsó regiszteréből (*Utolsó ítélet*) a konzerválási műveletek közben és az esztétikai helyreállítás után

style differs from that of the lower register's paintings. The murals were done using the Fresco technique, painted from left to right, achieving first the upper register, followed by the middle one. Seams of the giornate, marking the limits of the areas, each painted in one day, can be well discerned in grazing light.

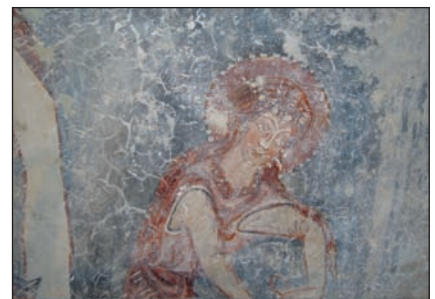
The style of the lower register is different from that of the other two. The richness of details, the fine transitions between shades (portraits) bear evidence of the hand of a much more secure and experienced artist. The fresco has a preliminary drawing done in sinopia. The flesh-colour and the faces are shaped with green earth pigment (alike to the mural paintings of the Italian Trecento). The bluish background was created by the application of a dark grey ground colour and, above this layer, a semi-transparent white pigment. The colouring of the painting consists of white (lime), black, a wide range of yellow earth colours, and green earth. A significant area of the lower register represents a monumental *Last Judgement* scene. The iconographic concept of the scene shows similarities with the mural paintings on the southern wall of the Unitarian Church in Chilieni (Covasna County). During the uncovering, an ogival tabernacle niche (?) was found near the chancel arch.

During the research it became certain that the extant paintings are just a part of the former series of mural paintings. The archaeological excavation of the former rectangular apse revealed fresco fragments, which presumably belonged to the early mural paintings. Fresco fragments can also be seen on the stones originating from the former apse, which were reused at the building of the present late Gothic choir. Due to these two data, it is certain that the former apse was painted. The fragment of mural painting seen on the exterior, southern side of the nave indicates that the exterior wall surface was also painted. The finds from the excavations done in

începute dinspre stânga spre dreapta, executându-se întâi registrul superior, apoi cel median. În lumină tangențială se identifică bine conturul suprafețelor pictate în cursul aceleiași zile [giornate – notă ed.].

Din punct de vedere stilistic, registrul inferior diferă de cele două superioare. Bogăția detaliilor scenelor reprezentate, finețea trecerilor de la o nuanță la alta (portrete) sunt mărturia prezenței unei mâini mai sigure, mai experimentate. Pictura acestui registru are un desen preliminar executat în sinopie. Culoarea pielii, fețele sunt nuanțate cu verde (similar frescelor din Trecentoul italian). Senzația unui fundal albăstrui s-a realizat prin aplicarea albului transparent peste un gri închis de bază. Culorile acestei fresce sunt albul (var), negrul, o paletă largă de culori de pământ gălbui și pământ verde. Cea mai mare parte a registrului inferior este ocupată de scena *Judecata de Apoi*. Din punct de vedere iconografic, scena prezintă analogie cu picturile murale ale peretelui sudic din Biserica Unitariană Chilieni (județul Covasna). Cu ocazia investigațiilor, în apropierea arcului triumfal, a fost găsită o nișă ogivală cu funcție de tabernacol (?).

Pe parcursul cercetărilor s-a dovedit că picturile existente reprezintă doar o parte a ansamblului inițial de picturi murale ale bisericii. Printre vestigiile săpăturilor arheologice efectuate pentru identificarea corului dreptunghiular se află numeroase fragmente de frescă din perioada timpurie. De asemenea, se observă urme similare de pictură pe pietrele reutilizate din primul cor la corul actual gotic târziu. Aceste două date demonstrează că corul inițial a fost pictat. Fragmentul de pictură ce se găsește pe fațada sudică a navei indică picturi murale exterioare. Fragmentele de pictură murală găsite cu ocazia cercetărilor arheologice din 2012 la baza peretelui nordic și a celui estic al navei denotă că a fost pictată și fațada sudică, nu numai cea nordică. S-au găsit urme de pictură colorată pe suprafața acoperită de un contrafort construit ulterior pe fațada sudică a turnului.

■ **Photo 4-5.** Detail from the middle register of the northern wall (Legend of Saint Margaret of Antioch) during conservation works and after aesthetic restoration

■ **Foto 4-5.** Detaliu din registrul median al peretelui nordic (legenda Sfintei Margareta) în timpul procesului de conservare și după restaurarea estetică

■ **4-5. kép:** Részlet az északi fal középső regiszteréből (Szent Margit-legenda) a konzerválási műveletek alatt és az esztétikai helyreállítás után

lân látható falképtörödék arra utal, hogy a külső falfelületet is festették. A 2012-es ásatások leletanyagából az északi és déli hajófal tövében előkerült falképtörödékek azt sejtetik, hogy nemcsak a déli, hanem az északi külső hajófal is festve volt. A torony déli, utólagos pillérrel tarkart felületén szintén színes falfestménytörödékeket találtunk.

2012, revealed at the base of the nave's northern and southern walls, indicate that not only the southern, but also the northern exterior wall had mural paintings. Fresco fragments were also found on the tower's southern elevation, on a surface concealed by a subsequent buttress.

The conservation of the mural paintings

■ The conservation of the mural paintings started with emergency interventions (the removal of cement-based plaster, the consolidation of plaster, etc.).

Due to uncertainties related to financing, the conservation, originally planned for a period of two years, was carried out at a rapid pace during 2012. The mural paintings were in an extremely decayed condition, partly due to the repeated non-professional uncovering, partly due to the condition of the plaster. In the course of cleaning, it turned out that in 1944, when the frescoes were restored, a part of the figures in the middle register was outlined with thick red lines.

On the surfaces without plaster, we applied a neutral plaster of warm-grey shade, which was after scraped back, to ensure a background for the mural painting cycles. We filled in major lacunae within the mural painting with the same method the same plaster, below the surface level. Smaller plaster deficiencies were repaired through filling up the lacunae to the surface level. We retouched these fragments of filled plaster applying *tratteggio*, with vertical lining. The deficiencies of the pigment layer were retouched with adequate *velatura* technique. For retouching we used watercolour, its only binder being gum arabic, thus the reversibility of the completion is ensured.

Restaurarea picturilor murale

■ Restaurarea picturilor murale a început cu intervenții de primă necesitate (îndepărtarea tencuielilor de ciment, fixarea tencuielilor originale etc.)

Durata preconizată de doi ani pentru restaurare s-a restrâns, din cauza nesiguranței financiare, astfel, lucrându-se în ritm forțat, lucrarea s-a finalizat în 2012. Din cauza repetatelor decoperțări neprofesionale, respectiv din cauza stării precare a tencuielilor, ansamblul de picturi murale a fost într-o stare avansată de degradare. Pe parcursul procesului de curățire, ne-am dat seama că, la restaurarea din 1944, o parte dintre figurile registrului median au fost accentuate prin trăsura contururilor cu linii roșii groase.

Pe suprafețele fără tencuială am aplicat un strat neutru de mortar cu nuanță caldă de gri, a cărui suprafață am retras-o prin zgâriere, formând fundalul ciclului de fresce. În interiorul picturilor, pe suprafețele cu lacune majore, am aplicat același mortar, retras cu aceeași metodă. Lacunele mai mici le-am completat cu mortar la nivel și am aplicat un retuș de *tratteggio*, cu hașură verticală. Integrarea cromatică a lacunelor am realizat-o cu retușare într-o tehnică compatibilă de *velatură*. Retușurile au fost executate cu acuarelă cu liant unic de gumă arabică, asigurând astfel reversibilitatea completărilor.

A falképek restaurálása

■ A falképek restaurálása a sürgőségi beavatkozásokkal kezdődött (cementes vakolatok eltávolítása, vakolatrögzítés stb.).

Az eredetileg két évre tervezett restaurálást – a finanszírozás bizonytalansága miatt – erőltetett menetben, 2012-ben végeztük el. A falképegyüttes rendkívül károsodott állapotban volt, egyrészt a többszöri szakszerűtlen feltárásnak, másrészt a vakolatok állapotának köszönhetően. A tisztítás során kiderült, hogy az 1944-es restaurálás során a középső regiszter alakjainak egy részét kiemelték, „kihúzták” vastag vörös vonalakkal.

A vakolat nélküli felületekre egy visszakapart felületű, melegsűrke árnyalatú, semleges vakolatot hordtunk fel, mely mintegy alapot, hátteret képez a falképciklusoknak. A falkép nagyobb hiányait szint alatt, ugyanezzel a visszakapart vakolat-tal tömítettük. A kisméretű vakolathiányokat szintben tömítettük. A szintben tömített felületeket *tratteggio*-val, függőleges vonalkázással retusáltuk. A festékréteg hiányait beilleszkedő *velatura* technikával retusáltuk. A retusáláshoz akvarellt használtunk, melynek egyetlen kötőanyaga a benne lévő gumiarabikum volt, így a kiegészítés reverzibilitását biztosítottuk.

■ **Photo 6.** Detail from the conserved mural (Legend of Saint Margaret of Antioch)
 ■ **Foto 6.** Detaliu din pictura murală restaurată (legenda Sfintei Margareta)
 ■ **6. kép:** Részlet a restaurált falképből (Szent Margit-legenda)